

ISSN 2519-4151

ІНТЕГРАТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ

Медико-філософський журнал

№ 2 (32)
2018

ІНТЕГРАТИВНА **А**НТРОПОЛОГІЯ

Медико-філософський журнал

Засновник

Одеський національний медичний університет

Головний редактор

Академік НАМН України,
лауреат Державної премії України В. М. ЗАПОРОЖАН

Науковий редактор

Доктор медичних наук професор Р. С. ВАСТЬЯНОВ

Відповідальний секретар

Кандидат медичних наук доцент С. П. ПАШОЛОК

Редакційна колегія

К. В. Аймедов, М. Л. Аряєв, Ю. І. Бажора, В. Є. Вансович,
Р. С. Вастьянов, Ю. В. Вороненко, Л. С. Годлевський,
І. В. Голубович, Т. В. Дегтяренко, І. А. Доннікова,
І. В. Єршова-Бабенко, В. Й. Кресюн, Г. Ф. Кривда,
О. О. Мардашко, І. Г. Мисик, С. П. Пашолок,
В. І. Подшивалкіна, С. В. Пустовіт, І. Й. Сейфулліна,
О. М. Стоянов, В. Б. Ханжи

Редакційна рада

Іон Абабій (Молдова)
Олена Вальдман (Росія)
Тетяна Гардашук (Україна)
Микола Головенко (Україна)
Ігор Гук (Австрія)
Ірина Добронравова (Україна)
Енні Жанг (Китай)
Микола Кисельов (Україна)
Віталій Кордюм (Україна)
Сергій Максименко (Україна)
Спірос Маркетос (Греція)
Джеймс Сміт (США)
Деніс Уїтлі (Велика Британія)
Рольф Цинкернагель (Швейцарія)
Євген Чазов (Росія)
Віктор Чупіна (Румунія)

Зміст

Contents

Філософські проблеми науки

Philosophical Problems of Science

О. В. Артьомов, Е. С. Бурячківський
Інтелект поза біологічним носієм
(медико-біологічний і філософський погляд
на проблему штучного розуму) **4**

O. V. Artyomov, E. S. Buryachkivsky
Intelligence Out of the Biological Media
(Medical-Biological and Philosophical View on
the Problem of Artificial Mind)

І. Г. Утюж, А. Д. Городокін
Самоспричинені психічні розлади
епохи глобальної інтернет-комунікації.
Медико-філософський аспект **9**

I. G. Utyuzh, A. D. Gorodokin
Self-Induced Mental Violations in Age of
Global Internet-Communication.
Medical and Philosophical Aspect

В. Б. Ханжи
Фрідріх Ніцше і Микола Бердяєв:
чи володіє етичним вектором
свобода волі? **13**

V. B. Khanzhi
Friedrich Nietzsche and Nikolai Berdyaev:
Does Free will Have
the Ethical Vector?

***Методологія
інтегративних процесів***

***Methodology of
Integrative Processes***

О. О. Терзі
Методологія дослідження
інтеграційних процесів
у сфері охорони здоров'я **23**

O. O. Terzi
Methodology of Research of
Integration Processes in
the Healthcare Field

***Патологічні стани
і сучасні технології***

***Pathological States and
Modern Technologies***

М. М. Пустовойт, Р. В. Кечур,
В. Л. Єшкілев
Місце психіатрії в постмодерному суспільстві **27**

M. M. Pustovoit, R. V. Kechur,
V. L. Yeshkilev
The Place of Psychiatry in Postmodern Society

С. І. Кіркільєвський, А. О. Машуков,
А. І. Рибін, О. М. Згура,
В. Є. Максимовський, Р. Р. Ярема,
В. А. Лінкевич, Д. М. Осадчий
**Оцінка значущості змін у клінічних аналізах
пацієнтів, які перенесли процедуру
внутрішньочеревної гіпертермічної хіміоперфузії
з приводу пухлин шлунково-кишкового тракту** 30

S. I. Kirkilevskyy, A. O. Mashukov,
A. I. Rybin, O. M. Zgura,
V. Ye. Maksymovskyy, R. R. Yarema,
V. A. Linkevych, D. M. Osadchyy
**Estimation of Changes in Clinical Analysis of
Patients Who Were Performed the Procedure of
Hyperthermic Intraperitoneal Chemotherapy at
Gastroabdominal Tumors**

Т. В. Дегтяренко, В. Ф. Коджебаш
**Вплив структуроутворюючого хімічного
хвильового поля на формування організму
людини. До 20-річчя видання
книги А. Н. Барбараша
«Волновые процессы в живом:
основы стереогенетики
и физиологии мышления»** 35

T. V. Degtyarenko, V. F. Kodzhebash
**Influence of Structural Chemical
Wave Field on Human Organism
Forming. To the 20th Anniversary of
A. N. Barbarash's book
“Wave Processes in the Living:
Fundamentals of Stereogenetics and
Thinking Physiology”**

І. П. Хоменко, Є. В. Цема,
В. Ю. Шаповалов,
С. В. Тертишний, М. М. Гринчук
**Діагностичні можливості
спектральної інфрачервоної термографії
у лікуванні вогнепальних поранень м'яких тканин** 43

I. P. Khomenko, Ye. V. Tsema,
V. Yu. Shapovalov, S. V. Tertyshnyi,
M. M. Grinchuk
**Diagnosis with Spectral Infrared
Thermography in
the Treatment of Gunshot Wound of Soft Tissue**

Я. М. Гуртова, С. А. Шнайдер,
В. Є. Бреус, В. О. Ульянов
**Особливості хімічного складу емалі
постійних іклів людини** 48

Ya. M. Gurtova, S. A. Schneider,
V. Ye. Breus, V. O. Uliyanov
**Chemical Composition of the Enamel of
Permanent Canine Teeth**

Юбілеї

Anniversaries

І. П. Попеско-Гуркалова,
І. А. Кузьменко, І. О. Остапенко
**Микола Никифорович Зайко —
видатний український вчений-патолофізіолог,
педагог і громадський діяч.
До 110-ї річниці з дня народження** 52

I. P. Popesko-Gurkalova,
I. A. Kuzmenko, I. O. Ostapenko
**Nikolay Nikiforovich Zayko is
an Outstanding Ukrainian Scientist-Pathophysiologist,
Teacher and Public Figure.
To 110th Anniversary**

Людина і суспільство

Person and Society

О. І. Афанасьєв, І. Л. Василенко
Складність як антропний феномен 55

O. I. Afanasyev, I. L. Vasilenko
Complexity as an Anthropic Phenomenon

О. П. Пунченко, І. І. Дидишко
**«Нова Просвіта»
в архітектоніці
трансформаційних процесів
суспільного розвитку** 60

O. P. Punchenko, I. I. Dydyshko
**“New Enlightenment” in
the Architectonics of
the Transformation Processes of
Social Development**

I. I. Рейдерман, А. С. Зиневи́ч
**Цілісність особистості
як філософська і психологічна
проблема 68** I. I. Reyderman, A. S. Zinevich
**Integrity as
a Philosophic and Psychologic
Problem**

В. Г. Марічереда, О. П. Рогачевський,
В. І. Борщ, Н. В. Кривцова
**Сучасні технології
підвищення якості медичної освіти 74** V. G. Marichereda, O. P. Rogachevsky,
V. I. Borshch, N. V. Kryvtsova
**Modern Technologies of
Medical Education Improvement**

Тези доповідей конференції 78 Abstracts of the Conference

**Правила оформлення статей The Manual of Article Style
для журналу «Інтегративна антропологія» 89 for the Journal “Integrative Anthropology”**

Друкується за рішенням Вченої ради Одеського національного медичного університету
Протокол № 12 від 25.06.2018 р.

Printed by the decision of Academic Council of the Odessa National Medical University
Protocol № 12 of 25.06.2018

До відома авторів!

Наказом Міністерства освіти і науки України № 1714 від 28 грудня 2017 р. журнал «Інтегративна антропологія» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних робіт з медицини.

By the Order of the Department of Education and Science of Ukraine № 1714 of 28.12.2017 the journal “Integrative Anthropology” is added to the list of editions which publish results of dissertations in medicine.

Інтегративна антропологія. Медико-філософський журнал [Text] /
founded by the Odessa National Medical University. – 2001 ; Odessa :
ONMedU, 2018
2018 N 2 (32). – 100 copies
ISSN 2519-4151

© Одеський національний медичний університет, 2018

Інтегративна антропологія. Медико-філософський журнал № 2 (32) 2018. ISSN 2519-4151.	
<p>Адреса редакції: 65082, Україна, Одеса, Валіховський пров., 2</p> <p>Телефони: (067) 734-74-99 (048) 711-72-54 (048) 728-54-74</p> <p>Сайт: http://anthropology.odmu.edu.ua</p> <p>E-mail: vastyanov@odmu.edu.ua</p>	<p>Редактор випуску В. М. Попов Літературні редактори і коректори А. А. Гречанова, Р. В. Мерешко, О. В. Титова Художній редактор А. В. Попов Комп'ютерний дизайн, оригінал-макет А. В. Попов Поліграфічні роботи І. К. Каневський</p> <p><i>На обкладинці:</i> Андрій Везалій. Гравюра з книги «Про будову людського тіла» (1543 р.)</p>
<p>Журнал зареєстровано у Міністерстві юстиції України. Свідоцтво про реєстрацію КВ № 22314-12214ПР від 23.09.2016. Передплатний індекс 08210. Підписано до друку 28.12.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 13,0. Тираж 100. Зам. 2049. Видано і надруковано Одеським національним медичним університетом. 65082, Одеса, Валіховський пров., 2. Свідоцтво ДК № 668 від 13.11.2001.</p>	

УДК 004.383.8:001.53

О. В. Артьомов, канд. мед. наук,
Е. С. Бурячківський*, канд. мед. наук

**ІНТЕЛЕКТ ПОЗА БІОЛОГІЧНИМ НОСІЄМ
(МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИЙ І ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД
НА ПРОБЛЕМУ ШТУЧНОГО РОЗУМУ)**

*ДУ «Інститут очних хвороб і тканинної терапії
ім. В. П. Філатова НАМН України», Одеса, Україна,*

* Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 004.383.8:001.53

О. В. Артьомов, Е. С. Бурячківський*

**ІНТЕЛЕКТ ПОЗА БІОЛОГІЧНИМ НОСІЄМ
(МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИЙ І ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД
НА ПРОБЛЕМУ ШТУЧНОГО РОЗУМУ)**

ДУ «Інститут очних хвороб і тканинної терапії ім. В. П. Філатова НАМН України», Одеса, Україна,

* Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

Бурхливий розвиток інформаційно-комп'ютерних технологій призвів до завищеної оцінки їх реальних можливостей. Так, необґрунтовані думки про можливості штучного інтелекту нерідко пов'язані зі спробами оцінити наявність розуму за допомогою тесту Тьюрінга. Разом із тим будь-яка розумова діяльність, яку може продемонструвати комп'ютер, потребує не мислення, а алгоритмування — маніпуляцій з синтаксичними конструкціями. Становлення людської індивідуальності починається не з інформації, а з відчуттів — електрофізіологічних процесів, що не створюють якої-небудь інтелектуальної продукції, що може бути об'єктом тестування. Це несвідоме формує усвідомлення власної індивідуальності та власної цінності. Тому мислення і розум назавжди залишаться прерогативою людської особи, оскільки здатність мислити породжена не алгоритмом, а тим, що його ініціює — електрофізіологічним процесом, що відбувається в нейронних мережах проміжного мозку. Цей генератор несвідомого своєю постійною присутністю і дією на неокортекс створює в ньому не тільки розуміння того, що він робить, але і того, що це робить саме він. Таким чином, людський розум — це не тільки алгоритм, але і те не-алгоритмізоване, що його створює.

Ключові слова: штучний інтелект, розум, особистість.

UDC 004.383.8:001.53

O. V. Artyomov, E. S. Buryachkivsky*

**INTELLIGENCE OUT OF THE BIOLOGICAL MEDIA
(MEDICAL-BIOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL VIEW ON
THE PROBLEM OF ARTIFICIAL MIND)**

*SI "The Filatov Institute of Eye Diseases and Tissue Therapy of
the National Academy of Medical Sciences of Ukraine", Odesa, Ukraine,*

* The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

Information and computer technologies have approached a level that allows us to discuss not only the possibility of creating an artificial intelligence, but also the prospects for the existence of a natural mind outside the scope of the carrier, the human being, assigned to it by nature. Unreasonable overestimation of the real possibilities of information technology is due to the fact that their authors rely on the criterion of the computer's intelligence from the position of the Turing test.

At the same time, any thinking activity, the result of which can be demonstrated by a computer, does not require thinking, since it requires manipulation with syntactic constructions. The formation of a human individuality does not begin with the accumulation of information, but with sensations, i. e. perception of external signals and their transfer to neural networks.

Computer intellect requires an algorithm from the very beginning, and at the origins of the formation of human consciousness there is an impulse — an electrophysiological influence that does not carry information and does not create any intellectual products that could be the object of testing. Thus, the human individuality begins not with the processing of information, but with that precedes it — the unconscious. The later the unconscious creates an awareness of one's own individuality and own value. This non-algorithmic awareness can not be reproduced or created as a computer program. The unconscious — “Me-in-itself”, which forms an individuality, appears before us in the form of the “Me-for-us”.

Therefore, the Turing test does not allow to prove the presence of thinking of artificial intelligence as the presence of the “Me-in-myself”, i. e. consciousness of one's own worth. So, under the same circumstances, the functionalists can state that an artificial intelligence has a consciousness, since it answers all conceivable questions in the same way as a person.

However, for the physicalists this argument proves nothing, and their position here is entirely in the spirit of Kant. Thus, the problem of artificial intelligence lies in the features of the formation and organization of human intelligence, and not in the possibilities of information technology. Information technologies based on algorithms can not connect the conscious and the unconscious — what happens in the process of the formation of human individuality. Therefore, thinking and reason will forever remain the prerogative of the human person.

After all, the ability to think is generated not by an algorithm, but by that initiates it — by an electrophysiological process occurring in the neural networks of the diencephalon of the brain. This peculiar generator of the unconscious, by its constant attendance and influence on the neocortex, creates in that not only an understanding of what it is doing, but also of the fact that it is *he* who does it. Thus, the human mind is not only an algorithm, but also the non-algorithmizable, which creates it.

Key words: artificial intellect, mind, identity.

Сучасні інформаційно-комп'ютерні технології наблизилися до такого рівня, який дозволяє предметно обговорювати не тільки можливість створення штучного інтелекту (ШІ), а й навіть перспективи існування природного розуму за рамками відведеного йому природою носія — людини. Так, поряд з поширеним поняттям завантаження (uploading, downloading), у світі інформаційних технологій в останні роки набув популярності термін сетлеретика (від англ. *settle* — розміщувати, заселяти) як інноваційний напрям у галузі інформаційних технологій. Цей термін вбирає в себе комплекс ідей так званого трансгуманізму, що припускають можливість перенесення особистості в комп'ютер з наступним необмежено довгим її існуванням у віртуальному світі. Інакше кажучи, проблему безсмертя людського тіла, яку не можуть розв'язати медицина і біологія, пропонують замінити цілком розв'язуваним, з точки зору інформаційних технологій, завданням перенесення особистості на синтетичний носій.

Звичайно, сучасні технології дозволяють створювати інформаційні програми, здатні відтворювати не тільки багато сторін людської діяльності та творчості, а й навіть імітувати почуття шляхом оцінки параметрів зовнішнього або внутрішнього середовища та реагування на їхні зміни. Разом з тим, не торкаючись самих перспектив, варто поставити собі питання: чи є створення штучного розуму чисто технічною проблемою? Для аналізу цього питання необхідне всебічне осмислення таких базових понять, як інтелект і особистість, не тільки з позиції кібернетики, а й медицини та біології. Однак сьогодні в рамках

інформаційних технологій, з позиції медико-біологічних наук і навіть у філософії існують розбіжності в розумінні того, що таке інтелект або особистість. Тим не менш, не вирішивши питання про суть людського розуму, не можна ставити завдання трансгуманістичного значення, як це робить сетлеретика. Потрібно відзначити, що необгрунтовані заяви і переоцінка реальних можливостей інформаційних технологій пов'язані з тим, що їхні автори спираються на критерій розумності комп'ютера з позиції тесту Тьюрінга, запропонованого ще в середині минулого століття. Так, на світанку комп'ютерних технологій А. Тьюрінг запропонував визначати ШІ за здатністю таким чином підтримувати розмову зі звичайною людиною, що остання не зможе зрозуміти, чи розмовляє вона з іншою людиною або з машиною. Такий ШІ буде проявляти інтелектуальну поведінку, що не відрізняється від людської в нормальних ситуаціях. Припускають, що саме на порозі розв'язання цієї проблеми стоять сучасні інформаційні технології, що породжує ілюзію появи в недалекій перспективі штучного розуму, рівноцінного людській особистості. Більше того, у суспільній свідомості вже насаджуються побоювання: чи не може штучна істота, що перевершує людину за інтелектом і володіє свободою волі, витіснити саму людину? Деякі схильні до епатажу відомі фахівці з ШІ, як, наприклад, Рей Курцвейл і Девід Чалмерс, активно обговорюють апокаліптичні наслідки наукового прогресу, нерідко переводячи дискусію в площину наукової фантастики, де з подачі Вернора Вінджа стає популярною тема так званої технологічної сингу-

лярності — драматичних змін у суспільстві, пов'язаних з появою ШІ [3].

Як уже було відзначено вище, подібні думки значною мірою викликані переоцінкою тесту Тьюрінга в оцінці кінцевої мети на шляху до створення штучного розуму. На некоректність такого підходу багато разів указував Джон Серл, який заявляв, що не можна вважати систему мислячою тільки на тій підставі, що вона здатна пройти тест Тьюрінга. Критикуючи концепцію так званого сильного ШІ, Дж. Серл припускав за комп'ютерами лише імітацію ментальних функцій людини, що дозволяє зараховувати їх до слабких ШІ. Будь-яка розумова діяльність, результат якої може продемонструвати ШІ, на думку Дж. Серла, не потребує від комп'ютера мислення, оскільки для цього достатньо маніпуляцій із синтаксичними конструкціями. Тому сильний ШІ, на його думку, неможливий у принципі [1].

Є чимало противників цього підходу (С. Пінкер, Д. Чалмерс, Д. Хофштадтер), проте їхня позиція, зокрема, аргумент «філософський зомбі», багатьма визнається непереконливою. Більш обережні критики, що допускають сильний ШІ, виходять з того, що такий можливий на основі самонавчальної програми і сенсорів для сприйняття світу. Такий ШІ зможе взаємодіяти зі світом, пізнавати його і бути здатним навчитися подібно до дитини, а, отже, повинен мати свідомість як людина. Однак чи не прийдемо ми в цьому випадку до того, що робот виявиться не сильним ШІ, а штучно створеною людиною? Подібні думки висловлював Дж. Серл у своїй концепції біологічного натуралізму, що зводиться до ексклюзивності свідомості, підтримуваного людським мозком і його нейронними процесами [2].

Протилежна, вкрай радикальна, позиція ґрунтується не тільки на тому, що свідомість має виключно інформаційну природу, а й допускає можливість її копіювання і перенесення на інженерний пристрій. Цієї позиції так чи інакше дотримуються багато прихильників так званого функціоналізму, які ототожнюють свідомість з функціями, які вона виконує. Сетлеретика лише проектує цю ідею в площину практичної значущості та технічної здійсненності. Так, прихильники концепції перенесення свідомості допускають сканування людської свідомості без руйнування при цьому мозку і подальше розміщення отриманої кальки на адекватному носії так, щоб структура людського мозку була повністю відтворена. Чи можна вважати це кроком до безсмертя особистості? Адже якщо власник оригіналу постаріє і

помре, то копія людського розуму зможе безмежно довго існувати.

Ця позиція, з точки зору здорового глузду, уявляється абсурдною, проте досить непроста в плані наукового спростування. Дійсно, не можна заперечувати, що розум забезпечений матеріальною структурою, а його діяльність можна алгоритмізувати. Адже здатність нейронних мереж переробляти інформацію не залежить від будь-яких віталістичних, тобто нефізичних, сил, які не можуть бути відтворені руками людини. У такому разі, що, крім знань і технічних можливостей, заважає повторити подібну структуру й алгоритм на іншому носії? Адже показана можливість створення *in vitro* головного носія життя — гена (ДНК) — з органічних і неорганічних елементів. Тому хоча науково-технічна база для створення штучної свідомості далека від вимог заявленої мети, деяким ентузіастам ідея не здається принципово недосяжною; і вони вже готові відрахувати десятиліття, призначаючи дату «технологічної сингулярності».

Так чи інакше суперечка про можливість ШІ повертає нас до визначень особистості, індивідуальності та інтелекту, які в медико-біологічній науці сформувалися ще до комп'ютерної ери. Наприклад, індивідуальність зазвичай визначається як сукупність характерних особливостей і властивостей, що відрізняють одного індивіда від іншого за своєрідністю психіки та інших якостей. Поняття особистості практично рівнозначне, але застосовується виключно до людини для відображення її соціальної природи і як суб'єкта соціокультурного життя, носія індивідуальної основи, що розкривається в рамках соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності. Усі ці визначення позиціонують особистість як форму прояву людської індивідуальності. Як можна помітити, при такому підході від ШІ досить демонстрації інтелектуальних здібностей і знань індивідуума, тобто того, на чому концентрують увагу прихильники функціоналізму, що припускають можливість створення сильного ШІ.

Разом із тим потрібно враховувати, що для людського індивідуума найважливішим елементом є самосвідомість, тобто свідомість самого себе, яка створює уявний образ «Я», що не може бути відображений у будь-якій зовнішній інтелектуальній функції. Важливо відзначити, що становлення людської індивідуальності починається не з накопичення інформації, а з відчуттів, тобто сприйняття зовнішніх сигналів і передачі їх у нейронні мережі. При цьому спочатку навіть

такі складні сенсорні сприйняття, як зір і слух, без яких важко уявити формування інтелекту, не пов'язані з інтелектуальними актами. На початковому етапі формування особистості немає розуміння того, що відбувається, — воно приходить поступово, починаючись з безумовних рефлексів і поступово залучаючи нейронні мережі неокортекса. Тому новонароджена дитина, маючи всі анатомічні структури для зору і слуху, протягом багатьох днів не тільки не бачить як доросла людина і не сприймає мову, але навіть далеко не відразу починає відчувати біль. Звичайно, вона його сприймає, бо має для цього і рецептори, і відповідні нейрони для формування безумовних рефлексів. Однак поки не відбудеться усвідомлення власної індивідуальності, нейронні процеси, які відбуваються на периферії, не будуть аналізуватися на рівні більш високих нейронних мереж. У дорослої людини може відбутися повернення до даної ситуації: при деяких тяжких психічних розладах, що ведуть до втрати власного Я, людина, яка втратила поняття власної особистості, може не відчувати біль. При цьому можуть зникати і вегетосоматичні рефлекси, асоційовані з болем, як, наприклад, мідріаз. Це побічно вказує на те, що формування свідомості (вірніше, усвідомлення себе цілісною особистістю) починається вже в структурах проміжного мозку, складовою частиною якого є таламічний фільтр, який взаємодіє з підкірковими вузлами кінцевого мозку. Інакше кажучи, все це відбувається набагато нижче неокортекса, де працюють алгоритми, що забезпечують інтелект.

Таким чином, якщо при створенні комп'ютерного інтелекту вже з самого початку «було слово» — алгоритм, то біля витоків формування людської свідомості лежить імпульс — фізичний (електрофізіологічний) вплив на окремі нейрони, що не несе інформації, тобто не викликає будь-якої інтелектуальної продукції, яка могла б бути об'єктом тестування. Так, людське Я-індивідуальність починається не з обробки інформації, а з того, що передує цьому, — з несвідомого. Присутність несвідомого в подальшому формує усвідомлення власної індивідуальності, в числі іншого виявляється в усвідомленні власної цінності. Це не має алгоритму: усвідомлення не можна відтворити або створити заново як комп'ютерну програму, хоча, безсумнівно, воно існує на основі пам'яті і пов'язаної з цим інформації. Звичайно, зовнішні елементи когнітивного сприйняття любові до себе комп'ютер може відтворити. Однак це буде любов Я-для-нас, тимчасом як любов Я-в-собі не може бути зведена до зовнішніх про-

явів, вона не доступна спостерігачеві в повному обсязі, тому що залишається в несвідомому.

Тут з'являється ще одна особливість людського інтелекту, що відрізняє його від ШІ. Так, пам'ять комп'ютера існує як алгоритм відтворення того, що в ньому закладено, тобто як зв'язок між двома або кількома інформаційними програмами. Пам'ять людини значно ширша: вона допускає створення образу того, що з самого початку не має сенсу, чого не можна уявити інформаційно, і не допускає алгоритмізації. З цим, зокрема, пов'язаний обговорюваний з середини минулого століття феномен так званої *квалія*, деякі дослідники вважають епіфеноменологічними проявами свідомості.

У цьому, мабуть, і полягає феномен Я як власної цінності, не доступної для комп'ютерного інтелекту. Звичайно, слідуючи тесту Тьюрінга, цей феномен також можна «нав'язати» комп'ютеру. Однак це буде лише імітація почуття власної цінності при його реальній відсутності.

Як видно, несвідоме Я (Я-в-собі), яке формує індивідуальність, постає перед нами у формі Я-для-нас. Тому тест Тьюрінга не дозволяє довести наявність у ШІ свідомості, тобто присутність усвідомлення власної цінності — Я-в-собі. У цьому сенсі Я-в-собі можна розглядати як трансцендентну частину свідомості, своєрідну проекцію кантовського ноумена зі світу пізнаваних речей на ту єдину «річ», за допомогою якої здійснюється саме пізнання.

Як відомо, поняття «трансцендентності» у філософії І. Канта використовується для характеристики ноуменів — речей-в-собі, які не проявляються у вигляді доступних спостереженню явищ, проте не можуть бути безпосередньо сприйняті в чуттєвому досвіді, і про їхнє існування ми дізнаємося лише умоглядно. Тому, за одних і тих же обставин, функціоналісти можуть заявити, що якийсь ШІ має свідомість, тому що на всі мислимі запитання відповідає абсолютно так само, як людина. Однак для фізікалістів (як Дж. Серл) цей аргумент нічого не доводить, і їхня позиція тут цілком у дусі Канта.

Повертаючись до сетлеретики, потрібно відзначити, що Я-в-собі не можна повторити не тільки як інформаційну програму (воно, в силу сказаного вище, просто не може бути такою), але і як інший матеріальний носій, хоча те, що зумовлює Я-в-собі, безсумнівно, матеріальне, тобто має структуру. Це зумовлено тим, що свідомість сама створює себе на основі примітивних електрофізіологічних актів, які поступово формують несвідоме — річ-в-собі, і нарешті постає у вигляді

свідомої частини, що розкривається як річ-для-нас. Саме остання частина свідомого, втілена в особистості, і фігурує практично в усіх дефініціях, пропорованих у психології або філософії. Без належної критики це підхоплюється інформаційними технологіями, деякі представники яких починають поспішно заявляти про можливість створення ШІ, хоча в реальності даний напрям наукової думки здатний відтворити лише одну з частин людського інтелекту, яка не представляє всю особистість.

Таким чином, проблема полягає в особливостях становлення й організації людського інтелекту, а не в можливостях інформаційних технологій. Інформаційні технології, засновані на алгоритмах, не здатні зв'язати свідоме і несвідоме — те, що відбувається в процесі формування людської індивідуальності. Намагаючись повторити людський інтелект, ми розриваємо тривалий еволюційний шлях його становлення, біля витоків якого стоять нейрофізіологічні акти, засновані на безумовних рефлексів, тобто які не потребують мислення (свідомості). Саме ці акти забезпечують як фізіологічну діяльність, так і виживання організмів. Наприклад, примітивній гідри не потрібне мислення, щоб піти з небезпечного середовища, — для цього досить безпосередньої трансформації рецепції в рух. У міру ускладнення нервової системи — від гангліїв до багатоступеневої ієрархії підкіркових структур і кори термінального мозку — лавиноподібно збільшується кількість нервових клітин і утворених ними нервових мереж. Ці мережі не обов'язкові для здійснення життєво важливих функцій, що забезпечують метаболізм і пов'язану з ним рухову активність. Однак еволюційний розвиток, усе далі віддаляючи від периферії частину нервових мереж, перетворює їх у наглядча за більш примітивними нервовими процесами. Із кількох рефлєкторних дуг неокортекс починає вибирати більш ефективні для організму. Так формується аналізуюча система, що зіставляє сигнали від різних нейросенсорів, щоб перетворити їх у найбільш ефективну результуючу відповідь. Такий аналіз починається вже на рівні довгастого мозку і таламуса, хоча навряд чи їх можна назвати анатомічним притулком свідомості. Проте на цьому рівні нервової діяльності вже формується алгоритм, втім, така робота безглузда з позиції комп'ютерних технологій — вона суперечить їхній суті. Адже аналітична робота в підкіркових і стовбурових структурах спрямована на фільтрацію нейрофізіологічного шуму — безлічі нервових імпульсів. Цей «шум» не має самостійного

значення; поки з безлічі нервових сигналів не будуть виділені ті, що сформуєть алгоритм, який дійде до кори, їх не можна побачити як свідомі акти. Тому всі комп'ютерні програми спрямовані на розпізнання і відтворення цього останнього етапу, тобто для комп'ютера свідомість починається відразу ж з осмисленого сигналу — тут зайві шуми, що не несуть конкретної інформації. Комп'ютеру не потрібне несвідоме, хоча воно необхідне для становлення розуму в живому організмі. У цьому несвідомому ховається особистість і власне Я — не те, яке може бути доступне тесту Тьюрінга у вигляді «розумної» відповіді, а яке назавжди залишається річчю-в-собі. Непізнаність цього Я зумовлюється не лише тим, що воно не має матеріальної структури. Структури, що забезпечують розум цілком матеріальні, а значить, і відтворювані. Однак відтворювані вони тільки в процесі свого створення, коли в тому єдиному, яке повинно стати особистістю, повторюється весь еволюційний шлях — від примітивних рефлексів до інстинктів, потім до несвідомого, а від останнього — до людського інтелекту. Звичайно, в принципі інформаційні технології можуть повторити практично все, що має алгоритм. Однак вони не можуть повторити те, що привело до створення розуму і залишилося прихованим у ньому як матеріальний носій особистості — «Я-в-собі», яке в нашій повсякденній свідомості залишається просто власним Я.

Ключові слова: штучний інтелект, розум, особистість.

ЛІТЕРАТУРА

1. Серл Дж. Сознание, мозг и программы. *Аналитическая философия: становление и развитие*. Москва, 1998.
2. Серл Дж. Рациональность в действии / пер. с англ. А. Колодия, Е. Румянцевой. Москва: Прогресс-Традиция, 2004. 336 с.
3. [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_\(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BE%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B5_(%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F)).

Надійшла до редакції 23.10.2018

*Рецензент д-р мед. наук, проф. І. В. Савицький,
дата рецензії 25.10.2018*

УДК 316.77:004.77:616.89-008-02]-029:[61+1]

И. Г. Утюж, д-р филос. наук, проф.,
А. Д. Городокин

САМОПРИЧИНЕННЫЕ ПСИХИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА ЭПОХИ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ. МЕДИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Запорожский государственный медицинский университет, Запорожье, Украина

УДК 316.77:004.77:616.89-008-02]-029:[61+1]

И. Г. Утюж, А. Д. Городокин

САМОПРИЧИНЕННЫЕ ПСИХИЧЕСКИЕ РАССТРОЙСТВА ЭПОХИ ГЛОБАЛЬНОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ. МЕДИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ

Запорожский государственный медицинский университет, Запорожье, Украина

Цель исследования — концептуальный анализ теоретико-методологических аспектов появления центральных нарративов психической аномальности в глобальном дискурсе интернет-пространства. Нарратив рассматриваемого феномена знаком по детским играм с участием воображаемого друга. Психиатрическая клиника видит подобные «грезы наяву» в бреде воображения Дюпре, а его фабулу — в синдроме бредоподобных фантазий. Сама концепция изолированной части личности «хоста» так явно соответствует и истерической диссоциации и схизису по Е. Bleuler.

Ключевые слова: сингулярность, экзистенциальный анализ, психические расстройства, интернет-пространство, нарративы психической аномальности.

UDC 316.77:004.77:616.89-008-02]-029:[61+1]

I. G. Utyuzh, A. D. Gorodokin

SELF-INDUCED MENTAL VIOLATIONS IN AGE OF GLOBAL INTERNET-COMMUNICATION. MEDICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECT

Zaporozhye State Medical University, Zaporozhye, Ukraine

The aim is a conceptual analysis of the theoretical and methodological aspects of mental abnormality narratives in the global discourse of the Internet-space.

The narrative of the “Tulpa” phenomenon is a sign for children's games with the participation of an imaginary friend. The psychiatric clinic sees such “dreams in reality” in the delirium of imagination, its plot is in the syndrome of delusional fantasies. The very concept of an isolated part of the “host” personality so clearly corresponds to both hysterical dissociation and the “schisis” according to E. Bleuler.

Key words: singularity, existential analysis, mental disorders, Internet-space, narratives of mental abnormality.

Вступление

Стремление понять процессы, приводящие к изменениям человека и социума в целом, является основополагающей интенцией социально-философской рефлексии. Вопрос о том, почему современная массовая культура столь отчетливо демонстрирует черты болезненного расщепления и амбивалентности, столь свойственные психопатологическому схизису, или же это сингулярный переход к сверхличности, на сегодняшний день один из актуальных. Поэтому целью нашей статьи и будет поиск ответов на некоторые из вопросов, порожденных постмодернистским архетипом «сетевоего человека». Почему здоровый человек бежит от реальности, создавая суррогатные модели «абсолюта», или он уже нездоров и через свое нездоровье транслирует поток «шизм»

и «фантазмов»? Мы имеем в виду презентацию в интернет-пространстве новых паллиативов реальности, дополнительных ее измерений, таких как феномен «тульпы». Почему поиск «искусственного рая», силуэт которого все контрастнее выступает в пространствах симулированной, виртуальной и дополненной реальностей, становится смыслом жизни человека современного? Само употребление знака «реальность» во множественном числе размывает его денотат, производя впечатление антиномии — семиотической аберрации, возникшей из эклектики постмодерна.

Цель статьи — концептуальный анализ теоретико-методологических аспектов появления центральных нарративов психической аномальности в глобальном дискурсе интернет-пространства.

Интернет-пространство нередко воспринимается как попытка самореализации путем развития Alter ego, попытка поиска единомышленни-

ков, особый мир, созданный коллективным воображением постиндустриального общества постмодерна в ответ на реальный мир, который не способен удовлетворять потребности.

По М. Маклуэну — это игра, игра, расширяющая не только частное Я, но и социальное Я. По его мнению, основным смыслом игры является отдых от социальных норм и реальных паттернов, человек попадает в «искусственный рай». Этот рай, тем не менее, построен на строгих соглашениях, будучи лишь «симулятивной моделью мира», лишенной всей его полноты и богатства. Но увлеченный игрой человек (скажем пока мягко), вряд ли это осознает. Живущий в интернет-пространстве человек начинает выводить значимость игр на уровень идентичности [1, с. 267].

Современное содержание интернет-пространства дает возможность каждому игроку — «второй шанс» — возможность пережить заново и заново разрешить проблемные ситуации из своей жизни, пересмотреть свои взгляды [2]. У игроков или виртуалистов возникает ложное ощущение собственной значимости, ведь мы прекрасно понимаем, «Я» должно быть в центре! Внутренняя реальность становится фундаментальной. Этот тезис мы проиллюстрируем феноменом «тульпы». Для человека гораздо важнее чувство боли и радости, которые он испытывает, чем тот факт, что за окном идет дождь или светит солнце. Как указывает В. П. Руднев, сознание всегда защищается от реальности, потому что реальность фундаментально ненадежна. Мы защищаемся от реальности так «на всякий случай». И в этой связи интересен методологический подход постструктуралистов, которые берут смелость и называют такой бессознательный, неосмысленный, осмысленный уход от реальности — шизофренией, тем самым порождая наиболее значительный методологический конфликт между философской онтологией и клинической психиатрией. Данные интерпретации шизофренической реальности и человека мы встречаем в работах М. Фуко, Ж. Делеза, Ф. Гваттари, Ж. Бодрияра, В. Руднева и др.

В. Руднев, один из ярких представителей данного направления в постсоветском пространстве гуманитарного дискурса, указывает: «Если в настоящее время считается, что каждый сотый человек на земле — шизофреник, то можно смело предположить, что каждый десятый страдает в той или иной мере шизотипическим расстройством личности, а среди людей, работающих в сфере культуры, пожалуй, каждый третий». Данный тезис, несмотря на недопустимые, с точки зрения клинициста, нозологические формулировки, артикулирует тот факт, что современное

общество пребывает в большом шизофреническом (амбивалентном, расщепленном, иррациональном) проекте культуры XXI века [3, с. 37].

Но интересна и другая точка зрения в интерпретации появления новых форм поведения человека в эпоху технологического развития: сингулярный переход человека в сверхличность. Ведь сингулярность как точка отсчета — это появление нового сценария бытия, и она свойственна как технологическому, так и социальному пространству, потому что все это находится в диалектической взаимосвязи и не может не влиять друг на друга. Так, например, А. Мирошниченко в своей статье «Чередa сингулярностей. Этика сверхличности и Сингулярность-2» отмечает, что создание сверхличности — это создание копии себя (разве это не тульпа?). Автор пишет: «Полная копия меня обязательно должна обладать своей волей. Не моей, а своей, ибо и я обладаю своей. То есть полная копия меня должна быть не мной, должна обрести свою идентичность» [4, с. 57]. Напоминает не шизофреническое поведение, а скорее претензию на роль Бога в новых сингулярных условиях, когда человек конечно же должен поменяться, потому что он вступил в эру конкуренции не с самим собой, не с себе подобными, а с машинами. А в разуме человека всегда есть идея «победителя», вот и реализуем ее по-разному: кто-то в контексте «властной адекватности», кто-то создавая «копии себя».

И поэтому интернет-дискурс нередко выступает источником, из которого современный человек черпает индивидуальные нарративы, для безумца — это фабула бреда, наполнение галлюцинаторных образов и навязчивых состояний, для девианта — дилемма между страхом перед чуждым «нормальным» социумом и криптой тотальной изоляции, находящая компромисс в анонимности и дистанционности. В этом эклектическом суррогате реальности, в попытке обрести эфемерный паллиатив социализации, психически больные сбрасывают покровы диссимуляции, обнажая интимные стороны недуга, его запретные, не артикулируемые особенности и черты.

Основная часть

Неоспоримым достоинством интернет-отражений психотических состояний, лишенных критического осмысления, является их иллюстративная сила. Особенно данная черта контурируется в рамках высоко систематизированных форм бреда, где чаще всего приобретает форму «документального расследования-изобличения». Среди вороха акритичных изложений галлюцинаторных и бредовых переживаний различной степени структурной целостности и реалистичности зачас-

тую невозможно различить границу наивности и претензий на art brute. Тем не менее некоторые описания в силу приобретенной популярности становятся «вирусными», облекая в общую форму ранее разрозненные состояния.

Подобно тому, как образ «черного человека» бродит по страницам книг, сообщая читателю о разделении личности автора, в интернет-пространстве современности существует феномен «тульпы», имеющий в психоическом дискурсе иных ракурсов рассмотрения такие аналоги, как проекция и фантом.

Кратко описывая историю термина следует обратиться к оригинальному его значению и происхождению. В традиционных буддистских учениях Тульпа (*тиб. sprul-pa*) — материализованное воплощение мысли, субъективно материальный образ, порождаемый воображением человека. В данном контексте этот феномен был малоизвестен и имел отношение сугубо к этнографическому и эзотерическому дискурсивным пространствам, но, по мере возрастания популярности глобальных сервисов обмена информацией, концепция постепенно утратила черты метафизического традиционализма и обрела характер “meme” (вид сетевого фольклора, в котором в форме фразы или иконического изображения передаются сложные эмоциональные переживания в строго детерминированном контексте).

Резюмируя доступные дефиниции, следует констатировать, что под данным феноменом в настоящее время в психологическом и психиатрическом дискурсах понимается сложный устойчивый галлюцинаторный образ, воспринимаемый как изолированный фрагмент личности и способный, в силу данного свойства, к спонтанной активности, к тому же намеренно создаваемый в ходе реализации ряда психотехнических приемов.

Начиная с 2008 г., на сайтах международных анонимных интернет-сообществ стали появляться тематические обсуждения, центрованные вокруг практик самогипноза и возможности индукции галлюцинаторных образов в контексте возможности реализации ролевой модели друга или партнера, часто не доступных участникам, ведущим замкнутый образ жизни, в виде фантома, обособленной частью сознания индивида, персистирующей в сфере восприятия в виде устойчивого образа.

Идея приобрела вирусное распространение в среде анонимных интернет-сообществ, преимущественно за счет активности «Хиккикомори» (лиц, придерживающихся позиции экстремальной социальной алиенации), хаотично осуществлявших коллективный анализ феномена, рестав-

рацию традиционных и разработку оригинальных техник его реализации.

Вероятно, возникновению и популяризации концепции способствовало активное обсуждение технологий «дополненной реальности» (*англ. augmented reality, AR* — «расширенная реальность»), позволяющих за счет технических средств вводить в поле визуального восприятия искусственные элементы, включая трехмерные динамические модели. В период 2008–2012 гг. происходила активная интеграция данной технологии в сферу массовых развлечений, что сопряжено с маркетинговой подготовкой глобального рынка сбыта.

С другой стороны, часть аудитории активных пользователей сочла концепцию комичной — эксцентричным символом социальных аутсайдеров, противопоставляемым их фасадной претенциозности. Так или иначе, термин постепенно расширил контекст применения, став персонажем сетевого фольклора. Центрируя вокруг себя заинтересованных, данная концепция стала центром консолидации участников в тематические сообщества, подавляющее большинство которых разрабатывало психотехнические практики индукции устойчивых галлюцинаторных образов. Будучи скомпонованными в руководства для неофитов, они получили еще большее распространение и огласку.

В данном контексте концепция «Тульпы» выступает идеализированной альтернативой техническому пути симуляции субъективной реальности. Речь идет не только о смысловой реставрации архаичного архетипа «суккуба/инкуба», но и о демаргинализации практик рутинного использования симуляций. «Тульпа» — суккуб-наоборот, антитеза демону викторианской эпохи, призванному облегчить фрустрацию табуированного эроса. Теперь не фантастический демон-любовник обретает реальность, но фантастический персонаж становится личной симуляцией. Потребность в этом, очевидно, столь велика, что глубоко атеистическое и даже богоборческое сообщество прибегает к использованию духовных практик.

Общими для большинства таких руководств являются следующие психотехнические приемы:

— моделирование фантомной личности: представляет собой практику дескрипции и систематизации желаемых личностных черт будущего фантома, реализуется посредством последовательной записи желаемого его поведенческого и вербального арсенала с последующим согласованием и дополнением. В результате формируется некая гомогенная модель-имитация личности фантома, выступающая матрицей для дальнейшего дополнения;

— моделирование визуального образа: заключается в выборе визуального прототипа фантома, чаще используются анимированные персонажи — герои мультипликационных фильмов или видеоигр; данный факт связан, с одной стороны, с тем, что желаемая личность зачастую имеет утрированный характер, сопоставимый с идеализированными персонажами, с другой — в антитезу реальным; искусственно созданные персонажи имеют ограниченное количество фиксированных визуальных деталей, что облегчает их визуализацию; среди рекомендаций к данному этапу — стереотипное прорисовывание персонажа в различных ракурсах, при выполнении различных действий и в различных эмоциональных состояниях;

— моделирование сеттинга: представляет собой аутогипнотизацию с индукцией панорамных визуальных образов с целью создания симулированного сеттинга для будущей интеграции фантома; речь идет о глубокой мышечной релаксации и сенсорной депривации, на фоне которых индуцируются визуальные образы окружения; целевым для данного этапа является достижение визуально стабильного симулированного сеттинга и автоматизированного доступа к нему за счет ритуализации актов аутогипнотизации;

— практика визуализации: заключается в интеграции визуального образа в симулированный сеттинг и имитацию процесса коммуникации с ним, в трансовом состоянии индуцируется появление визуального образа, проходящего путь от статической модели до динамического образа за счет тренировки; далее следует переход к формированию коммуникативной компетенции и иницируется диалог, в рамках которого реплики фантома имитируются; целевым для данного этапа является преодоление некоего порога автоматизации коммуникации, после которого реплики фантома становятся спонтанными;

— трансфер визуального образа: представляет собой процесс достижения устойчивого визуального образа вне состояния гипнотического транса, что реализуется посредством воспроизведения ритуала коммуникации с фантомом, закрепленного на предыдущих этапах в состоянии бодрствования; очевидно, речь идет о формировании устойчивой сенсорной доминанты, выработанной на предыдущем этапе и определяющей некое сочетание парциального транса с повседневным функционированием, по типу «двойной ориентировки».

Заключение

На данный момент в пространстве глобальной сети находятся сотни страниц-дневников лиц, эксплуатирующих данную практику. Боль-

шинство демонстрируют нам, в виде автобиографических фактов, характерные черты: позиция активной социальной алиенации, затяжные периоды сниженного настроения или апатии, сложные ритуализированные формы поведения, госпитализации в психиатрический стационар и сложносочиненные диагнозы расстройств аутистического спектра.

Нарратив рассматриваемого феномена знаком по детским играм с участием воображаемого друга. Психиатрическая клиника видит подобные «грезы наяву» в бреде воображения Дюпре, а его фабулу — в синдроме бредоподобных фантазий. Сама концепция изолированной части личности «хоста» так явно соответствует и истерической диссоциации и схизису по Е. Bleuler.

Данная статья вновь презентует поиск ответов на вопросы изменения природы современного человека. И поэтому без философского подхода порой трудно определить причины нормы и патологии психической деятельности. Взаимообусловленность философии и психиатрии вызвана объективными условиями самой онтологии человека, в первую очередь, динамикой проблем в социально-историческом пространстве. И поэтому междисциплинарная методология философии и психиатрии (разработанная еще Л. Бисвангером, М. Фуко и другими исследователями), такая как феноменологическая психиатрия, экзистенциальный анализ, и даже смыслы антипсихиатрии были нами использованы для интерпретации психического в глобальном интернет-пространстве, с поиском границ нормы и патологии в поведении человека.

Ключові слова: сингулярність, екзистенційний аналіз, психічні розлади, інтернет-простір, наративи психічної аномальності.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека. Москва; Жуковский: КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2003. 464 с. URL: http://yanko.lib.ru/books/media/mcluhan-understanding_media.pdf
2. Социальные коммуникации: оффлайн и онлайн контексты. Сборник материалов международной конференции. Самара, Самарский государственный университет, 29–30 ноября 2013 г. Киров: МЦНИП, 2014. 427 с.
3. Руднев В. П. Полифоническое тело. Реальность и шизофрения в культуре XX века. Москва: Гнозис, 2010. 400 с.
4. Мирошниченко А. Черета сингулярностей. Этика сверхличности и Сингулярность-2. *Сингулярность. Образы «постчеловечества»* / сост. К. Г. Фрумкин. Москва: ООО «ТД Алгоритм», 2016. С. 41–61.

Поступила в редакцию 24.10.2018

Рецензент д-р филос. наук, проф. В. Б. Ханжи,
дата рецензии 29.10.2018

УДК 159.947.2:171(430+470)(091)

В. Б. Ханжи, д-р филос. наук, проф.

ФРИДРИХ НИЦШЕ И НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ: ОБЛАДАЕТ ЛИ ЭТИЧЕСКИМ ВЕКТОРОМ СВОБОДА ВОЛИ?

Одесский национальный медицинский университет, Одесса, Украина

УДК 159.947.2:171(430+470)(091)

В. Б. Ханжи

ФРИДРИХ НИЦШЕ И НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ: ОБЛАДАЕТ ЛИ ЭТИЧЕСКИМ ВЕКТОРОМ СВОБОДА ВОЛИ?

Одесский национальный медицинский университет, Одесса, Украина

Статья посвящена осмыслению учений Ф. Ницше и Н. Бердяева об этическом векторе свободы воли. Обоснована возможность противопоставления этих подходов в решении данного вопроса. Акцентировано внимание на обусловленности решений центрального вопроса статьи базисами традиционной этической дуализации мира либо, наоборот, отказом от таковой.

Ключевые слова: Ницше, Бердяев, этический вектор свободы воли, воля к власти, свобода во благо, свобода во зло.

UDC 159.947.2:171(430+470)(091)

V. B. Khanzhi

FRIEDRICH NIETZSCHE AND NIKOLAI BERDYAEV: DOES FREE WILL HAVE THE ETHICAL VECTOR?

The Odessa National Medical University, Odessa, Ukraine

The article is devoted to understanding the teachings of F. Nietzsche and N. Berdyaev about the ethical vector of free will. The possibility of opposing these approaches in solution of this question is substantiated. An attention on the conditionality of the solutions of the central question of the article by the bases of the traditional ethical dualization of the world or, on the contrary, by the rejection of it is focused.

Key words: Nietzsche, Berdyaev, ethical vector of free will, will to power, freedom for good, freedom for evil.

Введение

Новейшее время, время стремительно меняющегося мира, вновь актуализировало вечную проблему добра и зла, традиционно артикулируемую в едином комплексе с проблемой свободы воли. Этот период, с одной стороны, характеризуется стабильным ростом материально-технической оснащённости жизни человека, обусловленным научным и экономическим развитием. С другой стороны, осознавший свое могущество и значимость человек нередко склонен был устремлять свое право «царя природы» и субъекта нелIMITированной свободы в негативное русло. Это породило многочисленные негативные реалии, которые будут давать о себе знать, а в ряде случаев — и приращаться, еще многие десятилетия. Не зря экзистенциалисты писали, что свобода воли, реализуемая вне норм нравственности, способна достигать абсурда.

Особой остроты в истолковании указанных проблем (и связанной с ними широкой палитры их производных) добавляет появившаяся в конце XIX в. тенденция абсолютизации челове-

ской свободы воли. Действительно, ряд философов Новейшего времени выдвигают понимание свободы как способности активной деятельности личности в условиях многомерного бытия в соответствии со своими ориентирами и ценностями, следствием чего нередко становится возвышение человека над многообразным бытием, его контроль и преобразование. Однако парадигмальная установка, утверждающая право человека на небывалые высоты волеизъявления — когда он сам себе становится богом, автоматически требует прояснения ряда сущностно важных смежных вопросов, среди которых выделим следующие:

1. Насколько в таком случае соотносимо его бытие с бытием Бога как Абсолюта (не тесно ли двум Абсолютам!)?

2. Каким же образом в условиях возможного отсутствия ниспосланного свыше эталонного комплекса ценностей формируются в человеческой среде представления о добре и зле?

Предложенный контекст предполагает рассмотрение конгломерата философских учений, возникших как отклик на реалии эпохи, а иногда и как протест против действительности, становящейся в индифферентном по отношению к

личности ключе. Однако рамки статьи позволяют осветить лишь две философские системы, которые будут представлены как системы-антагонисты, — учения Фридриха Ницше и Николая Бердяева (среди работ последних десятилетий, посвященных исследованию соответствующего наследия мыслителей, выделим публикации Н. К. Бонецкой, Т. Б. Длугач, О. А. Запеки, Д. А. Ольшанского, К. А. Свасьяна, Е. С. Улевич, Н. В. Шелковой). Итак, целью статьи является осмысление учений Ф. Ницше и Н. Бердяева в контексте их противопоставленности по вопросу об этическом векторе свободы воли.

Основная часть

Учение немецкого философа Фридриха Ницше, пожалуй, наиболее радикальный вызов традиционной системе нравственных ценностей. Практически в каждой своей работе Ницше подвергает резкой (иногда уничижающей) критике сложившиеся в истории этической мысли артикуляции проблемы добра и зла. Исследуя традиционную «генеалогию морали» (по сути — выполняющую функции этической парадигмы и господствующую по сей день), Ницше отмечает, что она зиждется на неверных изначальных установках. С одной стороны, он критикует английских психологов второй половины XIX в., которые, пытаясь прояснить происхождение понятий «добро», «хорошо», как и их антиподов — «зло», «плохо», указывали, что первично такие оценки формировались исходя из тех последствий, которые пожинали сами субъекты оценок. Иными словами, поступок оценивался как добрый или злой исходя из меры полезности его следствий. Позже субъективная обусловленность хорошего и плохого была предана *забвению*, и бинарно-этическая означенность деяний стала тиражироваться по аналогии. Таким образом, якобы историей были сформированы эталоны благого и неблагого поведения. С другой стороны, его не удовлетворяет и позиция Герберта Спенсера, который, наоборот (фактически отождествляя понятия доброго и целесообразного), настаивал, что в понятиях хорошего и плохого человечество суммировало и зафиксировало *незабываемый* опыт полезно-целесообразного (и потому доброго) и вредно-нецелесообразного (и потому злого).

По мнению Ницше, несмотря на то, что движение «от полезности к заблуждению» (иногда через забвение опыта и обыкновение, а иногда через его утверждение как забываемого) и служит основанием для торжества системы ценностей, «...каковой до сих пор гордился высший че-

ловек как своего рода преимуществом человека вообще» [10, с. 418], предложенные варианты описания исторического формирования понятий добра и зла искажают реальные процессы. Понятие добра берется не *от* тех, кто был объектом благих устремлений, т. е. оно не является результатом одобрительной оценки, звучащей от тех, кто его на себе испытал. Скорее, те, кто пожинал плоды адресуемого им альтруизма, искони были «добрыми» и в глазах их окружения, и в глазах собственных. Также и простолюдины, плебеи — изначально «плохи» по причине низменности своего социально-исторического положения¹. Таким образом, сама система взаимодействия альтруистических и эгоистических побуждений и актов уже была фундирована осознанием превосходства одних над другими и закономерности отношений «подчиняющий/подчиненный». Следовательно, добрым поступок не *становится в результате* удовлетворенности того, в отношении кого он был осуществлен, а *был изначально* (и не мог не быть!) таковым по самой сущности и положению адресата — господина, рабовладельца, владыки, ибо к абсолютизированному «добр» (как превосходству и могуществу) только на таком «коне» и можно было «подъехать». Нет, не польза, пишет Ницше, а «пафос знатности и дистанции, как сказано, длительное и доминирующее общее и коренное чувство высшего господствующего рода в отношении низшего рода, “низа” — таково начало противоположности между хорошим и плохим» [10, с. 419].

Однако разобраться в этих связях, оставаясь в прежней этической парадигме, считает Ницше, не представляется возможным — для этого необходима новая модель мысли, могущая оценивать хорошее и дурное с метауровня («по ту сторону добра и зла»), а также способная на это новая генерация философов, появление которой предвидит немецкий мыслитель. Почему? Да потому, что, как пишет Н. В. Шелковая (комментируя афоризм немецкого мыслителя «Нет вовсе моральных феноменов, есть только моральное истолкование феноменов...» [11, с. 299]), сама жизнь — «...вне человеком придуманной морали, по ту сторону добра и зла» [14, с. 80]. Пребывая в прежней парадигме, человек волей-неволей продолжает барахтаться в культуре, означенной моралью борьбы добра и зла, и, следовательно, в культуре рабской.

¹ Автор приводит красноречивый лингвистический пример: приблизительно до XVII в. немецкие слова *schlecht* (плохой) и *schlicht* (простой) были тождественны друг другу и обозначали простолюдина, причем первое слово не имело нынешней этически негативной окраски [10, с. 420].

Каков он — этот метауровень? И кто способен обозреть будущее с этой позиции? Профиль такого наблюдателя выявляется в абсолютизированной свободе воли, причем Ницше придает этой потенции исключительную интенцированность — от повелевающего к подчиняемому. В таком случае максимальное усилие, вырывающее волю из «ежовых рукавиц» необходимости и закрепощенности, автоматически компенсирует это изъятие новыми связями подчинения: если я свободен, то некто должен подчиняться [11, с. 257]. Здесь явным образом проступает влияние идей Г. В. Ф. Гегеля, который в «Системе нравственности» (1803) пишет: «Равенство есть не что иное, как абстракция, формальная мысль о жизни, о первой потенции, мысль, которая чисто идеальна, лишена реальности. Напротив, в реальности полагается неравенство жизни и тем самым отношение [господства] и рабства...» [7, с. 305]. Свободная воля в таком контексте становится волей к власти, ведь в противном случае, будучи лишённой возможности поработать, она будет вечно ущербной, оскопленной. Воление, составляющее естество абсолютизированной свободы, есть интенция к самопричинности, к тому, чтобы быть *causa sui*. Как бы противоречиво такое стремление ни звучало, какой бы непомерной гордыней не подпитывалось, но оно пронизывает собой все живое, особенно человека, который всю свою историю пытается обрести мюнхгаузеновское могущество вытаскивания «самого себя за волосы в бытие из болота Ничто» [11, с. 259].

Субъектом абсолютной свободной воли выступает грядущий сверхчеловек, в котором качество воли к власти, выступающее как неистощимая витальная стихия, сила, сопутствующая жизни, выражено в наивысшей мере. Дистанцию между человеком и сверхчеловеком автор констатирует устами Заратустры: «Что такое обезьяна в отношении человека? Посмешище или мучительный позор. И тем же должен быть человек для сверхчеловека: посмешищем или мучительным позором... Сверхчеловек — смысл земли» [12, с. 8]. Ницше выдвигает четкий критерий, определяющий качество и ценность личностной свободы, если она претендует на статус сверхчеловеческой. В такой артикуляции свободным является не тот, кто сбросил с себя чье-то господство, а тот, кто использует свою свободу ради достижения *самовольно* поставленной перед собой цели: «Свободным называешь ты себя? Твою господствующую мысль хочу я слышать, а не то, что ты сбросил ярмо с себя... Свободный от чего? Какое дело до этого Заратустре! Но твой яс-

ный взор должен поведать мне: свободный *для чего?* Можешь ли ты дать себе свое добро и свое зло и навесить на себя свою волю, как закон? Можешь ли ты быть сам своим судьей и мстителем своего закона?» [12, с. 45–46]².

В истории человечества, рассмотренной в этико-аксиологическом ракурсе, по мнению Ницше, выделяются три периода, причем критерием этой дифференциации служит истолкование природы и значимости *поступка* [11, с. 269–270]. Первый, самый длительный, период, именуемый мыслителем *доморальным*, примечателен тем, что оценка поступка осуществлялась исключительно исходя из его *следствий*. Поступок сам по себе, в дооценочном своем виде не был ни хорош, ни плох. Окрас деяния в тона достоинства или негодности оказывался возможным, как только прояснялись его результаты в аспекте полезности или вредности, благодати или злостности по отношению к миру, окружающему субъекта поступка. Во втором периоде, *моральном*, начавшемся около десяти тысячелетий назад, во главу угла поставлено уже *происхождение*, а не следствия поступка: именно по изначальным намерениям можно, как полагали, судить о его моральности или аморальности. Философ критически оценивает и эту страницу исторического процесса: «Видеть в намерении все, что обуславливает поступок, всю его предшествующую историю — это предрассудок, на котором основывались почти до последнего времени на земле всякая моральная похвала, порицание, моральный суд, даже философствование» [11, с. 270]. Судя по отношению как к доморальному, так и к моральному периодам, Ницше совершенно не собирается ограничивать этическое становление человечества этими этапами. Действительно, он утверждает, что пришло время утвердить «новые скрижали», снова осуществить «переоценку всех ценностей». Дельфийский тезис «Познай самого себя», принятый в свое время Сократом в качестве девиза его учения и жизни, вновь актуализируется, ибо именно путем самоуглубления человек открывает себе свою *внеморальную* сущность. В третьей фазе истории соответствующего названия, вступление в которую то ли констатирует, то ли предвещает философ, ключевым и ценностно-содержательным становится то, что составляет компоненту *непреднамеренного* в данном поступке. По-

² Такая — *позитивная* («для чего-то») — форма свободы (т. е. свобода *поступать* в соответствии со своей волей) традиционно противопоставляется свободе *негативной* («от чего-то»), т. е. свободе *делать* в рамках дозволенного, зачастую поступаясь своими идеалами.

этому к компоненте намеренности следует относиться как к «обертке», феномену, прикрывающему и лишь намекающему на скрытую сущность. Подобно врачу, имеющему дело исключительно с симптомами, однако по этим «вещам для нас» судящему о самом заболевании — «вещи в себе», человечество точно также должно самому себе осуществить постановку диагноза. Без этого не произойдет последующее «исцеление», которое видится Ницше в преодолении моральных традиций подразделения сущего на добро и зло посредством самовыворывания из тисков этой дуады. «Преодоление морали, — находим у философа-радикала, — в известном смысле даже самопреодоление морали — пусть это будет названием той долгой тайной работы, которая предоставлена самой тонкой, самой честной и вместе с тем самой злобной современной совести как живому пробному камню души» [11, с. 270].

Первейшая и главнейшая установка на пути трансформирования ценностей состоит в том, чтобы человек принял в качестве аксиоматического положение о том, что его воля есть самопричина, и что причинность воли есть единственная причинность. Ницше готов рискнуть и выдвинуть гипотезу о том, что все механические действия человека, поскольку они подготовлены и проникнуты определенным усилием, все его инстинкты, в общем — все то, что традиционно детерминизм обосновывал внешней или внутренней причинностью в противопоставлении свободной воле, есть конкретизация, оформление или дифференциация одной основной формы воли — тотально господствующей воли к власти. Эта первичная воля по самой своей сути может воздействовать исключительно на такие же в естестве воления, а не на вещественные объекты (к примеру, как полагают редукционисты из эволюционистского лагеря, на «нервы»), поэтому философом и выдвинут тезис о фундированности всех процессов телесного развития частными формами глобальной воли. Постигнутый в таком контексте мир, будучи, с одной стороны, препарированным до мельчайших составляющих, с другой — выявивший свою всеохватывающую сущность, оказывается «...“волей к власти”, и ничем, кроме этого» [11, с. 273].

Заявленная мета-позиция позволяет критически отнестись к традициям стремления к благу (очевидно, что параллельно обостряется критичность в отношении порицания зла). Немецкий мыслитель негодует по поводу хоть малейшей возможности сохранять благо в любом его проявлении, если оно — пусть и в минимальной сте-

пени («если о нем толкует сосед!») — перестало быть исключительной собственностью. Тем более противоречиво понятие всеобщего блага, ибо подобное распыление лишает его ценности. В ницшеанской концепции девальвируется даже понятие Бога как Всемерного Блага. Несмотря на тысячи лет истории, когда идея Бога концептуализировала жизнь миллионов, была смыслом, за который боролись и погибали, чему безгранично посвящали свои помыслы и стремления, не исключено, полагает философ, что «повзрослевшее» человечество отставит эту идею как в свое время любимую, но на сегодня неактуальную игрушку. Тогда та же участь постигнет идеи зла и грехопадения, ибо они, как антиподы блага, попросту потеряют свое основание и также станут лишь достоянием истории. Правда, скорее всего, «...“старому человеку” опять понадобится другая игрушка и другая скорбь, — и он окажется все еще в достаточной мере ребенком, вечным ребенком!» [11, с. 287]. В то же время свободные умы — те «сверхлюди», пришествие расы которых предвидит Ницше, — смогут (и должны!), используя обыкновение простого смертного быть легко подкупаемым, пользоваться тем, что всегда было чтимым и даже священным для обывателя с целью его подчинения и последующего использования. Прекрасными средствами для этого служат политические и экономические системы, а также религии — эти «игрушки человечества» как нельзя лучше позволяют достигать цели дисциплинирования и воспитания масс.

Не заслуживает, исходя из показанного, доверия и сама «наука морали» — все тысячелетиями складывающиеся этические традиции, нормы, устои. Такой «науке» недоставало проблематичности в отношении самого ее предмета. Ницше обрушивается на моралистов прошлого, обвиняя их в том, что за красивыми наукообразными намерениями «обоснования морали» на самом деле скрывалась лишь вера в господствующую этическую модель и нередко — фанатичное стремление утверждения, усиления и распространения на новые области идей подобных парадигм [11, с. 308].

Итак, Фридрих Ницше радикально отходит от историко-этической традиции (точнее — ее воспитательной компоненты) настоятельно рекомендовать устремление свободы человеческой воли в русло добра. Для него вопрос о векторах «во благо» или «во зло» несущественен. Оглядывая вечные людские блуждания и поиски с высоты «той стороны», где они видятся уже мышшиной возней, он требует от человека волевого усилия,

исходя из самой сущности воления, а сущность эта — интенция к власти. Однако ницшеанский этический нигилизм не мог не найти достойного ответа. Поэтому в дальнейшем материале, который посвящен философскому наследию Н. А. Бердяева, будет показано принципиально иное решение вопроса, вынесенного в заголовок статьи. Отметим при этом, что в свое время Львом Шестовым в трактате «Вячеслав Великолепный» (1916) было отмечено — как бы это парадоксально ни звучало — «таинственное родство» книг Ницше и Бердяева («Антихриста» и «Смысла творчества» соответственно), их общая экзистенциалистская глубина смыслов, что подробно рассмотрено в статье Н. К. Бонецкой [6]. Тем не менее мы считаем необходимым представить эти учения как в определенном отношении противопоставленные друг другу.

Исследование проблем человеческого бытия мыслитель российского происхождения Николай Александрович Бердяев осуществляет с позиций персонализма. Он указывает на абсолютный приоритет личности над какой бы то ни было частью мироздания, а также над миром в целом. Попытка рассмотрения человека в соотношении с иными объектами обречена, хотя такая традиция имела место быть в современных философу веяниях биологии, социологии, психологии. Очевидно, тенденция, идущая от Аристотеля, рассматривавшего человека лишь как «политическое животное» и отдававшего ему по этой причине первое место в иерархии тварного мира, оказалась достаточно живучей. Тем не менее этот подход Бердяев категорически отвергает. Безусловно, как только речь идет о человеке, рассматриваемом в ракурсе его биологической организации, социально-политических связей, он может быть оценен как существо природно-общественное, как «дитя мира», его связей и процессов. Но человек, рассматриваемый как личность, «...не есть дитя мира, он иного происхождения... Личность есть прорыв, разрыв в этом мире, внесение новизны. Личность не есть природа, он не принадлежит к объективной природной иерархии, как соподчиненная ее часть... Человек есть личность не по природе, а по духу» [3, с. 12].

О личности допустимо мыслить не как об элементе космического целого, а как об автономном микрокосме в макрокосме. Русский философ не приемлет ряд подходов к человеческой сущности, сложившихся в истории философии [3, с. 12–14]. Его не устраивает лейбницевская монадология, ибо человек, представленный в рамках ее установок, с одной стороны, становится самодо-

статочным, субстанциальным миром, но, с другой — оказывается замкнутой системой, монадой «без окон и дверей». Личность же — субъект бесконечности, она, будучи содержательно открытой мировой бесконечности, находится в постоянном взаимообмене с нею. В то же время нельзя мыслить о личности как о растворенной в Универсуме. Наоборот, она всегда уникальна, неординарна, и это обстоятельство указывает на ее ограниченность, обособленность от других личностей и от мира в целом. В этом смысле личность есть синтез конечного и бесконечного. И из этого вытекает главный парадокс персонализма, суть которого в том, что не личность есть часть универсума, а, скорее, мироздание как атрибут личности является ее частью. Противится Бердяев и древнегреческому пониманию человека (усиленному немецким идеализмом) как разумного существа, т. е. как всего лишь конкретизации всеобщего разума (по Платону — идеи разумного существа, по Г. В. Ф. Гегелю — Мирового Духа). Во-первых, личность должна быть понята не только исходя из ее рациональности, но и, в первую очередь, исходя из ее свободы. Во-вторых, необходимо учитывать, что существует «...и мой личный разум и в особенности моя личная воля» [3, с. 14], недооцененные греческим и немецким идеализмом. Возможно, ближе Бердяеву философская модель И. Канта, для которого человек атрибутирован не только рационально, но и нравственно, но, опять же, такая — нравственно-разумная — природа человека, согласно учению немецкого философа XVIII в., имеет характер обезличенной, универсальной. По понятным причинам отвергает Бердяев натуралистский и эволюционистский варианты истолкования человека, как и тот, который предложен «философией жизни», фактически растворяющей личность в безграничной космической витальной стихии. Таким образом, заключает философ-персоналист, «личность есть мое целостное мышление, мое целостное воление, мое целостное чувствование, мои целостные творческие акты» [3, с. 14].

Философ подходит к личности холистически: она, будучи целостной исходно, не слагается ни из какого математического суммирования частей. Ее созревание, самоутверждение, самореализация не являются «кирпичиками» в кладке целого личности; каждый творческий акт презентует ее именно как целостность и сложность, не выводимую ни из какой суммы частей. Более того, личность всегда ориентирована на преодоление себя, интенцирована трансцендированием [3, с. 17]. Ее стремление преодоления собственных

рамок может выражаться двояко. Первый путь — путь объективации, т. е. социализации с принятием общеобязательных норм, ценностей, — с точки зрения Бердяева, оказывается пагубным для личности и ее творческого потенциала, ибо личность «не находит себя». Наоборот, второй путь — трансцендирование, т. е. переход не к объективному, а к транссубъективному. Именно такое преодоление границ самого себя сулит «экзистенциальные встречи» с Богом, Другим, имманентной экзистенцией мира, что только и позволяет личности достичь самораскрытия, обрести возможность истинной самореализации. Тайна и величие человеческой личности заключается, полагает Бердяев, в том, что в ней переплетены и человеческая, и Божественная природы [3, с. 26–27]. Личность только в той мере является человеческой, в какой она несет в себе образ Божий, а с ним — способность трансцендирования, ведущего ее в царство свободы. Именно сила образа Божия, сокрытая в человеческой субъективности, позволяет человеку трансцендирующему становиться личностью. Мыслитель отвергает теологический тезис применимости понятия «Богочеловек» исключительно к Иисусу Христу. Действительно, в том смысле, как о Нем говорит теология (когда мы и пишем это слово с заглавной буквы), оно приложимо к Единственному, Сыну Божьему и Человеческому. Однако в каждом «...человеке есть божественный элемент, в нем есть как бы две природы, в нем есть пересечение двух миров, он несет в себе образ, который есть и образ человеческий, и образ Божий, и есть образ человеческий в меру того, как осуществляется образ Божий» [3, с. 27].

Для Бердяева в принципе характерна позиция первичности свободы, причем артикулируемая не только в антропологическом, но и в онтологическом ключе. Его не зря называют философом свободы, ведь в фундамент мира он укладывает, по собственному признанию, не бытие, а свободу. Он объясняет это тем, что Бог возжелал свободы, и мир стал прямым следствием реализации этой свободы. «У меня есть основное убеждение, что Бог присутствует лишь в свободе и действует лишь через свободу», — пишет философ [4, с. 56]. Применительно к человеку осмысление проблемы свободы должно осуществляться если уж не на тех же, то на подобных им основаниях. Исторически понятие свободы истолковывалось в различных аспектах, что, в итоге, стало причиной недоразумений. Свобода, понимаемая в европейской мысли (начиная с Платона)

как свобода воли, была в подавляющем большинстве случаев редуцируема к свободе выбора³. По мнению Бердяева, признание свободой исключительно возможности выбора противоречиво, так как нередко сама необходимость выбирать действует на человека томительно и угнетающе, а это уже чистейшее проявление несвободы. Добавим, что если вникнуть в суть, то всякий выбор есть выбор без выбора. Находящийся в «точке полифуркации» *не созидает* для себя то, что ценностно именно для него, а *принимает* одну из конгломерата альтернатив. Причем, как бы ни пестра была палитра предложений, она всегда, во-первых, ограничена, во-вторых (и в-главных!), навязана извне.

Следует отметить, что в бердяевской мысли прослеживается различие двух свобод. «Первая свобода» имеет иррациональный, индетерминистский характер, это «...свобода выбора добра и зла, свобода, как путь, свобода, которая завоевывает, а не которую завоевывают, свобода, которой принимают Истину и Бога, а не та, которую получают от Истины и Бога» [2, с. 42]. «Вторая свобода», наоборот, основывается на рациональных началах, это «...свобода в истине и добре, свобода, как цель и высшее достижение, свобода в Боге и от Бога полученная» [2, с. 42]. Исследователь бердяевской философии О. А. Запека особенно отмечает взаимосвязь двух видов свободы, их взаимообусловленность. Действительно, первая свобода, потенциально могущая породить зло, будучи отторгнутой от второй свободы, «...приводит к анархии и произволу...», что грозит человеку «...распадом и рабством последнего стихиям и страстям» [9, с. 41]. Вторая же свобода, «свобода в Истине и Добре», оказавшись обособленной от первой, лишает человека способности и возможности выбирать. Такая свобода, монолитизировав устремления человека в исключительно благом русле, как может показаться, избавила бы мир от зла. Однако в таком случае она тут же трансформировалась бы в свободу-инвариант и, соответственно, — в свободу-необходимость, свободу-принуждение. Поэтому вторая свобода, взятая сама по себе, — что естественно для Бога! — не может выступить атрибутом человека, ибо это

³ По этому поводу примечательна полемика между Аристотелем и Платоном. Платон полагал, что свобода воли выражается точно в равных возможностях для человека избирать между добром и злом. Аристотель же отвечал, что проблема свободы воли — это не вопрос о том, может ли человек выбирать или предвидеть различные возможности, а, скорее, вопрос о том, возможно ли для него сделать выбор иначе, чем он сделал.

приведет к потере его бездонной, глубоко иррациональной сущности. Человек перестанет быть человеком.

Бердяев настаивает, что истинная свобода в полноценном своем исполнении обнаруживается не в выборе, а, скорее, после сделанного выбора, если избран творческий путь, ибо именно творчество есть индикатор и катализатор человеческой свободы, свободы как эманулирующей экзистенции [1]. «Свобода, — находим у мыслителя, — есть моя независимость и определяемость моей личности изнутри, и свобода есть моя творческая сила, не выбор между поставленным передо мной добром и злом, а мое созидание добра и зла» [4, с. 61]. Философ монолитизирует свободу и творческий процесс: «Лишь свободный творит. Из необходимости рождается лишь эволюция; творчество рождается из свободы» [5, с. 368].

Исследователь Т. Длугач особенно отмечает [8, с. 248–249] бердяевский акцент на том, что творчество выполняет исключительную функцию в человеческой жизни, в приближении человека к Богу. Бердяев настаивает, что покаяние и очищение — лишь *отрицательная* сторона этого процесса. Ветхозаветный период истории центрирован идеей грехопадения и характеризуется ужасом, охватившим людей от осознания разгневанности Бога. Новозаветный период, который концептуализирован Миссией Христа, даровавшего роду человеческому Свои Благодать и Любовь, связан с раскаянием и искуплением греха. Однако философ полагает, что этим не могут исчерпываться Божий Замысел в отношении человеческого бытия, его основная цель. Длугач, комментируя Бердяева, пишет: «Человеческая природа, подобная Творцу, не могла быть сотворена лишь для того, чтобы человек, согрешив, мог искупить свой грех и в дело искупления вложить все свои силы на протяжении мировой истории... Творческая задача составляет *положительную* сторону человеческой жизни, и она противопоставлена искуплению» [8, с. 249]. При этом как искупление, так и творчество равны в том смысле, что оба аспекта жизни богоугодны. Оценивая такой подход (разумеется, расходящийся с каноническими религиозными представлениями), автор статьи считает уместным говорить о «третьем Евангелии Бердяева».

Здесь кстати обратиться к одному из ключевых вопросов истории этики — вопросу о существовании зла и человеческой к нему причастности. Философ замечает, что наряду с положительной формой свободы, творчеством, существует и

ее отрицательная форма⁴, именуемая произволом. Корни этой извращенной свободы — в грехопадении, и именно в качестве противопоставленной творческой свободе она истолковывается как необходимость. Такая «...падшая свобода, свобода вражды и распада, свобода хаоса и анархии» [5, с. 374] лишена цели и содержания, формальна и пуста, далека от Бога и, тем самым, обессилена. Однако данность производимого свободой-произволом зла не должна останавливать человека на пути его личностного становления. Будучи «заброшенным в мир» (М. Хайдеггер) и поставленным лицом к лицу с его негативными реалиями, человек вынужден определяться. И вырастает в личность он в борьбе со злом, в сопротивлении злу. В такой подаче оказывается, что само сознание личности как таковой связано — пусть оппозиционистски! — со злом, ибо через выбор в пользу добра и последующее столкновение с его антиподом происходит ее, личности, становление, переход существа биосоциального в статус существа одухотворенного, свободного.

Борьба личности осуществляется «на два фронта»: со злом внешним и злом в себе. «Бои» на втором фронте, очевидно, являются гораздо более ожесточенными, однако такое «согласие на боль» есть необходимое условие сознания личности, ибо оно невозможно без чувства вины, греха. В то же время ни в коем случае нельзя вдаваться в другую крайность — крайность абсолютизации зла в конкретном человеке, его персонификации. «Никакой человек не может быть, — находим у Бердяева, — воплощением и персонификацией зла, зло в нем всегда частично» [3, с. 34]. И поэтому, даже признавая человека виновным в преступлении, следует помнить о том, что он, рассмотренный как личность, не может быть стопроцентным воплощением преступления, его опредмечиванием, когда за проступком мы уже не видим самого человека. Человек-личность, до конца остающийся носителем образа Божия, не может быть встречен в суде как само зло от головы до пят, зло безусловное⁵.

Противопоставляя этическую систему Бердяева ницшеанским идеям, полагаем необходимым

⁴ Выше под отрицательной стороной приближения к Богу понимался отказ (через покаяние и искупление) от греха в противовес позитивной стороне — творческому привнесению в мир блага в виде богоугодной новизны. В данном же случае в понятие «отрицательная» вложено другое значение — «устремленная во зло».

⁵ По этой же причине Бердяев заявляет о недопустимости смертной казни, ибо личность, не являющаяся целиком и полностью собственностью государства и общества, подсудна только Господу Богу.

выразить несогласие с оценкой понимания проблемы свободы и ее значения для человека в учениях этих двух мыслителей, данной российским ученым Е. С. Улевич. Исследователь справедливо подчеркивает [13, с. 44–45] (как и Н. К. Бонцакая [6], о чем было сказано выше), что имеется ряд оснований для выявления общих черт этих философских систем — в первую очередь, это касается методологического принципа исследования человека и способов его бытия. Однако с заявлением «Как понимается свобода и что она для человека? — в этих вопросах и Бердяев, и Ницше единодушны» [13, с. 44–45] мы не согласны решительно, что будет аргументировано далее.

Русский философ противится рассмотрению воли как воли к власти, а также выдвиганию того единственного ее вектора — от господина к рабу, — который утверждает Ницше. Он не приемлет отношений господства и рабства как таковых, поскольку они противоречат пафосу и достоинству личности. Источником же такого типа отношений он видит уже упомянутую объективность [3, с. 35]. Устремленность к объективации, отрывающая человека от самого его естества, отчуждающая его от того, что составляет его природу, есть путь поэтапного самозакрепощения человека. Сам того не замечая, человек превращается в раба — раба своих неумных желаний властвовать, потреблять, наслаждаться, купаться в лучах славы и неисчислимых материальных благах. Наоборот, личность, даже будучи поставленной перед выбором, «вброшенной» в ситуацию выбора между объективным и субъективным, необходимостью и свободой, относительным и абсолютным, в конце концов, господствующим и раболепствующим, никогда не признает принцип «единства и борьбы противоположностей» в качестве своей итоговой цели. Скорее, она фундирует им свои становление и самореализацию, используя таковой в качестве средства. Однако итоговая цель — единство и универсальность — достигаются не в экстернизации, пусть даже и претендующей на бесконечность, а в бесконечной интериоризации. Именно трансцендирующая себя субъективность, потенцированная, как и объективность, абсолютностью и бесконечностью, есть источник и гарантия истинной свободы — свободы как цели.

По мнению мыслителя, ницшеанская дуада «господин-раб» ни в коей мере не вскроет оснований истинной свободы. Глубинный анализ и господствующего, и подчиняющегося сознания свидетельствует об их общей рабской природе.

Причем речь в данном случае идет не о социальных ролях и связях, а о более глубинных детерминантах этих поведенческих моделей — о структуре сознания⁶. Бердяев полагает, что анализ проблемы в предложенном контексте позволяет выявить не два, а три варианта человеческого явления миру: «господин», «раб» и «свободный» [3, с. 35]. Первые два состояния и не существуют, и не мыслимы друг без друга. Они взаимодополняют, коррелируют друг друга: господствование невозможно без рабствования и наоборот. Раб потому и раб, что раболепствует. Перед кем? — Перед господином. Господин потому и господин, что господствует. — Над кем? — Над рабом.

Как полагает мыслитель (и это следует особенно подчеркнуть), именно подчинение человека человеком, унижение его достоинства есть фундаментальное основание первичного зла. Зол господин, выплескивающий свою злобу на раба, но еще страшнее вчерашний раб, сегодня волею судьбы трансформированный в господина⁷. В системе господства и рабства наименьшую опасность (в силу наименьшей злобности) представляет аристократ. Будучи исходно благородным и достойным, он не питает зависти к тем, у кого чего-то больше и что-то лучше. Поэтому до аристократического уровня никогда не доберется тирану, диктатору, навсегда отравленному ядом патологической рабской воли к власти, к превосходству. Такая воля противоположна воле свободной, воле к свободе, ибо в ее содержании истинное воление заменено одержимостью.

Третье же состояние сознания, обособленное от первых двух, является автономным и самодостаточным. «Если сознание господина, — пишет Бердяев, — есть сознание существования другого для себя, то сознание раба есть существование себя для другого. Сознание же свободного есть

⁶ З. Фрейд, как и К. Г. Юнг, очевидно, внесли бы существенные коррективы в позиции Бердяева, выявляя *бессознательные* — индивидуальные или коллективные — мотивы того или иного типа поведения.

⁷ По этому поводу вспоминается вышедший на экраны в 2012 г. художественный фильм «Джанго освобожденный» (Django Unchained) режиссера Квентина Тарантино (Quentin J. Tarantino). Чернокожий раб, получивший в силу стечения ряда обстоятельств свободу, принимается с превеликим удовольствием выполнять работу «охотника за головами», подспудно сводя счеты с теми (преимущественно белокожими), кто еще совсем недавно властвовал над ним и продолжает это делать в отношении ему подобных. В конце фильма он с особым цинизмом расправляется с таким же чернокожим, как и он, человеком, однако продолжавшим — с готовностью! — раболепствовать, унижая при этом других рабов на правах дворецкого в доме белокожего плантатора-рабовладельца.

сознание существования каждого для себя, но при свободном выходе из себя к другому и ко всем» [3, с. 35]. Единственный путь разрыва порочной рекурсивной петли «господин-раб» — это возвращение человеку его духовной природы, отчужденной некогда от него экономическими, социальными, политическими системами. Только в таком случае возможно обретение статуса свободного. Внешний мир, манящий всевозможными дарами, радостями и победами, не может обеспечить абсолютной свободы. Его свобода есть свобода относительная. Однако даже такая свобода, свидетельствующая о том, что в человеке еще теплится духовное начало, обречена на постоянную борьбу с необходимостью. Если же в этом противостоянии победу одерживает необходимость, то от истинной свободы не остается даже следа. Б. Спиноза говорил о свободе как о фундаменте действия по собственной необходимости. Г. В. Ф. Гегель, а затем К. Маркс утверждали свободу как познанную необходимость. Однако из этой свободы вычеркнуто ее определяющее основание — воля; ничего общего со свободой как свободой воли такая свобода не имеет.

Бердяев призывает не к господствованию, а к освобождению. И путь Христа — есть величайший пример пути истинно, абсолютно свободного. «Христос — свободный, — пишет философ, — самый свободный из сынов человеческих, Он свободен от мира, Он связывает лишь любовью. Христос говорил как власть имеющий, но он не имел воли к власти и не был господином» [3, с. 36]. Явление Абсолютного Человека есть шанс спасения, восхождения, данный падшему человечеству. «Искупитель и Спаситель мира расколдовывает и расковывает необходимость. Он — Освободитель. Без Христа-Освободителя мир на веки веков остался бы заколдованным в необходимости и детерминизм навеки был бы прав», — находим у философа [5, с. 375]. Христос-Освободитель является, таким образом, абсолютным источником истинной свободы, ее обязательным условием.

Таким образом, если в ницшеанстве «новые скрижали» устанавливаются на обломках традиционных человеческих ценностей, и абсолютизированная свобода воли сверхчеловека воцаряется на том престоле, который испокон веков занимала Воля Божья, то Бердяев все возвращает на свои места. В его модели свобода человека перестает быть зарвавшейся самозванкой (оставаясь абсолютной!) посредством того, что вновь обретает этически выверенный вектор. Именно буду-

чи устремляемой и питаемой Божественной Сущностью, она, не теряя своей бездонности, реализуется во благо.

Выводы

1. В статье осуществлено осмысление учений Ф. Ницше и Н. Бердяева как антиподов в решении вопроса об этическом векторе свободы воли.

2. Ницше, размышляя о соотношении добра и зла, противится искусственности этической дуализации мира. Он полагает, что трезвый взгляд философа на «вечный бой» возможен лишь в том случае, если им занята третья, метауровневая, позиция — наблюдательный пункт «по ту стороны добра и зла».

3. Ницше не устраивает и тривиализация устремленности свободы воли: векторы «во благо» или «во зло» оказываются лишь относительными средствами. Концептуально значима лишь направленность от господина к рабу, ибо абсолютная воля как атрибут грядущего сверхчеловека — это воля к власти, вытекающая из стремления к возведению своего «Я» в статус самопричинности. Поэтому неслучайными оказываются призывы немецкого философа к преодолению «пережитков» моральной обозначенности человеческого развития, утверждению нового свода заповедей — внеморального.

4. Ницшеанскому нигилизму в отношении традиционных общечеловеческих ценностей противопоставлено учение Бердяева, который возвращает разработку этической проблематики в религиозное (христианское) русло. По мнению русского мыслителя, ницшеанская интенцированность воления от господина к рабу, по сути, есть вектор не свободы, а рабства, поскольку у обоих субъектов сознание — рабское, что парализует их и приковывает друг к другу. При этом именно подчинение человека человеком видится философу первопричиной зла. Наоборот, действительно свободным является преодолевший пути стремлений к господствованию и, соответственно, избавившийся от раболепствования.

5. Абсолютизируя (как это принято в экзистенциализме) свободу воли, Бердяев, тем не менее, считает необходимым резко различить и противопоставить друг другу свободу истинную, т. е. свободу, устремленную в русло добра, и свободу-произвол. Источником первой Бердяев полагает Богочеловека — Христа-Освободителя. Миссия спасения, таким образом, оказывается делом освобождения человечества от цепей необходимости и перспективы деградации. Окрыленный Божьим участием человек творит, и именно

в творчестве, в благостном новаторском предъ-
явлении себя миру мыслитель видит смысл и
реализацию истинной свободы. В то же время отри-
цательная форма свободы коренится в грехо-
падении, что обрекает ее на итоговое поражение.

Ключові слова: Ніцше, Бердяєв, етичний век-
тор свободи волі, воля до влади, свобода в благо,
свобода в зло.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аббаньяно Н. Экзистенция как свобода / пер. с итал. А. Педетти. *Вопросы философии*. 1992. № 8. С. 145–157.
2. Бердяев Н. Метафизическая проблема свободы. *Путь*. 1928, янв. № 9. С. 41–53.
3. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии. *Библиотека Якова Кротова*. 162 с. URL: http://krotov.info/library/02_b/berdyayev/1939_036_01.html. (дата обращения: 20.09.2018).
4. Бердяев Н. А. Самопознание (Опыт философской автобиографии) / сост., предисл., подгот. текстов, коммент. и указ. имен А. В. Вадимова. Москва: Книга, 1991. 448 с.
5. Бердяев Н. А. Смысл творчества. Опыт оправдания человека. *Философия свободы. Смысл творчества* / вступ. ст., сост., подгот. текста, примеч. Л. В. Полякова. Москва: Правда, 1989. С. 251–534.
6. Бонеецкая Н. К. Апофеоз творчества (Н. Бердяев и Ф. Ницше). *Вопросы философии*. 2009. № 4. С. 85–106.

7. Гегель Г. В. Ф. Система нравственности. *Политические произведения* / вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсесянца. Москва: Наука, 1978. С. 276–367. (Памятники философской мысли).

8. Длугач Т. Третье Евангелие Н. Бердяева. *Философская антропология*. 2016. Т. 2, № 2. С. 245–259.

9. Запека О. А. Проблема свободы в контексте персоналистской этики Н. А. Бердяева. *Вестник славянских культур*. 2010. № 3 (XVII). С. 40–44.

10. Ницше Ф. К генеалогии морали. Полемическое сочинение / пер. с нем. К. А. Свасьяна. *Сочинения*: в 2 т. / сост. и примеч. К. А. Свасьяна. Москва: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. Т. 2. С. 409–526.

11. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. Прелюдия к философии будущего / пер. с нем. Н. Полилова. *Сочинения*: в 2 т. / сост. и примеч. К. А. Свасьяна. Москва: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. Т. 2. С. 241–408.

12. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. Книга для всех и ни для кого / пер. с нем. Ю. М. Антоновского. *Сочинения*: в 2 т. / сост. и примеч. К. А. Свасьяна. Москва: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. Т. 2. С. 5–240.

13. Улевич Е. С. Ницше и Бердяев: оппоненты или единомышленники. *Омский научный вестник. Серия «Общество. История. Современность»*. 2000, июнь. С. 43–45.

14. Шелковая Н. В. Ф. Ницше о Пути возвращения к себе. *Философские науки*. 2015. № 10. С. 78–93.

Поступила в редакцию 30.10.2018

*Рецензент д-р филос. наук, проф. С. В. Пустовит,
дата рецензии 02.11.2018*

*Передплатуйте
і читайте
журнал*

ІНТЕГРАТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ

У ВИПУСКАХ ЖУРНАЛУ:

**Передплата приймається
у будь-якому
передплатному пункті**

Передплатний індекс 08210

- ◆ Методологія інтегративних процесів
- ◆ Генетичні аспекти біології та медицини
- ◆ Патологічні стани і сучасні технології
- ◆ Філософські проблеми геронтології та гериатрії
- ◆ Дискусії

УДК 351.77(477)

О. О. Терзі, канд. юрид. наук, доц.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 351.77(477)

О. О. Терзі

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

Здійснено дослідження наукових і словникових визначень до тлумачення понять «методологія», «інтегративний», «інтеграційний». Зазначено напрями інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я: медична допомога, міждисциплінарні дослідження, інтеграція викладання медичних дисциплін. Висвітлено зарубіжну практику. Наведено приклади використання методів наукового пізнання щодо дослідження вказаних інтеграційних процесів.

Ключові слова: методологія, метод, інтегративний процес, інтеграційний процес, охорона здоров'я.

UDC 351.77(477)

О. О. Terzi

METHODOLOGY OF RESEARCH OF INTEGRATION PROCESSES IN THE HEALTHCARE FIELD

The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

Research of scientific and vocabulary definitions to the interpretation of the concepts “methodology”, “integrative”, “integration” was made. The following directions of integration processes in the healthcare field were indicated: medical aid, interdisciplinary research, integration of teaching of medical disciplines. The foreign practice was highlighted. Examples of the use of scientific cognition methods to study specified integration processes were given.

Key words: methodology, method, integrative process, integration process, healthcare.

Вступ

Актуальність визначення методологічного інструментарію для наукового дослідження полягає у тому, що методологія визначає методи, принципи, способи досягнення поставленої науково-дослідної мети; сприяє оволодінню формами та засобами наукового пізнання; забезпечує всебічність отримання інформації щодо предмета наукового дослідження; дозволяє здійснити розробку понятійно-категоріального апарату.

Використання методологічного інструментарію (принципів, методів, прийомів) дозволяє здійснити дослідження інтеграційних процесів у різних суспільних сферах, а також у сфері охорони здоров'я, які сьогодні фактично ще не вивчаються.

Аналіз наукової літератури свідчить, що поняття методології досліджують досить ґрунтовно, різнобічно та щодо різних сфер наукового пізнання чимало дослідників (В. Андрійчук, Я. Гаращенко, А. Грабченко, С. Важинський, А. Мельник, Н. Ушакова, В. Федорович, С. Щербак та ін.).

Значну увагу фахівці також приділяють вивченню інтеграційних процесів, які за змістом визначаються як об'єднувальні щодо певної діяльності для досягнення поставлених завдань. Інтеграційні процеси, зокрема у медичній галузі, дозволяють сформувати єдину систему доступної та якісної медичної допомоги для покращання стану здоров'я населення, продовження тривалості життя. Інтеграційні процеси досліджуються найчастіше у галузі освіти (С. Куриленко, Л. Левківська, О. Сергєєв, В. Омушкін) і міжнародних зв'язків (А. Гальчинський, В. Гейц, Л. Угрин).

Питання методології дослідження інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я ще потребують свого вивчення, що сприяло їх розгляду.

Мета роботи — аналіз понять «методологія», «інтеграційний», «інтегративний» та з'ясування методологічного інструментарію дослідження інтеграційного процесу у медичній галузі.

Виклад основного матеріалу

Методологія, за визначенням більшості науковців, є багатограним процесом, який включає в себе сукупність принципів, методів, прийомів у їхньому взаємозв'язку та взаємозалежності, за допомогою яких здійснюється наукове пізнання. Основними філософськими принципами методології є: принцип діалектичної єдності теорії та практики, принцип об'єктивності, принцип доказовості, принцип системності, принцип сутнісного аналізу. До сучасних принципів наукового пізнання належать принцип детермінізму, принцип відповідності, принцип додатковості. Рівень їхньої ефективності зумовлюється відповідністю їх застосування щодо досліджуваної проблематики.

Методи наукового пізнання науковцями класифікуються по-різному. У більшості досліджень виділяють дві групи методів — загальні та спеціальні, деякими науковцями визначаються три групи методів (емпіричного, теоретичного й одночасно і емпіричного і теоретичного дослідження) або чотири (загальнофілософські, загальнонаукові, спеціальні: дисциплінарні та міждисциплінарні). До фундаментальних філософських методів наукового пізнання належать діалектичний, системний, структурно-функціональний та ін., до загальних — абстрагування, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, класифікації.

Перш ніж обговорювати методологію дослідження інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я, розглянемо визначення терміну «інтеграційний».

Великий тлумачний словник сучасної української мови наводить визначення двох термінів — інтеграційний та інтегративний. Термін «інтегративний» має два визначення:

- 1) стосовно до інтеграції (об'єднання частин у ціле), об'єднувальний, те саме, що інтегральний;
- 2) суцільний, цілісний.

Термін «інтеграційний» пояснюється через одне визначення — стосовно до інтеграції (об'єднання частин у ціле), об'єднувальний, те саме, що інтегративний [1, с. 401]. Тобто зазначені терміни визначаються як аналогічні.

З таким тлумаченням деякі науковці не погоджуються. Так, Т. Коць вважає, що сучасна мов-

на практика розрізняє за значенням такі терміни, як «інтегративний», «інтеграційний», «інтегрований», «інтегрувальний», які мають різне значення і різну лексичну сполучуваність. Так, термін «інтеграційний» зберігає семантику *об'єднання частин у ціле* і вживається в словосполученнях: інтеграційний процес, інтеграційна роль, інтеграційне угруповання. Інтегративний (фіксується в словниках з 90-х років ХХ ст.) дедалі частіше позначає *суцільний, цілісний предмет або явище*: інтегративна свідомість, інтегративна функція, інтегративна інформація, інтегративно-синтетичні тенденції. Закріплена в мові семантика визначає і лексичну сполучуваність слова: інтегрована система управління, інтегрований метод, інтегроване навчання, інтегроване управління, інтегрований підсумок, інтегрований антиінфляційний пакет [2].

Терміни «інтеграційний процес» та «інтегративний процес» розмежовує також О. Ващук, наводячи словникові та доктринальні визначення у сфері освіти [3, с. 105]. Більшість авторів використовують водночас і термін «інтеграційні процеси» і термін «інтегративні процеси».

Розглядаючи інтеграційні процеси, науковці водночас указують на методологічні підходи їхнього дослідження. Л. Русакова серед методологічних підходів, що забезпечують розвиток художньої освіти інтегративного характеру, виділяє поліхудожній, який базується на вивченні предметів естетико-мистецтвознавчого та культурологічного циклу на основі взаємозв'язку і синтезу споріднених видів мистецтва, та інтеграцію комп'ютерних технологій у художню освіту [4, с. 173, 175]. Досягнення якісної та ефективної підготовки майбутніх фахівців, вважає І. Лапичак, можливе лише при базуванні на сучасних методологічних підходах — діяльнісному, особистісному, системному, гуманітарному, ресурсному, ціннісному, компетентнісному та інтегративному. На його думку, інтегративну роль відіграють загальнонаукові поняття та теорії; значний інтеграційний потенціал містять принципи всезагального зв'язку та розвитку явищ. Загальнонаукові принципи, підходи до відображення реальної дійсності реалізуються в системному підході до вивчення явищ і процесів, моделюванні дійсності, явищ і процесів, статистичному відображенні реального світу [5, с. 20–21].

Аналіз наукової літератури щодо використання терміну «інтеграційні процеси» у сфері охорони здоров'я дозволяє зробити висновок про їхню направленість.

Інтеграційні процеси у сфері охорони здоров'я здійснюються у кількох видах, це: внутрішній

процес функціонування й управління медичної організації; інтеграція на рівні системи охорони здоров'я однієї або кількох держав, коли об'єднуються ресурси, технології та інфраструктура; медична допомога, яка диктується станом громадського здоров'я — хронізацією захворювань, поліетіологічністю поширення захворювань, структурним дисбалансом між амбулаторним і стаціонарним сектором [6, с. 140].

В. Лехан і В. Гінзбург розробили теоретичне обґрунтування загальної моделі інтеграції медичної допомоги в Україні, провідними компонентами якої є координація діяльності (між рівнями медичної допомоги, різними медичними закладами охорони здоров'я, що належать до одного рівня, структурними підрозділами одного закладу); спільна (командна) робота лікарів різних спеціальностей та середнього медичного персоналу, а також наступність медичного обслуговування, як у межах одного медичного закладу, так і між закладами різних рівнів [7, с. 53].

Коллектив науковців, досліджуючи інтеграцію медичної допомоги як технологію підвищення ефективності системи охорони здоров'я, розглядає її через інтеграційний процес і через інтегровану медичну та медико-соціальну допомогу; вказуючи, що в охороні здоров'я багатьох країн Європейського Союзу та Сполучених Штатів Америки відбувається пошук організаційно-економічних механізмів інтеграції роботи окремих медичних служб для забезпечення безперервності, наступності лікування і досягнення на цій основі внутрішньосистемної економії та більш високих клінічних результатів роботи галузі в цілому [8, с. 6].

До інтеграційних процесів зарахуємо також міждисциплінарні дослідження. Науковці зауважують, що дослідження на межі медицини, біології та комп'ютерних наук можуть принести цікаві результати, причому не тільки запропонувати ефективні підходи до розв'язання прикладних задач, що виникають у медицині, а й збагатити комп'ютерні науки новими методами розв'язання широкого кола задач [9]. Біоетика нерозривна з професійною медичною етикою, генною інженерією, персоніфікованою та предуктивною медициною.

Чотири рівні міжпредметної інтеграції викладання фахових дисциплін у вищих медичних навчальних закладах пропонують В. Єхалов і О. Кравець:

1-й рівень — інтегрування навчального матеріалу в межах одного конкретного предмету;

2-й рівень — поєднання понятійно-інформаційної сфери різних предметів із метою найкра-

щого запам'ятовування, супутнього повторення, введення до теми додаткового матеріалу;

3-й рівень — оперування завданнями порівняльно-узагальнюючого вивчення, що полягає у відпрацьовуванні студентами й інтернами вміння поєднувати та протиставляти явища й об'єкти;

4-й рівень — самостійне поєднання фактів і розмірковувань, визначення зв'язків та закономірностей, застосування засвоєних навчальних умінь на практиці [10, с. 117–118].

Значна практика інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я склалася в зарубіжних країнах, тут впроваджуються кілька типів інтеграції: організаційна інтеграція співіснує з функціональною, вертикальні програми — з горизонтальними. Наведемо кілька прикладів. Федеральний кодекс соціального забезпечення Німеччини встановив кілька типів програм, якими визначаються взаємозв'язки між окремими секторами в медичній галузі, рамковий зміст цих програм, конкретні умови їхньої реалізації, які потребують централізованих рішень, зокрема порядок фінансування лікарняних кас та ін. У Франції з 2004 р. реалізується система договірних відносин між пацієнтами і медичними організаціями; у Норвегії у 2006 р. був підписаний договір між Міністерством охорони здоров'я і Асоціацією норвезьких муніципалітетів, який стосується питань забезпечення лікування; у Швеції прийнятий закон, який врегульовує взаємодію лікарень і муніципальних служб [11]. Вважаємо, що такий досвід інтеграційних процесів у медичній галузі може бути рекомендований для перейняття і в Україні.

Дослідження інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я базується, насамперед, на діалектичному методі. Діалектика передбачає з'ясування взаємозв'язків складників будь-якої системи між собою, виокремлення закономірностей їхнього функціонування і розвитку, забезпечує розуміння їхньої генези та становлення, розгляд вертикальної та горизонтальної структури; виявлення істотних ознак.

Значну роль у дослідженні вказаних інтеграційних процесів відіграє системний метод. Він дозволяє їх розглянути як сукупність взаємопов'язаних у єдину систему елементів, структур, явищ; які, з одного боку, є цілком самостійними, з другого — відносно незалежними, тому що тісно пов'язані й функціонують з іншими складниками цього предмета.

Близьким до системного є структурно-функціональний метод, який дозволяє розглянути функціональну направленість кожного структурного

елемента інтеграційного процесу у сфері охорони здоров'я.

Метод абстрагування сприяє зосередженню уваги під час дослідження на основних компонентах інтеграційних процесів, їхнього змісту та спрямованості, не відволікаючись на другорядні явища.

Аналіз як метод використовується для дослідження окремого інтеграційного процесу як організаційно-управлінської системи, створення якої передбачається для підняття ефективності того чи іншого сектора в медичній галузі.

Застосування синтезу як методу допомагає об'єднати різні напрямки інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я в єдину діяльність щодо забезпечення населення усесторонніми медичними послугами.

За допомогою індукції систематизуються й узагальнюються різні факти з реалізації інтеграційних процесів, установлюються між ними причинно-наслідкові зв'язки, частково імовірні, які перевіряються за допомогою дедуктивного методу.

Застосування методу аналогії дозволяє визначити спільні риси всіх структурних частин інтеграційних процесів та їхню схожість. До них включимо: правове регулювання, організаційну єдність, суб'єкт управління, об'єкт управління.

Метод класифікації використовується з метою групування досліджуваних предметів за певним критерієм, зокрема поділ закладів охорони здоров'я здійснюється на лікувально-профілактичні, санітарно-профілактичні, фармацевтичні, заклади медико-соціального захисту.

До спеціальних методів наукового пізнання, які допомагають дослідженню інтеграційних процесів, належить, насамперед, порівняльний. Він сприяє вивченню аналогічного зарубіжного досвіду у сфері охорони здоров'я та допомагає запозичити ту практику, яка може бути успішно використана в Україні.

Висновки

Інтеграція є процесом створення нової структурної системи, яка передбачає об'єднання функцій, зусиль, форм і методів її суб'єктів з метою реалізації спільних завдань, програм і для досягнення поставлених цілей. Під інтеграційним процесом у сфері охорони здоров'я ми розуміємо спільну організаційну діяльність органів державної влади, державних і приватних медичних організацій, спрямовану на забезпечення підвищення та покращання рівня життя й здоров'я населення.

Дослідженню інтеграційних процесів у будь-якій сфері, у тому числі у сфері охорони здоров'я, сприяє використання таких філософських методів

наукового пізнання, як діалектичного, системного та структурно-функціонального, а також загальнонаукових методів — абстрагування, аналізу, синтезу, індукції, дедукції, аналогії, класифікації.

Визначаємо методологію дослідження інтеграційних процесів у сфері охорони здоров'я як складну взаємопов'язану та взаємоузгоджену систему принципів, методів, прийомів за допомогою яких здійснюється наукове пізнання змісту таких процесів, їхньої структурної спільності, спрямованості на підвищення ефективності медичного забезпечення населення.

Ключові слова: методологія, метод, інтегративний процес, інтеграційний процес, охорона здоров'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Коць Т. Інтегративний — інтеграційний — інтегрований — інтегровувальний. URL: <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine70-15.pdf>
3. Ващук О. В. Інтеграція та інтегративний підхід як основа формування готовності вчителя до роботи з обдарованими дітьми: сутність, шляхи реалізації. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 5. С. 103–109.
4. Русакова Л. Інтегративна методологія в сучасній художній освіті. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка»*. 2014. Вип. 29, ч. 3. С. 170–178.
5. Лапичак І. Інтегративні процеси в підготовці фахівців із фізичного виховання у вищих навчальних закладах. *Спортивна наука України*. 2015. № 1. С. 19–25.
6. Кича Д. И., Макарян А. С., Пачгин И. В. Интеграционные процессы в здравоохранении. *Вестник новых медицинских технологий*. 2013. № 4. С. 139–142.
7. Лехан В., Гінзбург В. Теоретичне обґрунтування загальної моделі інтеграції медичної допомоги в Україні. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2014. № 4 (62). С. 49–54.
8. Лехан В. М., Волчек В. В., Крячкова Л. В., Кий-Кокарева В. Г. Інтеграція медичної допомоги як технологія підвищення ефективності системи охорони здоров'я. *Економіка і право охорони здоров'я*. 2016. № 1. С. 5–11.
9. Глибовець М. М., Гороховський С. С., Гулаєва Н. М., Кириєнко О. В. Про необхідність інтеграції досліджень у галузі медицини, біології та комп'ютерних наук. URL: <http://nz.ukma.edu.ua/index.php?option=comcontent&task=view&id=541&Itemid=47>
10. Єхалов В. В., Кравець О. В., Богатирьова О. В. Принцип міждисциплінарної інтеграції та апріорної мотивації в медицині невідкладних станів. *Медичні перспективи*. 2014. Т. XIX, № 2, ч. 1. С. 103–105.
11. Шейман И. М. Зарубежный опыт интеграционных процессов в медицине. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-integratsionnyh-protsesov-v-zdravooohranenii-chast-2>

Надійшла до редакції 05.11.2018

Рецензент д-р мед. наук, проф. Р. С. Вастьянов,
дата рецензії 12.11.2018

УДК 616.89:316.3”20”

М. М. Пустовойт, д-р мед. наук, доц.,
Р. В. Кечур, канд. мед. наук, доц.,
В. Л. Єшкілев

МІСЦЕ ПСИХІАТРІЇ В ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 616.89:316.3”20”

М. М. Пустовойт, Р. В. Кечур, В. Л. Єшкілев
МІСЦЕ ПСИХІАТРІЇ В ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ
Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

У даній статті звертається увага на проблему психіатрії в сучасному суспільстві, його ставлення до людей з психічними розладами. Автори відстоюють думку, що існуюча «форма психіатрії», як лакмусовий папірець, відображає стан суспільства та його проблеми, що суспільство повинно невпинно шукати «кращу форму» і не задовольнятися існуючою. Наведені наприкінці статті «можливі форми» соціально-орієнтованої психіатрії спрямовані на ре-соціалізацію людей з психічними розладами в соціумі.

Ключові слова: психіатрія, психічно хворі, психічна патологія, соціально-орієнтована психологія.

UDC 616.89:316.3”20”

M. M. Pustovoit, R. V. Kechur, V. L. Yeshkilev
THE PLACE OF PSYCHIATRY IN POSTMODERN SOCIETY
The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

This article focuses on the problem of psychiatry in modern society, its relation to people with mental disorders. The authors argue that the existing “form of psychiatry”, as a litmus paper, reflects the state of society and its problems, that society should unceasingly seek for a “better form” and not be satisfied with the existing one. The “possible forms” of social-oriented psychiatry aimed at re-socialization of people with mental disorders in the society are presented at the end of the article.

Key words: psychiatry, mentally ill, psychiatric pathology, socially oriented psychology.

Тенденція до ізоляції «диваків», незрозумілих, а тому «підозрілих» людей виникла в епоху розвитку міст, коли щільність проживання населення, з одного боку, дала можливість поділу праці та покращила якість життя, але з другого — різко збільшила психологічне напруження між людьми. Саме тоді виникла потреба в ізоляції «інакших елементів», які заважають «злагодженій роботі громади».

Цю функцію «суспільної санітарії», серед інших громадських інститутів, почала виконувати й психіатрія. Протягом різних часів психіатрія мала різноманітні обличчя. Це «обличчя психіатрії» ніяк не залежить від науково-технічного про-

гресу або літочислення. Тут можна згадати зняття ланцюгів з душевно хворих Філіпом Піннелем (1796) у клініці Бісетр [1; 2]. До речі, даний заклад за тих часів, з метою економії коштів, виконував функції божевільні та державної в’язниці одночасно. Іншим прикладом «радикальної санітарної психіатрії» з жахливим обличчям може слугувати психіатрія нацистської Німеччини, де за період з 1939 по 1945 рр. було знищено 180 тис. (а згідно з іншими даними, до 1 млн) психічно хворих пацієнтів [3].

Громадська думка XXI ст. також уражена «фарисейством». Пропагуючи відкритість системи і ліберальні практики поводження з психічними патологіями, громадські діячі не пропонують реальної заміни традиційної інституційної пси-

хіатрії. Власне, від лідерів, а швидше «дилерів ліберальної думки», ми чуємо лише загальні турботливі побажання людям з обмеженими можливостями, які контрастують з їхніми ж обіцянками «зробити життя народу безтурботним».

Ми маємо справу з фронтальною суперечливістю у ставленні суспільства до душевнохворих. З одного боку, декларується відкритість до розуміння невиліковних душевних проблем, методологічне зняття (розширення) поняття норми та толерантність, а з другого — громадяни як і у «старі часи» бояться людей з психічними розладами. «Сите» буржуазне суспільство не хоче дискомфорту та проблем з «інакшими» людьми. По суті, громадська думка не сприймає психічно хворих людей як «рівноправних сусідів» і «по-старому» намагається їх ізолювати якраз у ті, умовно «політкоректні», рамки, які й пропонує постмодерновому соціуму модернізована інституційна психіатрія. Можливо, так відбувається тому, що людям краще вдається засуджувати та каятися за свої старі гріхи в минулому (або чужі гріхи), аніж робити маленькі кроки до покращання й впорядкування життя в сьогоденні. Втім, так було завжди.

У цьому ж напрямку розвивається ще одна тенденція — суспільство на рівні публіцистичного тренду та «модної філософії» створює сили, що «фріки» начебто потрібні громаді, адже вони креативні й з вдячністю приймають правила гри кіберсуспільства (cyber community), бо воно відповідає «далекій близькості» шизоїдного світу. А з другого боку, «фріки» — своєрідний «матеріал до витрат» постмодернізму, який використовується для досягнення популістських політичних цілей і першим «кидається у вогонь» у разі форсмажорних обставин.

У більш широкому розумінні — душевно хворі є «засобом», який руйнує стереотипи й архаїчні структури традиційного суспільства, що заважають «вільному ринку» і новому ліберальному істеблішменту. Проте, одночасно, люди з психічними розладами виступають у ролі тих «неминучих жертв епохи змін», втрати яких апіорі «приймаються до розрахунку».

Ідеї гуманності, як такі, поступово деактуалізуються. Вони, з одного боку, начебто канонізовані, а з другого — знецінені тотальною постмодерною «грою правилами». У цій грі гуманізм виступає в ролі складової мозаїки, елементам якої можна надавати «мультиполярну форму», а потім прикладати до будь-якої гри, необхідної для конкретних цілей або ситуації.

Прикладом може служити дискусія навколо створення нової діагностичної категорії «селфі-

тис» [4; 5]. Це схильність до самоствердження через нав'язливе ексклюзивне позиціонування свого «поточного буття», тобто суспільство однією рукою провокує появу «нового поля патологій», вигідних для збуту продукції сучасних галузей виробництва, а іншою — непомітно стигматизує носіїв цього поля патологій як потенційних маргіналів при майбутній «зміні трендів». У цьому сенсі сучасна психіатрія, так само як і традиційна, продовжує виконувати роль санітарного апарату, але під іншою мотивацією і під іншою маскою. Вона стає частиною механізму регулювання основних трендів.

Початкові ідеї гуманізму, які свого часу привели до революційних змін у поводженні з людьми, що мають психічні розлади, наразі йдуть з лінії горизонту. А питання «Де місце психічної патології та психіатрії в сучасному ліберальному постмодерному суспільстві?» продовжує залишатися без відповіді. Відсутність відповідей породжує незрозумілість і невідомість. А вони — незрозумілість і невідомість — відчужують людей один від одного, посилюючи, з одного боку, почуття самотності та ізоляції, а з другого — стигматизують ці почуття.

Універсальність і позачасовість цього механізму відчуження «іншого», закладеного у «суспільному позасвідомому» [6], добре ілюструється цитатою романа Томаса Манна «Доктор Фаустус»:

«Тут я дозволю собі одне зухвале зауваження, яке мені підказує досвід наших днів. Для того, хто любить називати речі своїми іменами, в самому слові й понятті “народ” завжди є щось архаїчно-обачне, і він знає, що коли масу підбивають на лихі, ретроградні вчинки, її величають лише “народом”. Що тільки на наших очах і не зовсім на наших очах не робили в ім'я народу такого, чого б, мабуть, не зробили в ім'я Бога, в ім'я людства чи в ім'я права! Але народ таки дійсно завжди залишається народом, принаймні в його структурі є певний архаїчний шар, і мешканці Малого провулка Мідярів, Лізині сусіди, які в день виборів віддають свої голоси соціал-демократам, одночасно можуть вбачати щось демонічне в бідній бабусі, що не може стягтися на якесь помешкання не в підвалі, і, побачивши її, хапають своїх дітей, щоб вона не зурочила їх лихим оком. Якби таку жінку знов засудили на спалення — а сьогодні вже й це навіть можна собі уявити, тільки трохи змінили б звинувачення, — вони стояли б за огорожею, спорудженою магістратом, дивилися б на вогнище, проте, мабуть, і не подумали б збунтуватися. Я кажу про народ, але

такий прадавній, щиро народний шар є і в самих нас, і, як чесно признатися, я не вважаю релігію найдієвішим засобом, що не дав би йому вихопитися назовні. Тут, по-моєму, може допомогти лише література, що вчить гуманізму, проголошує ідеал вільної, досконалої людини» [7].

Тому ми пропонуємо подивися на суспільство як на динамічне утворення, у якому постійно присутні обидві тенденції: виключення «ненормальних» елементів з товариства та їх «зворотне включення» до соціальної взаємодії. Цю останню тенденцію і варто позначити гуманізмом.

Тож яким чином людину з психічним розладом можна зробити повноправним членом суспільства? Як відомо, сучасні медикаменти дозволяють утримувати поведінку хворих у соціально прийнятних рамках, що надає їм можливість залишатися залученими до громадського життя. Такий стан речей дозволяє *втілювати/створювати* нові форми соціально-орієнтованої психіатрії, мета яких не ізолювати, а ре-соціалізувати, тобто утримувати людей з психічними розладами в соціумі.

Такими «новими формами» соціально-орієнтованої психіатрії є, наприклад:

— створення системи невеликих комунальних центрів соціально-орієнтованої психіатрії, щоб можна було б надавати допомогу безпосередньо за місцем проживання;

— створення центрів дозвілля і центрів зайнятості для людей, які втратили колишні місця роботи у зв'язку з хворобою;

— створення та розвиток нових професій, мета яких допомогти розкрити і реалізуватися збереженому в людині ресурсу, незважаючи на хворобу. Маються на увазі такі професії, як психотерапевт, ерготерапевт, арттерапевт, трудотерапевт та ін. Однак тут потрібно зважати на той факт, що професія це практика, якою людина заробляє собі на життя, тож, на жаль, інтереси того, хто пропонує послуги, не завжди збігаються з інтересами споживача. Тому взаємодія у такий спосіб не повинна повною мірою визначати форми взаємодії суспільства з проблемою психічних розладів;

— вкрай необхідна волонтерська діяльність, спрямована на догляд і взаємодію з людьми, які мають власний досвід перебування у психіатрії (один із сучасних політкоректних термінів, що позначає психічний розлад). Така діяльність може задовольнити властиву людині потребу в турботі про когось і створювати новий соціальний досвід, необхідний для розуміння ролі «особливих людей» у житті суспільства;

— ще однією з форм добровільного волонтерства є ідея спільного проживання, коли сім'ї беруть до себе в будинок, під свою опіку людину з душевною проблемою. До речі, ця ідея не нова, раніше вона була реалізована у формі спільного проживання хворих і лікарів на території лікарень.

Висновок

Суспільство, яке уникає процесу шукання місця для психіатрії, вбиває в собі той аспект життя, який наповнений пошуком «нового», подивом від знайденого та непередбачуваністю цього процесу. Можна припустити, що внаслідок втрати подібного рефлексивного дискурсу, а відтак — і втрати розуміння феномена людини як такої, суспільство прирікає себе на неминучий крах. Тому «глорифікація» або «демонізація» божевілля, як остаточний вирок, однаково беззмістовні. Розуміння починається з вивчення фактів, зокрема фактів емоційного буття. Наприклад, як це буває при важкій втраті: переживання почуття провини, сорому, агресії, болю та суму відтворюють більш глибоке розуміння сутності буття людини, що приречена природою свого біологічного життя на постійні втрати.

Ключові слова: психіатрія, психічно хворі, психічна патологія, соціально-орієнтована психологія.

ЛІТЕРАТУРА

1. Комер Р. Основы патопсихологии. *Fundamentals of Abnormal Psychology*, 2001. 617 с.
2. Фуко М. История безумия в классическую эпоху / пер. с фр. И. Стаф; под ред. В. Гайдамака. Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. 576 с.
3. Петрюк П. Т., Петрюк А. П. Психиатрия при нацизме: проведение «Акции Т-4» с активным участием психиатров. *Психічне здоров'я*. 2011. № 2. С. 53–63.
4. American Psychiatric Association makes it official: “Selfie” a mental disorder [Electronic resource]. *Adobo Chronicles*. 2014. Access mode: <https://adobochronicles.com/2014/03/31/american-psychiatric-association-makes-it-official-selfie-a-mental-disorder/>.
5. Balakrishnan J., Griffiths M. D. Exploratory Study of “Selfitis” and the Development of the Selfitis Behavior Scale. *International Journal of Mental Health and Addiction*. 2018. Vol. 16, iss. 3. P. 722–736.
6. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Астролябія, 2018. 608 с.
7. Манн Т. Доктор Фаустус. Київ: Дніпро, 1990.

Надійшла до редакції 09.11.2018

Рецензент д-р мед. наук, проф. Е. В. Мельник,
дата рецензії 13.11.2018

УДК 616.3-006-089:617.55-085.28]-074/-078

С. І. Кіркільєвський¹, д-р мед. наук,
А. О. Машуков^{2, 3}, канд. мед. наук,
А. І. Рибін^{1, 2}, д-р мед. наук, доц.,
О. М. Згура³,
В. Є. Максимовський², канд. мед. наук,
Р. Р. Ярема⁴,
В. А. Лінкевич²,
Д. М. Осадчий², канд. мед. наук

ОЦІНКА ЗНАЧУЩОСТІ ЗМІН У КЛІНІЧНИХ АНАЛІЗАХ ПАЦІЄНТІВ, ЯКІ ПЕРЕНОСИЛИ ПРОЦЕДУРУ ВНУТРІШНЬОЧЕРЕВНОЇ ГІПЕРТЕРМІЧНОЇ ХІМІОПЕРФУЗІЇ З ПРИВОДУ ПУХЛИН ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО ТРАКТУ

¹ Національний інститут раку, Київ, Україна,

² Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна,

³ КУ «Одеський обласний онкологічний диспансер», Одеса, Україна,

⁴ КЗ ЛОР «Львівський онкологічний регіональний лікувально-діагностичний центр», Львів, Україна

УДК 616.3-006-089:617.55-085.28]-074/-078

С. І. Кіркільєвський¹, А. О. Машуков^{2, 3}, А. І. Рибін^{1, 2}, О. М. Згура³,
В. Є. Максимовський², Р. Р. Ярема⁴, В. А. Лінкевич², Д. М. Осадчий²
ОЦІНКА ЗНАЧУЩОСТІ ЗМІН У КЛІНІЧНИХ АНАЛІЗАХ ПАЦІЄНТІВ,
ЯКІ ПЕРЕНОСИЛИ ПРОЦЕДУРУ ВНУТРІШНЬОЧЕРЕВНОЇ ГІПЕРТЕРМІЧНОЇ
ХІМІОПЕРФУЗІЇ З ПРИВОДУ ПУХЛИН ШЛУНКОВО-КИШКОВОГО ТРАКТУ

¹ Національний інститут раку, Київ, Україна,

² Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна,

³ КУ «Одеський обласний онкологічний диспансер», Одеса, Україна,

⁴ КЗ ЛОР «Львівський онкологічний регіональний лікувально-діагностичний центр», Львів, Україна

ХАЙПЕК є методом паліативного лікування хворих з розповсюдженими пухлинами черевної порожнини, що набирає популярності. Цей короткий огляд присвячений змінам у клінічних аналізах пацієнтів з верифікованим раком і канцероматозом до і після проведення процедури ХАЙПЕК. У групі з 25 хворих спостерігали зміни 11 базових клініко-лабораторних показників у пацієнтів, включених у дослідження. Вивчали концентрацію гемоглобіну, вміст лейкоцитів, тромбоцитів, загального білка, білірубину, глюкози крові, печінкові ферменти аланінамінотрансферази, аспартатамінотрансферазу, тимолову пробу та показники коагулограми: протромбіновий індекс і фібриноген. Проведення ХАЙПЕК-процедур істотно не вплинуло на клініко-лабораторні показники та загальноклінічний аналіз крові пацієнтів.

Ключові слова: внутрішньочеревна гіпертермічна хіміоперфузія, пухлини шлунково-кишкового тракту, клінічні аналізи.

UDC 616.3-006-089:617.55-085.28]-074/-078

S. I. Kirkilevskyy¹, A. O. Mashukov^{2, 3}, A. I. Rybin^{1, 2}, O. M. Zgura³,
V. Ye. Maksymovskyy², R. R. Yarema⁴, V. A. Linkevych², D. M. Osadchyy²
ESTIMATION OF CHANGES IN CLINICAL ANALYSIS OF PATIENTS
WHO WERE PERFORMED THE PROCEDURE OF HYPERTHERMIC
INTRAPERITONEAL CHEMOTHERAPY AT GASTROABDOMINAL TUMORS

¹ National Cancer Institute, Kyiv, Ukraine,

² The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine,

³ The Odesa Regional Oncological Dispansery, Odesa, Ukraine,

⁴ Lviv Oncological Regional Treatment and Diagnosis Center, Lviv, Ukraine

HIPEC (Hyperthermic intraperitoneal chemotherapy) is a popular method of palliative treatment in patients with malignant abdominal tumors. This short review is devoted to trace changes in general clinical tests in patients with verified carcinomatosis before and after HIPEC procedure. A group of 25 patients were monitored for changes in 11 basic clinical and laboratory parameters among those included in the study. Concentration of hemoglobin, leukocytes, platelets, total protein, bilirubin, serum glucose, liver enzymes alanine aminotransferase, aspartate aminotransferase, thymol test and coagulogram indices: prothrombin index and fibrinogen. Summarizing the brief results, it can be said that the HIPEC procedure did not significantly affect the clinical and laboratory parameters and general clinical blood tests.

Key words: intraperitoneal hyperthermic chemopofusion, tumors of the gastrointestinal tract, clinical analyzes.

Вступ

Внутрішньочеревна гіпертермічна хіміоперфузія (ВЧГТХП) набирає популярності як метод паліативного лікування хворих із розповсюдженими пухлинами черевної порожнини [2]. При використанні популярної медичної віртуальної пошукової машини PubMed виявлено 2140 референтних публікацій за пошуковим запитом “hiperc, peritoneal” та 752 публікації “hiperc, перитонеальна, CRS”, нарешті, словосполучення “hiperc, cancer, randomized trial” із уточнювальною характеристикою “Clinical Trial” — у 30 публікаціях в науково-метричних базах, із них 10 — за останні 5 років. Усе це демонструє зростаючий інтерес до цієї тематики в усьому світі.

Англомовний термін «Хіпек» (гіпертермічна інтраперитонеальна хіміотерапія), або «ХАЙПЕК» [6], може бути використаний для заміни аббревіатури ВЧГТХП. Методика застосовується в основному при раку яєчників, мезотеліомі, псевдоміксомі черевини, колоректальному раку, раку шлунка. Показаннями є як комбінація хірургічного виконання перитонеоектомії, так і ВЧГТХП у монорежимі, за відсутності канцероматозу черевної порожнини, але за позитивних змивів з черева. Виконується як під час циторедуктивної операції, так і на другому етапі як компонент лікування, а також в ад'ювантному режимі за відсутності канцероматозу, проте високої потенційної небезпеки перитонеальної дисемінації (наприклад, якщо пухлина проросла всю стінку органа). Втім, як і радіочастотна термоабляція (РЧТА) пухлин печінки, ХАЙПЕК так і не став стандартним методом лікування. При цьому регулярно проводяться багатоцентрові рандомізовані дослідження, присвячені даній тематиці, наприклад, PRODIGE 7, PROPHYLOCHIP, COLOPEC, COMBATAC, GASTRIPEC, GASTRICHIP та решта (HIPECT4, GYMSSA trial).

Цікаво, що деякі популярні в медицині англійською мовою вирази, такі як “salvage therapy” і “debulking surgery”, майже не мають повних аналогів у нашій мові. Обидва вирази відповідають ідеології ВЧГТХП на технологічно розвинутому й етично просунутому Заході. Ідея терапії спасіння відображає такий вид хіміотерапевтичного лікування, який може і не привести до очікуваного ефекту у конкретного пацієнта, проте практикується з розумінням наявності точного ефекту в певному (хоч і невеликому) проценті випадків. На цьому принципі побудована загальна основа сучасної хіміотерапії, тому що частота відповідей сучасних хіміопрепаратів і таргетних агентів ко-

ливається в межах 10–70 %. Отже, у частини хворих їхнє введення взагалі не супроводжується будь-яким лікувальним ефектом. Час перебування у так званих листах очікування для проведення ХАЙПЕК, наприклад у Національному інституті раку Італії (Мілан), становить 11–12 міс., протягом цього періоду хворі отримують курси внутрішньовенної поліхіміотерапії. Ще одним кроком є так звана рятувальна терапія, «терапія вабанк» (відчаю), яка полягає у призначенні схеми, що потенційно може викликати тяжкі побічні ефекти, але за силою інтенсивності та дозування обраних лікарських засобів з більшою імовірністю приведе до клініко-лабораторної ремісії та необхідного ефекту.

Пов'язано це з крайньою неефективністю цих двох методів самих по собі, тому що при невидаленій пухлині та залишених перитонеальних метастазах втрачає будь-який сенс місцева гіпертермічна хіміотерапія за допомогою складних апаратів. Також як і видалення пухлини та її перитонеальних проявів [5] не має великого сенсу, якщо воно не підкріплене місцевим гіпертермічним і хіміотерапевтичним впливом. Як варіант, можна скористатися терміном «комплексне лікування перитонеального канцероматозу». Чому не «комбіноване», а саме «комплексне»? Тому що, згідно з академічними правилами, використовуються не два, а три методи: хіміотерапія, хірургія, гіпертермія.

Однак про самостійність гіпертермії як методу можна посперечатися. Нагрівання підсилює місцевий ефект хіміопрепарату (більший ушкоджувальний ефект при більш високій температурі); розширення кровоносних мікроциркуляторних судин істотно збільшує поріг всмоктування, поглинання лікарських молекул; менш стійкі до ішемії пухлинні клітини швидше піддаються необоротній трансформації (некроз-апоптоз) через неможливість також швидко відводити тепло як нормальні клітини (незважаючи на виражений неоангіогенез пухлина навіть незначних розмірів у центральних відділах нежиттєздатна). І навіть невеликі за розміром пухлини виявляються перегрітими. Отже, обидва вирази — і “salvage therapy”, і “debulking surgery” — можуть бути з легкістю використані в розмовній мові для опису того, що є метою й одночасно всією ідеологією ПЕ-ВЧГТХП [7; 8]. Методика найбільш ефективна при мезотеліомі та псевдоміксомі очеревини (процедуру можна виконувати при індексі перитонеального канцероматозу PCI > 20 балів), при раку яєчників (ефективна при PCI < 15), менш ефективна при колоректальному раку (PCI < 12), мало-

ефективна при раку шлунка (критичним вважається PCI = 10, за обов'язкового дотримання повноти ступеня циторедукції CC-0).

Нині відомі результати 6 рандомізованих клінічних досліджень, проведених з приводу пухлин шлунково-кишкового тракту із застосуванням процедури Нірес:

1. PRODIGE 7, автор F. Quenet (Франція).
2. PROPHYLOCHIP, автор D. Goere (Франція).
3. COLOPEC, автор Pj. Tanis (Нідерланди).
4. COMBATAC, автор P. Piso (Німеччина).
5. GASTRIPEC, автор B. Rau (Німеччина).
6. GASTRICHIP, автор O. Glehen (Франція).

Оглядова доповідь, присвячена цим дослідженням, була оприлюднена в Парижі 9–11 вересня 2018 р. на 11-му Міжнародному симпозиумі, присвяченому перитонеальному пухлинам (peritoneal surface malignancy, PSOGI) [3].

Матеріали та методи дослідження

Даний короткий огляд присвячений такій, на перший погляд, тривіальній темі, як зміни в загальноклінічних аналізах у хворих з верифікованим раком і канцероматозом до і після проведення процедури ХАЙПЕК. У групі з 25 хворих спостерігали зміни 11 базових клініко-лабораторних показників серед пацієнтів, включених у дослідження. Вивчали концентрацію гемоглобіну, рівень лейкоцитів, тромбоцитів, загального білка, білірубину, глюкози крові, показники печінкових ферментів аланінамінотрансферази, аспартатамінотрансферази, тимолової проби та коагулограми: протромбінний індекс і фібриноген. Був розрахований індекс р за допомогою виконання f-тесту (Microsoft Office Excel, 2007).

У табл. 1 зібрані показники кількісних змін загального, біохімічного аналізу крові та коагулограми.

Вивчали 11 клініко-лабораторних показників у хворих, які увійшли до дослідження: концентрацію гемоглобіну, вміст лейкоцитів, тромбоцитів, рівень загального білка, білірубину, глюкози сироватки крові, печінкові ферменти аланінамінотрансферази, аспартатамінотрансферази, тимолову пробу та показники коагулограми: протромбінний індекс і фібриноген. Там, де, згідно з таблицею, показники залишилися без змін, не було достатньо даних або ж динаміка була відстежена не в повному обсязі. За допомогою математичних розрахунків були розраховані основні показники середніх значень, сум і динаміка змін (табл. 2).

Результати дослідження та їх обговорення

Таким чином, найбільш значущі показники, такі як концентрація гемоглобіну, лейкоцитів і тромбоцитів, не зазнали істотних змін після проведення ХАЙПЕК. Гемоглобін знизився на 6 г/л, концентрація лейкоцитів, навпаки, збільшилася на 2 Г/л, рівень тромбоцитів опустився на 61 Г/л, концентрація загального білка знизилася на 7 од. Усі ці дані округлені до таких значень, які легко наочно сприймаються читачем і на підставі яких можна зробити клінічні висновки. Концентрація загального білірубину практично не змінилася, зменшившись приблизно на 1 од. Показники АСТ і АЛТ не збільшилися, знизившись на 8 і 3 од. відповідно. Середнє концентраційне значення рівня глюкози крові злегка збільшилося майже на 1 од. Рівень тимолової проби не змінився. Протромбінний індекс знизився на 3 од., концентрація фібриногену в сироватці крові залишилася приблизно на тому ж рівні.

Зміни в загальноклінічних аналізах становлять загальний фон спеціального лікування онкологічних хворих [1; 4]. Практично будь-які методи спеціального лікування, включаючи хірургічний, а особливо хіміо- та променева терапія, разючим чином позначається на динаміці змін загальноклінічних аналізів. Ці зміни не розглядаються окремо, а є частиною, важливим фрагментом цілісної картини, від відтінків гама якої залежать динаміка й активність терапії. Наприклад, виникнення тяжкої лейкопенії під час або після проведення цитостатичної терапії диктує необхідність її припинення. Або внесення коректив у кількість курсів, їхню інтенсивність, дозування, можливість проводити більш ефективні схеми, як, наприклад, схема FLOT (F — 5-фторурацил, L — лейковорін, O — оксаліплатин, T — доцетаксел) порівняно зі схемою XELOX (кселода + оксаліплатин) при раку шлунка. Тому відстеження динаміки показників загального аналізу крові, у тому числі під час комплексного лікування раку шлунка, вважаємо критично важливим. Призначення колонієстимулювальних факторів, таких як Нейпоген, Граноцит, Філграстим тощо займає певний час, тому що відновлення лейкоцитарного кров'яного ростка в кістковому мозку не відбувається миттєво. Таким чином, вплив процедури ХАЙПЕК на динаміку показників загальноклінічних аналізів, з нашої точки зору, становить клінічний інтерес.

Усі, хто працюють онкологами більше 20 років, пам'ятають часи, коли канцероматоз, дрібні

Зміни в загальноклінічних аналізах у пацієнтів,
які перенесли ХАЙПЕК

Гемоглобін, 10 ⁹ /л	Лейкоцити, 10 ⁹ /л		Тромбоцити, 10 ⁹ /л		Заг. білок, г/л	Білірубін, мкмоль/л		АЛТ, од./л		АСТ, од./л		Глюкоза, ммоль/л		Тимолова проба, од. ШН		Протром- біновий індекс, %		Фібрин, г/л			
102	94	6,9	15,5	411	332	72,2	65,7	12,4	6,0	45	31	43	29	7,04	8,38	2,25	2,25	100	100		
131	131	4,4	4,4	184	184			16,8	16,8	21	21	26	26	5,47	5,47	1,25	1,25	102	102	2,66	2,66
95	95	2,6	2,6	190	190	82,8	82,8	15,9	15,9	21	21	20	20	5,36	5,36	1,5	1,5				
136	112	6,4	7,9	257	256	74,2	54,5	4,9	7,7	16	15	16	17	5,06	6,41	1,0	1,0	101	95	3,77	5,1
142	116	8,1	13,5	364	241	79,4	52,3	18,0	18,0	26	24	27	30	4,21	5,03	2,5	2,5	93	99	3,77	4,21
121	110	7,0	8,5	646	452	77,3	77,3	8,6	8,6	24	24	32	32	4,74	4,74	2,5	2,5	102	102	6,88	6,88
127	127	5,7	9,1	357	367	73,4	66,3	30,2	9,6	16	37	26	47	5,13	4,74	4,25	3,0	100	95	3,77	3,10
113	124	9,9	8,2	284	148	64,9	64,9	7,1	13	162	30	119	55	5,73	8,91	1,5	2,25	101	101	4,88	4,88
133	115	6,2	4,5	322	298	70,1	70	5,5	19	27	0,6	30	0,79	4,27	4,2	3,25	2,7	98	98	3,55	3,55
127	114	4,7	11,6	419	337	75,5	75,5	11,8	11,8	10	10	22	22	4,68	4,68	2,0	2,0	96	96	3,55	5
128	132	7,7	7,1	234	236	68,9	74,0	15,9	12,0	15	20	18	31	4,5	6,14	1,75	1,75	104	100	3,33	3,33
91	114	13,8	3,5	262	273	54,3	54,3	4,1	4,1	94	94	90	90	7,22	7,22	2,5	2,5	100	100	3,55	3,55
124	144	6,4	12,7	271	174	64,1	49,5	9	9	17	22	20	26	7,28	9,97	2,25	2,25	102	65	3,55	4,2
122	126	5,35	8,6	260	172	69,6	56,3	7,3	5,5	23	23	16	16	5,56	6,66			93	93	4,21	4,21
153	97	5,2	12,3	300	190	71,8	55,7	8,4	8,0	26	45	17	31	5,19	6,39	1,75	1,75	107	108	2,88	3,33
144	119	17,7	8,2	283	242	67,1	64,9	10,3	9,6	9	13	15	17	4,93	4,97	3,25	1,5	100	104	4,66	5,32
148	95	5,8	12,3	370	200	73,1	74	16,5	10	26	54	21	157	5,15	5,6	4,0	1,5	98	83	3,99	1,99
123	119	3,3	7,0	294	206	74,5	59,3	12,2	6,1	15	17	18	20	4,24	4,24	1,75	1,75	94	71	2,66	3,99
116	100	10,1	13,2	428	563	76,3	51,3	11,9	7,7	9	16	17	32	7,89	8,38	2,25	0,75	102	76	6,21	11,59
140	106	7,0	14,3	163	261	75,6	10,1	10,1	10,1	13	13	20	20	5,37	5,37	1,5	1,5	103	103	4,66	4,66
118	118	7,2	9,7	299	214	76,3	10,8	10,8	10,8	28	28	26	26	4,72	4,72	11,5	11,5	100	100	7,77	7,77
128	119	6,7	15,1	367	325	74,9	57,2	14,6	14,6	26	20	28	23	4,72	4,72	1,5	1,5	95	98	5,1	4,88
120	112	4,7	7,3	208	302	86,4	5,6	5,6	5,6	17	17	21	21	5,53	5,53	2,25	2,25	98	98	4,44	4,44
95	113	13,7	12,6	322	340	67,8	61,7	8,8	9,7	12	18	16	27	4,79	9,38	1,75	1,75	97	84	5,10	5,32
63	120	6,3	22	392	661	75	53,9	11,91	4,8	18	21	24	23	7,35	4,97	1,3	2,0	105	74	5,99	7,54

Таблиця 2

Зміни сум середніх значень у загальноклінічних аналізах у пацієнтів, що перенесли ХАЙПЕК

Показник	Середнє значення	Динаміка	p
Гемоглобін, 10 ⁹ /л	123	6,27	0,02
	116,73		
Лейкоцити, 10 ⁹ /л	6,69	-1,98	0,23
	8,67		
Тромбоцити, 10 ⁹ /л	317,40	60,73	0,35
	256,67		
Заг. білок, г/л	71,32	7,1	0,0000000
	64,22		
Білірубін, мкмоль/л	11,73	0,73	0,17
	11		
АЛТ, од./л	36,20	8,36	0,0055
	27,84		
АСТ, од./л	34,80	3,28	0,24
	31,52		
Глюкоза, ммоль/л	5,43	-1,16	0,029
	6,29		
Тимолова проба, од. SH	2,16	0,07	0,91
	2,09		
Протромбіновий індекс, %	99,93	3,22	0,0000000
	96,71		
Фібрин, г/л	3,87	-0,28	0,0000000
	4,15		

множинні метастатичні висипання по черевній порожнині, вважався абсолютно невеликовим станом, навіть без будь-якої можливості продовження життя в даній групі пацієнтів. А ім'я проф. Шугабейкера, який вперше у світі запропонував доповнювати великі онкологічні операції процедурою ще більшого обсягу — перитонеоектомією — сприймалося без особливого ентузіазму, скоріше навпаки. Однак у зв'язку з тим, що ми живемо в епоху динамічного технічного і технологічного прогресу, ситуація поступово змінюється. І навіть ті, хто ставився до видалення очеревини з подальшим промиванням величезної поверхні рани нагрітим розчином хіміопрепарату скептично, починають виявляти до цього підходу помірну зацікавленість. Зрозуміло, що не останню роль у цьому вже майже 40-річному переході через пустелю безнадійності відіграють успіхи сучасної анестезіології та інтенсивної те-

рапії. Ще 20 років тому виконання резекції шлунка у 70–80-річного пацієнта вважалось абсолютною межею нанесеною хірургічно травми, яку ще можна перебороти зусиллями інтенсivistів. Такі небезпечні ускладнення, як неспроможність швів стравохідно-тонкокишкового анастомозу, кукси дванадцятипалої кишки, агресивного післяопераційного панкреатиту, сенільні судинні катастрофи, летальний тромбоз затуляли у свідомості хірурга перспективу рухатися далі. Однак, оглядаючись назад, можна сказати, що і цю межу вже майже подолано: додаткова перитонеоектомія, виконана відразу ж, більше не викликає відторгнення у великого медичного співтовариства, залученого в клініці до лікування, вивчення, оперування, адміністрування, підготовки, обстеження і виходжування даної категорії хворих.

Крім уже досить добре відомої ХАЙПЕК, у світі є і досить швидкими темпами розвиваються інші аналогічні методики, такі як ХАЙТОК (перфузія плевральної порожнини), ХАЙВЕК (перфузія сечового міхура), а також ізольована гіпертермічна хіміоперфузія кінцівок ІЛР, ізольована перфузія печінки та ін. Остання досі вважається напівекспериментальною методикою. Найчастіше дані методики виконуються за допомогою апарату Performer 1–3 поколінь від італійської компанії RanD (Модена).

Висновки

Підбиваючи короткі підсумки, можна сказати, що проведення процедури ХАЙПЕК істотно не вплинуло на клініко-лабораторні показники і загальноклінічні аналізи крові хворих. Щоб перевірити й уточнити цей попередній висновок, проведено порівняння ступеня достовірності відмінностей показників, що характеризують хворого до і після процедури (див. табл. 2). Таким чином, статистично значуща динаміка клініко-біохімічних показників отримана в змінах рівнів загального білка, АЛТ, гемоглобіну, глюкози, а також у даних коагулограми. У жодному разі не були отримані критичні зміни аналізів, які можна було б оцінити як лейко- або тромбоцитопенія, коагулопатія, гіпопротеїнемія тощо. Отже, ХАЙПЕК істотно не впливав на загальноклінічні аналізи крові.

Ключові слова: внутрішньочеревна гіпертермічна хіміоперфузія, пухлини шлунково-кишкового тракту, клінічні аналізи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Nizri E., Kusamura S., Deraco M. Blood Transfusion in Cytoreductive Surgery: Better Not at All. *Ann Surg Oncol.* 2018 Oct 1.

2. The American Society of Peritoneal Surface Malignancies Multi-Institution Evaluation of 1,051 Advanced Ovarian Cancer Patients Undergoing Cytoreductive Surgery and HIPEC: An Introduction of the Peritoneal Surface Disease Severity Score / J. M. Foster et al. *Journal of Surgical Oncology*. 2016. Vol. 114 (7). P. 779–784. *J Surg Oncol*. 2018 Sep. Vol. 118 (4). P. 720.

3. Validation of the Recent PSOGI Pathological Classification of Pseudomyxoma Peritonei in a Single-Center Series of 265 Patients Treated by Cytoreductive Surgery and Hyperthermic Intraperitoneal Chemotherapy / D. Baratti et al. *Ann Surg Oncol*. 2018 Feb. Vol. 25 (2). P. 404–413. doi: 10.1245/s10434-017-6252-1. Epub 2017 Nov 20.

4. Dose-Dependent Effect of Red Blood Cells Transfusion on Perioperative and Long-Term Outcomes in Peritoneal Surface Malignancies Treated with Cytoreduction and HIPEC / E. Nizri et al. *Ann Surg Oncol*. 2018 Oct. Vol. 25 (11). P. 3264–3270. doi: 10.1245/s10434-018-6630-3. Epub 2018 Jul 26.

5. Learning Curve, Training Program, and Monitorization of Surgical Performance of Peritoneal Surface Malignancies Centers / S. Kusamura et al. *Surg Oncol Clin N Am*. 2018 Jul.

Vol. 27 (3). P. 507–517. doi: 10.1016/j.soc.2018.02.009. Review. PMID: 29935686.

6. Deraco M., Kusamura S., Baratti D. Comment on the review entitled “A critical appraisal of hyperthermic intraperitoneal chemotherapy (HIPEC) in the treatment of advanced and recurrent ovarian cancer” by Chiva LM and Gonzalez-Martin A. *Gynecol Oncol Rep*. 2015, Nov 28. № 15. P. 7–8. doi: 10.1016/j.gore.2015.11.002. eCollection 2016 Jan. PMID:26937478 Free PMC Article.

7. PSOGI and BIG-RENAPE Working Groups. Is there an oncological interest in the combination of CRS/HIPEC for peritoneal carcinomatosis of HCC? Results of a multicenter international study / S. Mehta et al. *Eur J Surg Oncol*. 2018 Nov. Vol. 44 (11). P. 1786–1792. doi: 10.1016/j.ejso.2018.05.021. Epub 2018 May 28. PMID: 29885982.

8. Quality of life after cytoreductive surgery and HIPEC: A single centre prospective study / N. Kopanakis et al. *J BUON*. 2018 Mar-Apr. Vol. 23 (2). P. 488–493. PMID: 29745097.

Надійшла до редакції 09.11.2018

Рецензент д-р мед. наук, проф. О. І. Ткаченко,
дата рецензії 12.11.2018

УДК 573.2:577.3:575.16:591.3+612.82

Т. В. Дегтяренко, д-р мед. наук, проф.,
В. Ф. Коджебаш, канд. с.-г. наук

ВПЛИВ СТРУКТУРОГЕННОГО ХІМІЧНОГО ХВИЛЬОВОГО ПОЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ

До 20-річчя видання книги А. Н. Барбараша

«Волновые процессы в живом:
основы стереогенетики и физиологии мышления»

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

УДК 573.2:577.3:575.16:591.3+612.82

Т. В. Дегтяренко, В. Ф. Коджебаш

ВПЛИВ СТРУКТУРОГЕННОГО ХІМІЧНОГО ХВИЛЬОВОГО ПОЛЯ НА ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ

До 20-річчя видання книги А. Н. Барбараша

«Волновые процессы в живом: основы стереогенетики и физиологии мышления»

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Одеса, Україна

Автори висвітлюють роль структурогенного хімічного хвильового поля (СХХП) в онтогенезі людини. Згідно з концепцією структурогенезу, висунутою А. Н. Барбарашем, природа для керування морфогенезом використала принцип оптичної проєкції активних зон хвильових полів на гени, а механізм розпушування хроматину відібрано еволюцією як фізіологічно-адекватний спосіб керування експресією генів, що реалізується за участі хвильових полів. Складна картина хвильового активування генів має відображення в гетерохвильовій оптиці ядра кожної клітини (каріооптиці). Взаємодії геномів клітин із СХХП надають керуючого впливу на динаміку активування генів, а відтак, і на процеси проліферації та диференціації клітин, тобто здійснюється керування не статичними елементами певних морфофункціональних структур, а реалізується контроль за векторами їхнього розвитку при формуванні організму людини.

Ключові слова: хімічне хвильове поле, концепція структурогенезу, онтогенез.

The authors highlight the role of a structural chemical wave field (SCWF) in human ontogenesis. According to the structure genesis concept, put forward by A. Barbarash, to control nature morphogenesis the principle of wave fields active zones optical projection on genes was used, and the mechanism of chromatin loosening was selected by evolution as a physiologically adequate way to control the genes expression that is implemented with the wave fields participation. The complex pattern of genes wave activation is reflected in the hetero-wave optics of each cell nucleus (karyooptics). The interaction of cell genomes with SCWF induces a controlling influence on the genes activation dynamics, and thus on cells proliferation and differentiation processes, i. e. it isn't control of certain morpho-functional structures static elements, but the human body development vectors is controlling.

Key words: chemical wave field, structuregenesis concept, ontogenesis.

Актуальність

Організм людини еволюційно сформувався як відкрита система, що чуттєво сприймає хвильові сигнали природи і суспільства. Працюючи в режимах слабких інформаційних взаємодій (фізіологічно адекватна біостимуляція, слово, почуття, сприйняття, уявлення), індивід відбудовує свій організм відповідно до власної унікальної генетичної програми, яка постійно модулюється під впливом екзо- й ендогенних чинників [1; 7].

Біологія розвитку, як зазначав один із авторів відкриття подвійної спіралі ДНК Френсіс Крік, є галуззю найбільшої наукової значущості, де наше незнання перевищує наші знання. Слід погодитися з думкою видатного вченого в тому сенсі, що наші знання у цій галузі мають курйозну особливість: ми знаємо, як організм буде складні молекули і що відбувається в клітині, але не усвідомлюємо, яким чином спеціалізовані клітини об'єднуються в тканини, органи і цілісний організм. Провідний спеціаліст у галузі біології розвитку А. Нейфах у 90-х роках минулого століття зазначив: «...понять, как создается форма органов, мы не можем и, честно говоря, не знаем, как к этой проблеме подойти». На думку Ф. Кріка, складність полягає в тому, що життя побудоване на молекулярному рівні, а для пояснення того, що ми спостерігаємо на рівні цілісного організму, необхідно зрозуміти те, чого ми не можемо побачити. Талановитий вітчизняний вчений А. Н. Барбараш на підставі визначення важливої ролі хвильових процесів у живій природі найбільш близько підійшов до розкриття загадкових явищ біології розвитку та нейрофізіології мислення людини [2]. Значення наукового внеску в генетику розвитку, що викладено у книзі цього дослідника «Волновые процессы в живом: основы стереогенетики и физиология мышления» (вийшла в Одесі у 1998 р. за науковою редакцією А. Д. Крисилова і рецензуванням Р. Ф.

Макулькіна) ще очікує свого визнання в сучасній системі природничих наук. Нині інтенсивно розробляється такий міждисциплінарний науковий напрям, як дослідження ролі морфогенного поля людини, і вже в недалекому майбутньому людство очікують важливі відкриття в цьому напрямі [6].

Мета статті полягає у висвітленні ролі структурогенного хімічного хвильового поля (СХХП) в онтогенезі людини (концепція структурогенезу).

Викладення основного матеріалу та його обговорення

Розвиток людини як складного за своєю будовою організму відповідає тим універсальним закономірностям, що притаманні всім багатоклітинним живим істотам. Біологія розвитку виокремлює важливі суттєві моменти в поетапному формуванні морфофункціональних структур організму, а саме:

1) початок розвитку організму людини (злиття жіночої та чоловічої статевих клітин у зиготу);

2) поділ зиготи (процес «дроблення»), деякий час він відбувається синхронно, узгоджено і внаслідок цього ембріональні клітини набувають однакових антигенних якостей, своєрідних для даного індивіда;

3) зрушення синхронності процесів проліферації клітин різних типів, що мають відмінності у своїх антигенних властивостях;

4) розгортання процесів предетермінації диференціації (спеціалізації) клітинних клонів, що супроводжується неузгодженням між процесами проліферації та диференціації певних клонів;

5) процес формування анатомо-функціональної структури тканин, органів, основних біологічних систем організму і взагалі соматотипу особи з її індивідуальними особливостями (найбільш інтенсивний розвиток організму відбувається в антенатальному періоді та ранньому онтогенезі [5]);

6) репродуктивна фаза розвитку особи, у який термін потенції до життєдіяльності організму та

можливість реалізації існуючих резервів індивіда є оптимальними;

7) поступова деградація більшості біохімічних процесів і прогресуюча дефіцитарність імунологічних механізмів, які контролюють процеси проліферації та апоптозу, що призводить до старіння і завершується генетично запрограмованою смертю особи.

Протягом усього онтогенезу активність генів змінюється під впливом епігенетичних екофакторів (генотип-середовищні взаємодії — природний механізм функціонування геному), гормонів росту, різних медіаторів нервової, імунної та ендокринної систем організму, а також низки інших епігеномних чинників. У зв'язку зі змінами активності генів модулюються їхні фенотипічні прояви. В організмі людини постійно відбуваються адаптаційні перебудови відповідно до мінливих умов навколишнього середовища і перетворюється характер генотип-середовищних взаємодій, а це спричинює відповідну зміну психофізіологічних характеристик індивіда та мінливість психологічних ознак особистості в онтогенезі [1]. Взагалі складні фенотипічні ознаки людини, які характеризують усі види реактивності організму та індивідуальні особливості психіки, визначаються функціонуванням кластерів багатьох генів. При цьому кожна з елементарних ознак особи пов'язана з функціонуванням специфічних білків певного класу; зокрема існує понад 30 видів нейроспецифічних білків, яким належать важливі регуляторні функції в онтогенезі.

Сьогодні вже остаточно з'ясовано, що клітина використовує позиційну інформацію в тривимірному просторі, але принципові питання, яким чином клітина буде поінформована про своє призначення в організмі саме у цей термін і під впливом яких сигналів долучається тільки певна частина генетичної інформації для синтезу необхідного специфічного її продукту (певних білків), інтенсивно досліджуються, включаючи ще один вимір, — час. Які генетичні механізми відповідають за те, що у людини формується певна кількість спеціалізованих клітин скелета, органів чуття, кінцівок, внутрішніх органів і як ці механізми реалізують чітку топографічну локалізацію тканин, органів і біологічних систем відповідно до просторового їхнього взаєморозташування в організмі, досі не визначено.

Кодування особливостей формування органів і систем організму (морфогенез) підпорядковано менделівським законам, які реалізуються згідно з універсальними закономірностями перебігу молекулярно-генетичних процесів у організмі. Установлено, що розвиток «лівих» і «правих» органів детермінується різними генами, функціо-

нування яких відбувається незалежно, а втім, відбудовані тканини за їхнім клітинним складом не мають відмінностей щодо лівої та правої сторін тіла людини, тобто така різниця спостерігається тільки на рівні органів та організму в цілому. Вплив незалежних генів правих і лівих органів не позначається на параметрах симетрії (хіральності) молекул, з яких відбудовуються клітини цих органів (рис. 1).

Систему керування морфогенезом слід шукати у використанні інформаційних зв'язків, які налагоджують безпосередній зв'язок між певними ядерними генами й епігеномною інформацією. Спочатку це участь морфогенів цитоплазми заплідненої яйцеклітини (ранні стадії ембріогенезу), а в подальшому — нейрогуморальні впливи через систему кровообігу і, нарешті, — функціонування досконалих епігеномних механізмів нейроімуноендокринної регуляції.

Концепція біополя розроблялась А. Г. Гурвичем [4], і вона віддзеркалювала таку реальність морфогенезу:

— поведінка «однорідних елементів» усіх морфогенетичних процесів керується єдиним фактором — «преформованою морфою», яка задає ще не існуючу структуру і буде визначати остаточну конфігурацію зародка;

— кожна клітина в організмі має своє власне біополе, і його дія виходить за межі клітини; при поділі клітини поділяється і її поле; поля сусідніх клітин нашаровуються одне на одне, а на відстані вплив поля стає слабкішим;

— у ході індивідуального розвитку відбувається еволюція «поля цілого» (всього організму), і це ціле, яке існує в даний момент часу, визначає подальшу траєкторію розвитку.

Чимало видатних учених дотримувалися саме польової (хвильової) концепції в біології розвитку в контексті керування морфогенезом; їхні погляди базувалися на результатах глибоких досліджень. Найбільш вагомий внесок у розробку цієї

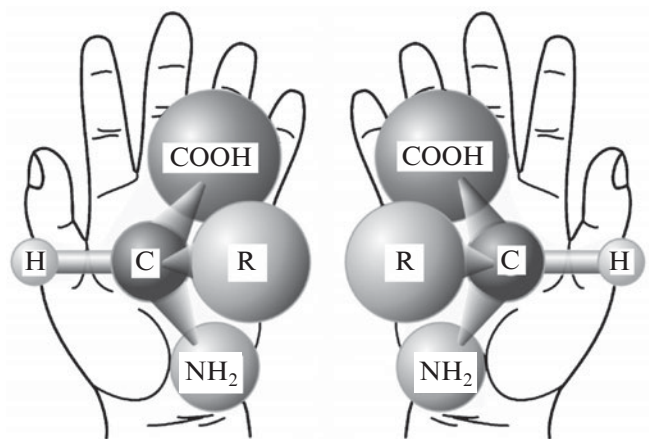

Рис. 1

проблеми здійснили такі науковці: І. А. Аршавський, Л. В. Белоусов, Г. Р. де Бер, Т. Бовері, Б. Брайент, Л. Вольперт, Дж. С. Гекслі, Е. Гієно, В. В. Ісаєва, Г. П. Короткова, В. М. Маресін, Е. В. Преснов, П. Г. Светлов, К. Уоддінгтон, П. Френч, Д. С. Чернавський, Г. Шпеман, Т. Ямада та ін.

У 60–70-ті роки минулого століття вже стало зрозумілим, що розкриття природи внутрішнього поля клітин і тканин людини лежить у площині розуміння механізмів хвильової інформаційної взаємодії організму зі своїми генами. Такому розумінню сприяло відкриття в 1951 р. Б. П. Белоусовим коливальної хімічної реакції [3]. У 1970 р. вчений помер не в змозі оприлюднити своє відкриття, проте у 1980 р. йому за нього була присуджена Державна премія СРСР. Президент Бельгійської Королівської академії наук І. Р. Пригожин назвав відкриття Б. П. Белоусова найвидатнішим експериментом ХХ ст. Пізніше А. І. Жаботинський і А. І. Заїкін установили, що коливальні реакції спроможні розповсюджуватися у відповідному середовищі у вигляді хвиль, і ці хвилі дістали назву Белоусова — Жаботинського. Слід зазначити, що такі хвилі отримують енергію із середовища, по якому розповсюджуються, і навіть при великих витратах енергії вони спроможні розповсюджуватися на великі відстані.

Виявляється, що не випадково Б. П. Белоусов відкрив коливальні реакції при моделюванні найбільш розповсюдженого в живій природі ланцюга біохімічних процесів — циклу Кребса. Такі хвилі хімічних реакцій виникають у протоплазмі кожної нормальної еукаріотичної клітини, і тепер уже стало зрозумілим, що хвильові процеси, які переносять інформаційні сигнали, беруть участь у формуванні багатоклітинного організму. Доказом цього є змінна електрична активність спеціалізованих тканин, яку неможливо звести до активації окремих нейронів, імунокомпетентних клітин і міоцитів. Хвилі таких хімічних реакцій, до яких належать уже добре відомі хвилі Белоусова — Жаботинського, включають до особливого класу відокремлених хвиль — *солітонів*.

Майбутні фахівці в галузі природничих наук на своїх лабораторних заняттях у закладах вищої освіти, зазвичай, досліджують хвильові процеси на прикладі реєстрації відповідних синусоїдальних коливань (ЕКГ, ЕЕГ, електроміографія), проте не завжди розуміють, що саме ці коливання є єдиним типом хвиль для всіх фізіологічних процесів у організмі людини. Маємо усвідомити, що коли вимірюються нервові імпульси, скорочення міокарда, хвилі перистальтики, а також ступінь нервового збудження в нейроструктурах мозку, ми маємо справу саме із солітонами. Сьогодні солітон

слід розглядати як універсальний носій інформаційних сигналів у живій природі, тому доцільно надати йому термінологічного тлумачення.

Синусоїдальні коливання, до яких належать і солітони, — це найбільш прості коливання однієї певної частоти, і вони є суворо симетричними відносно вихідного рівня. Для проходження синусоїдальних коливань каналами зв'язку необхідним є дотримання мінімальної широти полоси частот, що і визначило значний спектр їх використання в технічних приладах. Форма солітону може змінюватися залежно від природи фізіологічного процесу і параметрів середовища, у якому відбувається розповсюдження біохімічних хвиль. Солітони можуть слідувати один за одним через мимовільні інтервали часу, що відкриває для живої природи нові можливості для перенесення інформаційних сигналів. Установлено, що солітони, порівняно з іншими синусоїдальними коливаннями, є виключно стійкими до збурень, які можуть спостерігатися у середовищі їхнього розповсюдження внаслідок його неоднорідності через існуючі зовнішні перешкоди, а це має особливу значущість, оскільки перенесення інформаційних сигналів солітонами в організмі людини відбувається в умовах неоднорідності внутрішнього середовища і за обов'язкової наявності зовнішніх впливів. Отже, відокремлені хвилі у вигляді солітонів спроможні переносити інформаційні сигнали на всіх ієрархічних рівнях організму — від молекулярно-генетичного до психофізіологічного, а відтак інформаційні поля окремих клітин, тканин, органів можуть взаємодіяти як на рівні свого конкретного біополя (мікрооточення), так і на рівні цілісного організму (міжсистемна регуляція). Це має вирішальне значення для реалізації механізмів, що контролюють морфогенез у процесі індивідуального розвитку і на етапах предетермінації диференціації (ранній ембріогенез), і в період формування високоспеціалізованих тканин та органів (постнатальний онтогенез).

Концепція структурогенезу (КСГ) була сформульована А. Н. Барбарашем у 1983 р. на підставі відкриття коливальних реакцій та хвиль Белоусова — Жаботинського, і вона спиралася на ідеї гетерохвильової оптики та К-оптики, що вперше надало пояснення стосовно того, як на їхніх принципах відбувається генетичне кодування структур багатоклітинного організму.

У звичайній оптиці зміна швидкості розповсюдження хвилі пояснюється не зміною природи хвильового поля, а змінами властивостей середовища; таку оптику умовно назвали гомохвильовою. Але якщо зміна швидкості хвилі пов'язана саме зі зміною природи хвильового поля, то

така оптика дістала назву *гетерохвильової*. Тут принципово важливо наголосити, що хвилі однієї природи при досягненні якоїсь перетворювальної плівки можуть змінювати свою природу і таким чином можуть передавати свою енергію хвилям іншої природи (відбувається перетворення хвиль). У гетерохвильовій оптиці фіксуючими елементами є не тільки лінзи клітинних ядер (*каріоптика*), а й тонкі плівки середовища; це зумовлює виключно низьку матеріалоемність, зменшує аберації та різко скорочує кількість компонентів, задіяних в оптичній системі.

Згідно з КСГ, на ранніх стадіях ембріогенезу в протоплазмі клітин нового організму виникають слабкі та розрізнені хімічні хвилі (їх можна порівняти з брижами на поверхні води); роль цих хвиль спочатку обмежується передачею інформації на незначну відстань. Накопчування таких хвиль можна спостерігати в певних фазах сну, в паузах ритмічної діяльності серця та легенів; можливим є виникнення пакетів хімічних хвиль такої природи, які охоплюють весь організм у цілому. Хімічну природу структурогенних хвиль ще не до кінця з'ясовано, але відомо що просування фронту структурогенної хвилі забезпечують кванти УФ- і ІЧ-випромінювання, що мають, як відомо, біостимулювальний вплив на життєдіяльність усіх клітин організму (мітогенний ефект, репаративна регенерація тощо). Така біостимулювальна дія вищезазначених квантів дістала назву мітогенетичної, оскільки вона віддзеркалює зв'язок інтенсивності випромінювання з проліферацією клітин, а відтак — з проліферативними процесами розвитку багатоклітинного організму взагалі.

Біостимулювальна дія УФ- і ІЧ-опромінювання є універсальною для всіх клітин різних типів, має фізіологічно-адекватний вплив на їхню життєдіяльність і може за необхідності (наприклад, за умови стресу) підсилюватися. Відомо, що активовані на виконання своєї захисної функції фагоцити крові індукують ІЧ-випромінювання малої інтенсивності, а реєстрація хемілюмінесценції макрофагів (наявність кисневого вибуху) є визнаним методом оцінки їхньої активації, який широко використовується в імунологічних дослідженнях. Доведено, що проекція багатоклітинного організму на хроматин кожного ядра клітини має місце при коефіцієнті заломлення близько 2,7; швидкість акустичних хвиль у середині ядра сягає швидкості звуку у воді (близько 1,5 км/с), тоді швидкість розповсюдження хімічних хвиль становить $1,5 \cdot 2,7 = 4,05$ км/с і більше. Така швидкість розповсюдження структурогенних хімічних хвиль на кілька порядків вища за хвилі Белоусова — Жаботинського, а це свідчить на користь

того, що розповсюдження хвиль у цитоплазмі відбувається не за рахунок дифузії молекул, а завдяки вищезазначеним квантам випромінювання. Тут ми вже підходимо впритул до головного — до хвильового механізму активування генів, а відтак і до включення і виключення процесів транскрипції.

Згадаємо, що процес транскрипції в еукаріот обов'язково потребує розпушування еухроматину. У типовій еукаріотичній клітині, як відомо, транскрибується тільки 5–7 % послідовностей ДНК (93–95 % їх блокується), і тому можемо припустити, що еукаріотам поталанило виробити новий механізм керування генами, а його основою стало використання хвильових полів. Складна картина хвильового активування генів має відображення в гетерохвильовій оптиці ядра кожної клітини — у К-оптиці акустичного поля ядра. Якщо потужність акустичної енергії перевищить певний поріг, то саме ці коливання відірвуть нитки ДНК від нуклеосом, тобто розпушать хроматин, тим самим вони нададуть можливість РНК-полімеразам підійти до розташованого в даному місці гена, що й створить умови для його транскрибування. Сукупність активних зон хімічного хвильового поля багатоклітинного організму буде визначати для кожної клітини можливість активування тих чи інших генів.

Отже, КСГ спроможна пояснити формування багатоклітинного організму людини з позицій урахування як просторового розташування клітин у тривимірному просторі, так і певного терміну (вікового етапу) активації необхідних генів у процесі індивідуального розвитку особи. Згідно з КСГ, природа для керування морфогенезом використала принцип оптичної проекції активних зон хвильових полів на гени, а механізм розпушування хроматину відібрано еволюцією як фізіологічно-адекватний спосіб керування експресією генів, що реалізується за участі хвильових полів.

Маємо наголосити, що *при всій складності та різноманітності хімічних механізмів керування внутрішньоклітинними процесами саме хвильовий механізм керування транскрипцією виявився вирішальним для експресії генів. Поява хвильового керування транскрипцією стала принциповою подією та відмінністю для еукаріот, оскільки це дозволило еукаріотам накопичувати резерв генів, які не потрібно було використовувати в даний момент часу («репресовані гени»), і саме це розділило еволюційні шляхи прокариот і еукаріот.* Виникнення численних видів багатоклітинних організмів пов'язано з тим, що новий спосіб керування активністю генів хвильовими полями реально придбав для геномів цих організмів значні потенційні адап-

тивні можливості з високим ступенем варіативності експресії певних генів.

Виникає правомірне запитання: як відбувається за участі хвильових полів контроль за диференціацією клітин? Хоча всі клітини організму людини містять однакові набори генів від первинної зиготи в результаті реалізації складних процесів предетермінації диференціації, багатоклітинний організм відбудовується з клітин різних типів з їхніми різноманітними властивостями, що має проєкцію у виконанні ними своїх спеціалізованих функцій в окремих органах і біологічних системах індивіда. Для досягнення такої відбудови необхідним стало налагодження керування процесами диференціювання: в різних типах клітин повинна вмикатися тільки певна частина кластерів генів у окремий період онтогенезу. У 90-х роках минулого століття було встановлено, що процес диференціювання клітин збігається з дискретними змінами в просторовій організації хроматину ядра у низці клітинних поділів. Виявилося, що не всі паліндроми ДНК беруть безпосередню участь у процесах диференціації клітин, використовуються тільки певні великі паліндроми, що мають імовірність створення «хреста» (детально це наведено у відповідних літературних джерелах із загальної генетики). Диференціація клітин при нормальному розвитку організму зумовлена послідовним переключенням паліндромів ДНК з вихідного лінійного стану в хрестоподібну форму (ці процеси є найбільш інтенсивними в ембріогенезі та ранньому онтогенезі).

Згідно із запропонованою КСГ, керування механізмом диференціації визначається так: *контр-роль за диференціацією — це закономірне дискретне переміщення генів відносно активних зон акустичного поля ядра, яке відбувається за участі дії хвильового поля на паліндром ДНК при імовірному переході певних паліндромів у хрестоподібний стан*. Усі наслідки процесу диференціювання будуть залежати від просторового положення клітини в цілісному організмі людини (розташування окремої одиниці в «цілому»). Дискретність, подвійне кодування і різна імовірність змін у геномі з високою точністю корелюють із вказаними молекулярними механізмами диференціювання.

Вищезазначене узгоджується із сучасними уявленнями щодо наявності двох різних типів генів у геномі людини:

а) гени «загального господарства», що кодують структуру відповідних білків і відповідають за проліферацію клітин (С-гени);

б) гени «розкоші», що беруть участь у детермінації диференціації клітин (D-гени).

Важливою особливістю першого типу генів є те, що їхня інформація підлягає обов'язковому

прочитанню РНК-полімеразами і в результаті цього відбувається синтез відповідного ланцюжка РНК для подальшої побудови необхідного білка. Характерною особливістю другого типу генів є те, що вони мають стати тими паліндромами ДНК, які не потребують прочитання, але їхня інформація вкрай важлива для реалізації перебудови ДНК з лінійної конфігурації в хрестоподібну. Під час переходу генів другого типу в хрестоподібну форму відбуваються ще не до кінця досліджені механізми взаємодії «хреста» паліндрому ДНК з нуклеосомами і, напевно, ще інші важливі молекулярно-генетичні події. З позицій КСГ, геном еукаріот містить третій тип генетичної інформації, який не має точної топографічної локалізації в якомусь конкретному відділі ДНК, а розподіляється ще не достеменно визначеним чином протягом усього геному. Припускається, що цей тип інформації одночасно включає інформацію як про просторові координати генів двох указаних типів у інтерфазних ядрах різноманітних клітин і генетичну інформацію про планування «цілого», що має реалізуватися в побудові соматотипу організму та в особливостях пропорції його структур, тобто в унікальності конституції індивіда і його психофізіологічних характеристик на всіх етапах онтогенетичного розвитку.

Біологія розвитку, з молекулярно-генетичних позицій, уже кілька десятиліть вивчає морфогенез, тобто ті генетичні механізми, які забезпечують реалізацію генотипу в фенотипічних особливостях особи та проявляються на всіх ієрархічних рівнях організації організму. Закони успадкування є стабільними та консервативними щодо успадкування нащадками видоспецифічного фонду, але індивідуальна складова генотипу має значну варіативність і знаходиться під постійним своєрідним модулюючим впливом генотип-середовищних взаємодій. А відтак, експресія аналогічних генів має міжіндивідуальну варіативність, що знаходить віддзеркалення як у конституціональних особливостях індивіда, так і в психофізіологічних характеристиках особистості [6]. Стало зрозумілим, що морфофункціональні особливості організму кожної особи формуються за участі реалізації у фенотипі унікальної генетичної інформації внаслідок активації певних генів ядра під впливом СХХП. У цьому сенсі інформаційні сигнали хвильового поля важливі для відповідного прочитання цим полем генетичного коду ядра різних клітин, і слід вважати, що генотип-середовищні взаємодії опосередковані зовнішнім впливом хвильових процесів на морфогенетичні поля людини, що маємо розглядати як інформаційні події для побудови та перетворень організму.

Нині механізми оптичної проекції організму в ядро кожної клітини інтенсивно досліджуються, але за багатьма аспектами залишаються нез'ясованими. Вважається, що проекція організму в ядро клітин надає «вивернутий навиворіт» простір, у якому найбільш віддалені точки мають проекцію, ближчу до центру ядра, а ближні — далі від центру; до того ж слід додати різкий перепад у масштабі зображення. Взаємодії геномів клітин із хвильовими полями спричинюють керуючий вплив на динаміку активування генів, а відтак і на процеси проліферації та диференціації клітин, тобто здійснюється керування не статичними елементами певних морфофункціональних структур, а реалізується контроль за векторами їхнього розвитку. Іншими словами, молекулярно-генетичні механізми задають можливості, здатність і напрями індивідуального розвитку, а реалізація цих генетично-детермінованих можливостей у фенотипі буде залежати від впливу середовищних чинників (екзо- й ендогенної природи) та від специфіки генотип-середовищних взаємодій на різних етапах онтогенезу. Геном ядра багатоклітинного організму людини є таким складним сенситивним субстратом, викривлення в якому можуть стати першопричиною змінення морфофункціональних структур в організмі індивіда (гіпоплазія або гіперплазія спеціалізованих тканин); насамперед це стосується найбільш чутливих до цих змін критичних періодів розвитку нового організму в ембріогенезі та в ранньому онтогенезі. Викривлення інформації генетичного коду в спеціалізованих морфофункціональних структурах організму проявляється на соматичному та психофізіологічному рівнях у вигляді вад психофізичного розвитку, які зазвичай виникають на пренатальній стадії онтогенезу внаслідок негативного впливу на геном індивіда різноманітних факторів, що і спричинює порушення процесів диференціації спеціалізованих клітин і тканин.

Для тлумачення розвитку морфофункціональних структур організму з позицій КСГ доцільно розглянути кілька важливих молекулярно-генетичних аспектів активації С- і D-генів, які відповідно детермінують біосинтез структурних білків і надають можливість перейти паліндромам ДНК у хрестоподібну форму (останнє змінює тип диференціювання дочірніх клітин). Нагадаємо спочатку, що для організму людини характерним є те, що гени в геномі клітини організовані як окремі транскрипційні одиниці та спостерігається повторюваність більшості кластерів генів, окрім унікальних їхніх послідовностей. Повторюваність генів зумовлена, насамперед, необхідністю підвищення швидкості біосинтезу білків у рибосомах (ампліфікація — розмноження р-РНК), і цей про-

цес, мабуть, чи не зумовлено проекційним керуванням транскрипцією. Крім того, повторюваність генів важлива для проекційного керування транскрипцією, що і забезпечує необхідну можливість активації тих чи інших генів у різних клітинах, які мають різне розташування відповідно до активних зон розвитку структур організму в даний момент часу. Тобто гени, які мають бути експресованими в клітинах різних тканин організму (розвиток кісткової, м'язової, сполучної, нервової тканин), за умови різної картини отриманих інформаційних сигналів хвильового поля мають повторюватися певну відповідну кількість раз у геномі людини.

Крім того, збільшення кількості С-генів у процесі розвитку організму необхідне внаслідок того, що протягом онтогенезу відбуваються зміщення проекцій активних зон у ядрах клітин. Необхідно зазначити, що в процесі розвитку організму послідовність розташування С-генів у їхньому кластері завжди суворо відповідає черзі їх використання на послідовних стадіях онтогенезу. При цьому відбувається сувора послідовність переключення з першого С-кластера на другий, третій тощо, що зумовлює дотримання правомірних траєкторій генетичної детермінації розвитку структур організму. Проте функціонування D-генів зумовлює існування варіативних відмінностей у траєкторіях розвитку особи, тобто можливість існування індивідів у певних варіативних формах. Індивідуальні особливості формуються під час своєрідних взаємодій D-генів з регуляторними послідовностями геному (акцепторні гени), які відчують на собі епігеномні впливи екзо- й ендогенних чинників. Доведено: не тільки однакові гени, що зазвичай розкидані по геному, та й регуляторні гени, які беруть участь у кодуванні ферментів єдиного ланцюга біохімічних реакцій, мають різний розподіл по геному на великій відстані один від одного і навіть можуть бути розташовані на різних хромосомах.

Вибіркова дія К-оптики на окремих ген потребує різкого розмежування зони фокусування з метою впливу на необхідний ген, бо недотримання цього може викликати активування генів, які не потрібні у цей термін часу. З цих позицій, існуючі проміжки між генами і розташування генів у геномі людини один за одним надають можливість активації конкретного гена за умов чіткого фокусування на ньому біостимулювальних впливів. Мудрість природи забезпечила можливість незалежного керування кожним конкретним геном з боку інформаційних сигналів хімічного хвильового поля. Між С-генами розташована частина «неінформаційної» ДНК — це інтрони,

довжина яких значно більша, ніж екзонів, що підлягають транскрибуванню. Звідси виходить, що саме екзони пристосовані для незалежного один від одного керування з боку оптичної системи ядра. Доречно нагадати, що саме механізми альтернативного сплайсингу відіграють провідну роль в онтогенезі. Філогенез спричинив необхідність розділення С-генів на інтрони й екзони, що збільшило енергетичні витрати організму (процес сплайсингу). Фантастична вигадливість Природи вбачається в тому, що завдяки механізму альтернативного сплайсингу існує можливість біосинтезу нових і нових білків адаптивної спрямованості, а це є вкрай важливим для забезпечення оптимальних траєкторій індивідуального розвитку. Маємо припустити, що філогенез відбувається не завдяки позбавленню від «неінформаційних» інтронів, а в напрямі їхнього збереження з метою корисного використання при організації функціонування геному, зокрема і для ліквідації негативних наслідків впливу на геном людини. Для забезпечення правомірного просторового розташування екзонів передбачене суворе дотримання певної довжини інтрону на відміну від довжини екзонів. Мова йде про генетичну детермінацію специфічної продукції високодиференційованими клітинами організму людини (нейромедіатори, цитокіни, тканинні гормони системи АПУД, гормони залоз внутрішньої секреції); активність цих структурних генів притаманна обмеженому пулу спеціалізованих тканин, які реалізують механізми нейроімуноендокринної регуляції. Натомість ті гени, що мають бути активовані майже у всіх клітинах організму задля забезпечення їхнього оптимального метаболізму, містять незначну кількість екзонів. Дотримання ефективного кодування надає можливість закріплення в ході природного добору генетичного механізму розділеного управління активуванням екзонів у різних клітинних клонах. Сукупність екзонів одного гена слід розглядати як групу кодових елементів, що представляють ген як визначальний символ певного алфавіту, а збереження і передача вибіркової інформації має реалізовуватися вже в процесі транскрипції.

Оскільки природний відбір забезпечив, по-перше, поділ генів на інтрони й екзони, а по-друге — можливість ефективного кодування екзонів з різних кластерів (альтернативний сплайсинг), доречно наголосити, що в організмі людини створено всі умови для незалежного активування таких кодових елементів геному, як екзони, що мають реалізовувати своє функціональне призначення залежно від впливу зовнішніх і внутрішніх інформаційних сигналів у вигляді хімічних хвильових полів.

Головною проблемою для системи керування експресією генів стає не стільки контроль за активацією такої малої частини геному клітин, а необхідність захисту інших генів від небажаного активування. В окремих клітинах дорослого організму людини зазвичай активованими виявляються тільки 2–3 % генів від їхньої загальної кількості, а відтак, необхідно здійснювати захист від активації 97–98 % генетичної інформації геному. Звідси стає зрозумілою складність керування активацією генів хімічними хвильовими полями, і ця актуальна проблематика надалі буде ретельно розроблятися фахівцями в галузі біології розвитку. Наявність у геномі людини такого великого резерву «сплячих» генів стала великим здобутком філогенезу і має неперевершену значущість для онтогенезу. На користь хвильового керування процесами транскрипції свідчить, зокрема, організація хромосом, які визначають стать особи. Так, усі клітини жіночого організму мають дві Х-хромосоми, тимчасом як геном чоловічого організму має відмінність у 23-й парі, бо містить одну Х- і одну Y-хромосому. Одна з Х-хромосом у клітинах жінок обов'язково виключена (інактивована), а тому в кожній клітині жіночого організму з однаковою імовірністю одна або друга хромосома конденсується (перетворюється в тільце Барра) і стає частиною гетерохроматину. Кожний жіночий організм має мозаїчну будову в тому сенсі, що його створюють різні клони клітин: приблизно в половині клітинних клонів активована Х-хромосома, яка успадкована від матері, а в інших — реалізується генетична інформація від батька (така закономірність, наприклад, позначається на властивостях шкірного покриву жінок). Феноменологія генетичного імпринтингу детально розглянута у відповідному розділі підручника [6], але вплив СХХП на цей важливий процес у контексті формування організму ще очікує досконалих досліджень.

Висновок

Механізми успадкування анатомо-фізіологічних особливостей організму людини та своєрідність варіативних конституціональних форм індивіда висвітлює концепція структурогенезу, яка пояснює молекулярно-генетичні події, що відбуваються в системі керування активністю генів у геномі клітин під впливом хімічних хвильових полів. Реалізація молекулярно-генетичних механізмів керування активністю генів «загального господарства» і генів «розкоші», які детермінують відповідно процеси проліферації та диференціації в онтогенезі, з позицій КСГ, пов'язана саме з дією хвильових процесів на геном (каріоптика).

Наявність великої кількості регуляторних послідовностей у геномі людини — принципова перевага його організації, оскільки це забезпечує постійну динамічність генотип-середовищних взаємодій на різних етапах онтогенезу, що є вкрай необхідною умовою для оптимального морфогенезу та формування цілісного організму індивіда з його унікальними конституціональними і психофізіологічними особливостями.

Ключові слова: хімічне хвильове поле, концепція структурогенезу, онтогенез.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апчел В. Я., Дегтяренко Т. В. Основы генетической психофизиологии: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по направлению «Психология». Санкт-Петербург: ЧОУ ВО НИУД, 2016. 144 с.

2. Барбараш А. Н. Волновые процессы в живом: основы стереогенетики и физиология мышления. Одесса: ОМ, ПОЛИС, 1998. 352 с.

3. Белоусов Л. В. Биологический морфогенез. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. 239 с.

4. Гурвич А. Г. Теория биологического поля. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1944. 156 с.

5. Дегтяренко Т. В. Психофизиология раннего онтогенеза: учебник для студентов высших учебных заведений. Киев: УАИП «Рада», 2011. 352 с.

6. Дегтяренко Т. В., Коджебаш В. Ф. Антропогенетика для психологов: учебник [для студентов психолого-педагогического профиля]. Одесса: Бондаренко М. А., 2016. 268 с.

7. Degtyarenko T. V., Kodzhebash V. F. Influence of sexual genomic imprinting on child ontogenesis. *Science and education*. 2016. № 8. P. 24–29.

Надійшла до редакції 12.11.2018

*Рецензент д-р мед. наук, проф. О. М. Стоянов,
дата рецензії 15.11.2018*

УДК 617-001.45-002.3-089

І. П. Хоменко¹, чл.-кор. НАМН України, д-р мед. наук, проф.,

Є. В. Цема^{1, 2}, д-р мед. наук, проф.,

В. Ю. Шаповалов³, канд. мед. наук, доц.,

С. В. Тертишний³,

М. М. Гринчук³

ДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СПЕКТРАЛЬНОЇ ІНФРАЧЕРВОНОЇ ТЕРМОГРАФІЇ У ЛІКУВАННІ ВОГНЕПАЛЬНИХ ПОРАНЕНЬ М'ЯКИХ ТКАНИН

¹ Національний військово-медичний клінічний центр Міністерства оборони України, Київ, Україна,

² Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ, Україна,

³ Військово-медичний клінічний центр Південного регіону Міністерства оборони України, Одеса, Україна

УДК 617-001.45-002.3-089

І. П. Хоменко¹, Є. В. Цема^{1, 2}, В. Ю. Шаповалов³, С. В. Тертишний³, М. М. Гринчук³

ДІАГНОСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СПЕКТРАЛЬНОЇ ІНФРАЧЕРВОНОЇ ТЕРМОГРАФІЇ У ЛІКУВАННІ ВОГНЕПАЛЬНИХ ПОРАНЕНЬ М'ЯКИХ ТКАНИН

¹ Національний військово-медичний клінічний центр Міністерства оборони України, Київ, Україна,

² Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, Київ, Україна,

³ Військово-медичний клінічний центр Південного регіону Міністерства оборони України, Одеса, Україна

Можливість швидкої та об'єктивної оцінки глибини і тяжкості ураження інфекцією м'яких тканин при вогнепальних пораненнях завжди була значною діагностичною проблемою бойової вогнепальної травми.

Використання спектральної інфрачервоної термографії зони ушкодження при вогнепальних пораненнях м'яких тканин є перспективним методом первинної діагностики для встановлення фази, інтенсивності та розповсюдженості ранового процесу.

Ключові слова: спектральна інфрачервона термографія, вогнепальні поранення м'яких тканин, лікування.

I. P. Khomenko¹, Ye. V. Tsema^{1, 2}, V. Yu. Shapovalov³, S. V. Tertyshnyi³, M. M. Grinchuk³
**DIAGNOSIS WITH SPECTRAL INFRARED THERMOGRAPHY IN
THE TREATMENT OF GUNSHOT WOUND OF SOFT TISSUE**

¹ National Military Medical Clinical Center of the Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv, Ukraine,

² Bohomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine,

³ Military Medical Clinical Center of the Southern Region of the Ministry of Defense, Ukraine, Odesa, Ukraine

A possibility of rapid and objective estimation of depth and severity of infectional damage to the soft tissues with shotgun wounds always was a considerable diagnostic problem of battle shotgun trauma.

The use of spectral infra-red thermography of the damage area with shotgun wounds of the soft tissues is a perspective method of primary diagnostics for determination of the phase, intensity and the wound process prevalence.

Key words: spectral infra-red thermography, shotgun wounds of soft tissues, treatment.

Вступ

Під час конфлікту на Сході України виникла потреба надання одномоментної спеціалізованої хірургічної допомоги значній кількості поранених з вогнепальними пораненнями м'яких тканин на різних стадіях ранового процесу та з неоднорідними збудниками ранової інфекції за її наявності. Окреслена ситуація потребувала від хірургів різних спеціальностей вміння своєчасно й адекватно діагностувати фази розвитку ранового процесу із врахуванням характеристик збудника за непрямими ознаками з боку уражених тканин, що із врахуванням браку часу, досвіду лікування масивних бойових поранень за останні роки, відсутності відповідного забезпечення та дефіциту кадрів викликало значні труднощі в процесі надання допомоги [4; 9; 23].

Можливість швидкої та об'єктивної оцінки глибини і тяжкості ураження інфекцією м'яких тканин при вогнепальних пораненнях завжди була значною діагностичною проблемою бойової вогнепальної травми [24; 25]. Враховуючи тенденцію до впровадження новітніх технологій у повсякденний клінічний процес, нами було запропоновано використання діагностичного методу, що базується на високочутливій спектральній фіксації інфрачервоного випромінювання ураженої анатомічної структури з можливістю температурної диференціації зон ранового процесу, що в перспективі дасть змогу, при відповідному технічному забезпеченні, практично ментально отримати уявлення про розповсюдженість і характер ураження м'яких тканин з можливістю фотофіксації для забезпечення динамічного моніторингу патологічних процесів, диференціації девіталізованих зон, ділянок «відносної» ішемії, перифокального запалення за даними тепловізора [1; 5–7; 11–13; 19]. Цей діагностичний метод сприяє скороченню тривалості первинної діагностики, прогнозуванню тактики лікування та своєчасно-

му встановленню необхідного характеру й обсягу оперативного втручання на відповідних рівнях лікувально-евакуаційного забезпечення [3; 8; 14; 15; 17; 18; 20; 21].

У загальній структурі санітарних втрат в умовах АТО станом на 2016 р. частка поранень і травм верхніх і нижніх кінцівок становить 62,5 %. При цьому серед поранених у кінцівки 78,4 % припадає на ушкодження м'яких тканин, 21,6 % — поранення з ураженням трубчастих кісток. Поранення під час проведення АТО характеризуються великою часткою поєднаних і множинних поранень — 32,1 %, серед яких переважають осколкові поранення — 62,9 % та мінно-вибухові травми — 25,6 %, які зумовлені дією факторів ураження різноманітних боеприпасів вибухової дії. При цьому більшість поранених у кінцівки належать до категорії легкопоранених з перспективою швидкого повернення у стрій [9; 10].

Своєчасне, повноцінне та якісне надання хірургічної допомоги — основні умови збереження життя та запобігання розвитку ускладнень при пораненнях в умовах бою. Характер ведення бойових дій, особливості вогнепальної зброї, яку застосовують на Сході України, докорінно відрізняються від таких за відомих збройних конфліктів. Знання особливостей перебігу ранового процесу при вогнепальних пораненнях м'яких тканин необхідне лікарям для визначення обсягу, порядку проведення діагностичних і лікувальних заходів, установлення правил сортування й евакуації поранених з поля бою [1; 2].

Лікування вогнепальних поранень м'яких тканин в умовах бойових дій є важливим розділом військової хірургії. Евакуація до найближчого відділення, уникнення затримок на етапах медичної евакуації та ранній початок антибактеріальної терапії підвищують швидкість одужання поранених. Висока частота поєднаних поранень кількох органів і систем організму потребує участі у ліку-

вальному процесі багатопрофільної висококваліфікованої бригади лікарів [9; 10–16].

Надання медичної допомоги при вогнепальних пораненнях м'яких тканин складається з багатьох компонентів, які детермінують результат лікування поранених. Перш за все, це надання допомоги на етапах першої лікарської та кваліфікованої допомоги, транспортування поранених з одного етапу на інший з метою своєчасної медичної допомоги у спеціалізованих медичних закладах та їхнє подальше відновлювальне хірургічне лікування й реабілітація [9; 10].

Мета дослідження — вивчити особливості та структуру вогнепальних поранень м'яких тканин під час проведення бойових дій на Сході України. Провести аналіз ефективності заходів допомоги військовослужбовцям із пораненнями зазначеного характеру за рівнями лікувально-евакуаційного забезпечення. Установити ефективність спектральної інфрачервоної термографії в діагностиці та розробці напрямку лікування вогнепальних поранень м'яких тканин.

Матеріали та методи дослідження

Автори визначили такі завдання дослідження:

1. Вивчити структуру вогнепальних поранень м'яких тканин у військовослужбовців, що отримували допомогу в ВМКЦ ПР.

2. З'ясувати особливості клінічного перебігу вогнепальних поранень м'яких тканин.

3. Визначити основні принципи хірургічного втручання з приводу вогнепальних поранень м'яких тканин залежно від рівня лікувально-евакуаційного забезпечення.

4. Установити особливості застосування оперативних методів при вогнепальних пораненнях м'яких тканин залежно від виду поранення, характеру й об'єму ушкодження.

5. Вивчити можливі результати лікування вогнепальних поранень м'яких тканин: частоту і характер розвитку ускладнень, причини виконання повторних оперативних втручань, летальність — залежно від методів лікування та характеру поранення.

6. Проаналізувати своєчасність доставки поранених на етап спеціалізованої медичної допомоги під час військового конфлікту на Сході України.

7. Установити діагностичну цінність термографії для визначення фази ранового процесу та вибору адекватної лікувальної тактики з урахуванням необхідного обсягу оперативного втручання.

8. Дослідити залежність динамічних термоскопічних ознак від характеру збудника ранової

інфекції для забезпечення ефективності емпіричної антибактеріальної терапії до бактеріологічного виділення збудника та встановлення антибіотикочутливості.

У дослідженні взяли участь військовослужбовці ООС з бойовими вогнепальними пораненнями м'яких тканин, що отримали допомогу на етапах медичної евакуації та потрапили для спеціалізованого вичерпного кінцевого лікування до ВМКЦ ПР.

Вивчали терміни, види й обсяг медичної допомоги за рівнями лікувально-евакуаційного забезпечення відповідно до розроблених в Україні рекомендацій та стандартів країн НАТО з урахуванням термографічних ознак, закономірностей, механізмів, фазності та принципів розвитку інфекційного ранового процесу при вогнепальних пораненнях м'яких тканин [9; 22; 26].

Дане дослідження виконували шляхом аналізу останніх даних щодо організації хірургічної допомоги пораненим у ході збройного конфлікту на Сході України та надання медичної допомоги за рівнями лікувально-евакуаційного забезпечення військовослужбовцям із вогнепальними пораненнями м'яких тканин.

Автори брали безпосередню участь у процесі надання медичної допомоги, організації та проведенні медичної евакуації (на базі 61 ВМГ, Маріуполь), проведенні лікувальних і реабілітаційних заходів військовослужбовцям із вогнепальними пораненнями м'яких тканин (на базі ВМКЦ ПР, Одеса).

Дослідження проводили шляхом проспективного аналізу клінічних даних у процесі лікування вогнепальних поранень м'яких тканин із обов'язковим контролем (історичним або поточним, залежно від кількості поранених).

Критерії включення до дослідження:

1. Наявність вогнепального поранення з інфекційним процесом у ділянці ураження.

2. Домінуючий характер вогнепального поранення в клінічній картині.

3. Вогнепальне поранення виключно м'яких тканин без критичного порушення магістрального кровотоку та іннервації.

4. Дотримання термінів евакуації на відповідний рівень лікувально-евакуаційного забезпечення.

Критерії виключення:

1. Поранення у фазі проліферації без ознак запалення.

2. Похилий вік пораненого.

3. Наявність тяжкої супровідної патології.

4. Порушення перфузії за рахунок магістральної складової.

5. Поєднані поранення з ураженням життєво важливих органів.
6. Комбіновані ураження.
7. Травматичний шок.
8. Наявність сепсису.

Результати дослідження та їх обговорення

Проведено аналіз тривалості закриття ранових дефектів залежно від особливостей діагностичного процесу в групах клінічного спостереження.

Обсяг і терміни надання медичної допомоги з моменту отримання поранення і до моменту госпіталізації до ВМКЦ ПР оцінювали шляхом вивчення даних, зазначених у супровідних документах та виписних епікризах з попередніх рівнів лікувально-евакуаційного забезпечення.

Проаналізовано не менше 70 клінічних випадків лікування вогнепальних поранень м'яких тканин у хворих, що перебували на лікуванні в ВМКЦ ПР у 2014–2018 рр. та були обстежені шляхом спектральної термографії ділянки поранення в поєднанні з доплерографією навколишніх тканин. Сформовано такі групи клінічного спостереження: група дослідження з включенням поранених, що відповідають вищенаведеним критеріям, які отримують медичну допомогу у вигляді адекватної хірургічної обробки й антибактеріальну терапію з орієнтуванням на діагностичні дані спектральної термографії ділянки поранення. Контрольна група включала поранених із дотриманням установлених критеріїв, які отримують медичну допомогу за класичною схемою діагностики та лікування вогнепальних поранень м'яких тканин.

Формування груп проводили з дотриманням принципу однорідності за низкою важливих параметрів: вік; стать; характер снаряда, що ранив; об'єм дефекту м'яких тканин; показники загальноклінічного аналізу крові та лейкоцитарної формули; парціальний вміст кисню в дистальних відділах ушкоджених ділянок, гострофазові запальні показники крові; результати біохімічного дослідження крові; рівень прокальцитоніну крові; морфологічна структура зон ранового каналу; мікробіологічне дослідження ранового вмісту; термографія ушкодженої ділянки, рН-метрія рани, методи закриття дефектів м'яких тканин.

Оцінку результатів дослідження проводили за даними тривалості закриття ран у групах дослідження, динамічної оцінки тяжкості інтоксикації на основі показників крові та лейкоцитарного індексу Кальфа-Каліфа. Статистичне опрацюван-

ня клінічних даних виконано з використанням програмних пакетів Microsoft Office Excel 2013, STATISTICA 6.1 з урахуванням таких показників: середнє арифметичне значення та його похибки ($M \pm m$), стандартне відхилення (σ), достовірність (p) за відповідними критеріями Мак-Немара та критерієм χ^2 Пірсона для довільних таблиць. Оцінку достовірності за точним критерієм Фішера проведено за необхідності.

Перспективи дослідження полягають у такому:

1. Скорочення термінів лікування вогнепальних поранень м'яких тканин при застосуванні спектральної термографії для оцінки перебігу ранового процесу та вибору адекватної терапії.
2. Розробка ілюстрованих методичних вказівок зі спектральної термографічної діагностики вогнепальних поранень м'яких тканин.
3. Вивчення специфічних термографічних ознак для найпоширеніших збудників ранової інфекції.
4. Розробка рекомендацій щодо вибору об'єму оперативного втручання при вогнепальних пораненнях м'яких тканин з урахуванням даних термографічного дослідження.
5. Широке впровадження в діагностику вогнепальних поранень спектральної термографії.
6. Використання даних термографії для діагностики інфікованих ран небойового та невогнепального характеру.

Висновки

1. Вогнепальні поранення м'яких тканин у 62,9 % випадків спричинені уламками мінно-вибухових пристроїв. Кульові поранення виявлені у 11,5 % поранених.
2. Ізольовані поранення м'яких тканин без ушкодження магістральних судин і нервів спостерігались у 67,9 % поранених, 32,1 % становили поранення із наявністю таких ушкоджень.
3. При хірургічній обробці вогнепальних поранень м'яких тканин необхідне радикальне видалення всіх нежиттєздатних елементів: детриту, згустків крові, ділянок розтрощення — а також сторонніх тіл, застосування ефективних методів дренування рани.
4. Установлено основні завдання під час хірургічного лікування поранених з вогнепальними пораненнями м'яких тканин: припинення кровотечі, профілактика інфекції, запобігання інфекційній інтоксикації та її корекція.
5. Затримка поранених зі значними дефектами м'яких тканин на II рівні лікувально-евакуаційного забезпечення зумовлює необхідність виконання неодноразових повторних операцій внаслідок розвитку ускладнень.

6. Враховуючи відносно дешевизну, простоту застосування, значну інформативність і швидкість отримання результатів, можна стверджувати про доцільність впровадження методу спектральної термографії при діагностиці вогнепальних поранень м'яких тканин у широку практику.

7. Використання спектральної інфрачервоної термографії зони ушкодження при вогнепальних пораненнях м'яких тканин є перспективним методом первинної діагностики для встановлення фази, інтенсивності та розповсюдженості ранового процесу.

Ключові слова: спектральна інфрачервона термографія, вогнепальні поранення м'яких тканин, лікування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчин М. А. Теплобачення в медицині. Київ: Медицина, 1990. 48 с.
2. Атлас інфекційних хвороб / М. А. Андрейчин та ін.; за ред. М. А. Андрейчина. Тернопіль: ТДМУ, 2010. 248 с.
3. Борисова З. Л. Компьютерная дистанционная термография при заболеваниях орбиты: автореф. дис. канд. мед. наук. Москва, 2010. 20 с.
4. Вказівки з воєнно-польової хірургії / за ред. Я. Л. Заруцького, А. А. Шудрака. Київ: СПД Чалчинська Н. В., 2014. 396 с.
5. Воробьев Л. П., Шестаков В. А., Эгильская В. И. Тепловидение в медицине. Москва: Знание, 2005. 64 с.
6. Волошин Г. Г. Тепловая структура шкіри у здорових осіб. *Лікарська справа*. 2012. Т. 41. С. 20–24.
7. Губкин С. В., Сорока Н. Ф. Атлас термограмм в ревматологии. Минск, 2002. 115 с.
8. Дистанционная инфракрасная термография как современный неинвазивный метод диагностики заболеваний / Л. Г. Розенфельд и др. *Український медичний часопис*. 2008. Т. XI/XII, № 6 (68). С. 92–97.
9. Заруцький Я. Л., Ткаченко А. Є. Особливості надання хірургічної допомоги під час антитерористичної операції. *Військова медицина України*. 2015. Т. 15, № 1. С. 35–40.
10. Заруцький Я. Л., Косенцов В. О., Ткаченко А. Є. Травматизм у системі загроз національній безпеці України. *Наука і практика*. 2014. № 1. С. 50–56.
11. Иваницкий Г. Р. Тепловидение в медицине. *Вестник Российской академии*. 2006. Т. 76, № 1. С. 48–62.
12. Иваницкий Г. Р. Современное матричное тепловидение в медицине. *Успехи физических наук*. 2006. Т. 176, № 12. С. 1293–1320.
13. Колесов С. Н., Воловик М. Г., Прилучный М. А. Медицинское тепло-радиовидение: современный методологический подход. Москва, Нижний Новгород: ФГУ НИИТО Росмедтехнологий, 2008. 184 с.
14. Лакуста В. Н., Морару А. Т. Термография и криотерапия в вертеброневрологии. Кишинев, 2005. 190 с.
15. Место и роль дистанционной инфракрасной термографии среди современных диагностических методов / Ю. П. Дехтярев и др. *Электроника и нанотехнологии: материалы науч.-тех. конф.* Киев, 2010. С. 192–195.
16. Митюрєва-Корнийко И. А. Тонзиллофарингит: современные представления о заболевании, особенности антибиотикотерапии. *Український медичний часопис*. 2016. № 3 (113). С. 81–85.
17. Некоторые аспекты применения термографии при реабилитации пациентов с нарушением функций опорно-двигательной и нервной систем / В. И. Виноградов и др. *Функциональная диагностика*. 2005. № 3. С. 72–78.
18. Пантелеева О. Г. Компьютерная термография в диагностике злокачественных опухолей глаза и орбиты. *Клиническая офтальмология*. 2011. Т. 42, № 1. С. 36–42.
19. Свердлик А. Я. Метод тепловидения холестерическими жидкими кристаллами в офтальмологической практике: автореф. дис. ... канд. мед. наук. Москва, 1990. 18 с.
20. Ткаченко Ю. А., Голованова М. В., Овечкин А. М. Клиническая термография (обзор основных возможностей). Ростов-на-Дону, 2009. 270 с.
21. Хижняк Е. П. Анализ термоструктур биологических систем методом матричной инфракрасной термографии: автореф. дис. ... д-ра мед. наук. Москва, 2009. 26 с.
22. Guidelines for the diagnosis of rheumatic fever: Jones criteria, updated 2012 / A. S. Dajani et al. *JAMA*. 2012. Vol. 268. P. 2069–2073.
23. Evaluation of provocation test monitoring palmoplantar temperature with the use of thermography for diagnosis of focal tonsillar infection in palmoplantar pustulosis / H. Asada et al. *J. Dermatol. Sci.* 2003. Vol. 32. P. 105–113.
24. Lawson R. N. Implications of surface temperatures in the diagnosis of breast cancer. *Canad. Med. Assoc. J.* 1956. Vol. 75, № 4. P. 309–310.
25. Pinter L. Uber die Bewertung des thermographischen Bildes. *Klin. Monatsbl. Augenheilkd.* 2010. Vol. 196, № 5. P. 402–404.
26. The Current Evidence for the Burden of Group A Streptococcal Diseases / J. R. Carapetis, A. C. Steer, E. K. Mulholland, M. Weber. World Health Organization, 2015. 132 p.

Надійшла до редакції 13.11.2018

Рецензент д-р мед. наук, проф. М. А. Капталъян,
дата рецензії 15.11.2018

УДК 616.31

Я. М. Гуртова¹,

С. А. Шнайдер^{1, 2}, д-р мед. наук, проф.,

В. Є. Бреус²,

В. О. Ульянов², д-р мед. наук, проф.

ОСОБЛИВОСТІ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ЕМАЛІ ПОСТІЙНИХ ІКЛІВ ЛЮДИНИ

¹ Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії
Національної академії медичних наук України», Одеса, Україна,

² Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 616.31

Я. М. Гуртова¹, С. А. Шнайдер^{1, 2}, В. Є. Бреус², В. О. Ульянов²

ОСОБЛИВОСТІ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ЕМАЛІ ПОСТІЙНИХ ІКЛІВ ЛЮДИНИ

¹ Державна установа «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії

Національної академії медичних наук України», Одеса, Україна,

² Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

Досліджено вміст кальцію, фосфору та фтору в поверхневих, серединних і глибоких шарах емалі в нижній, середній, верхній частинах коронки постійних іклів людини на бокових, оральній та вестибулярній поверхнях. Топографічно різні ділянки коронки постійних іклів людини мають однаковий вміст кальцію та фосфору. У поверхневих шарах емалі постійних іклів міститься більше фтору, ніж у серединних і глибоких.

Ключові слова: ікла, емаль, хімічний склад.

UDC 616.31

Ya. M. Gurtova¹, S. A. Schneider^{1, 2}, V. Ye. Breus², V. O. Ulianov²

CHEMICAL COMPOSITION OF THE ENAMEL OF PERMANENT CANINE TEETH

¹ State Establishment "The Institute of Stomatology and Maxillo-Facial Surgery of
the National Academy of Medical Science of Ukraine", Odesa, Ukraine,

² The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

The aim of the current research is to measure the level of Ca, P and F in the different zones of enamel of the permanent human canine teeth. 40 permanent human canine teeth with sound enamel were used for the research. The level of Ca, P and F was measured by the method of the comparative dispersion of double refraction. The different regions of the crown of human permanent canine teeth exhibited no significant differences in Calcium and Phosphorus level in the crystallites. The content of Fluoride in the crystallites is higher in the outer enamel layers of the permanent canine teeth in comparison to the middle and inner ones.

Key words: permanent canine teeth, dental enamel, chemical composition.

Вступ

Проблема карієсу як форми патологічних змін твердих тканин зуба посідає основне місце серед інших захворювань ротової порожнини і являє собою проблему медичного і соціального характеру у багатьох країнах, у тому числі й в Україні. За даними ВООЗ, 60–90 % дітей шкільного віку та майже 100 % дорослих у світі страждають на карієс зубів [1–3]. Розвиток карієсу є результатом демінералізації підповерхневого шару емалі та поступового збільшення мікропросторів між кристалами емалевих призм під дією органічних кислот, що продукуються карієсогенними мікроорганізмами [4; 5].

Істотним патогенетичним фактором ризику виникнення карієсу є низька резистентність твердих тканин зуба. На тканинному рівні резистентність зубної емалі до дії кислотних чинників залежить від регулярності її структури, наявності дефектів, формування емалевих волокон та їхніх пучків [6–8]. Емаль зубів карієсрезистентних осіб і осіб, схильних до розвитку карієсу, має різні текстурні характеристики, а саме питому поверхню та питомий об'єм пор. Зразки емалі осіб, що схильні до розвитку карієсу, мали більш неоднорідну, пористу структуру, ніж зразки емалі карієсрезистентних осіб [9]. Також відомо, що схильність до розвитку карієсу є неоднаковою у різних ділянках емалі одного зуба, що підтвер-

Вміст окису кальцію у кристалах емалевих призм у топографічно різних ділянках емалі коронок постійних іклів людини ($M \pm m$, $n=40$, %)

Поверхні коронки	Шари емалі		
	Поверхневі	Серединні	Глибокі
Верхня частина коронки			
Вестибулярна	54,10±0,17	54,81±0,13	54,49±0,17
Язикова	54,11±0,18	54,59±0,21	54,34±0,18
Бокові	54,35±0,14	54,99±0,17	54,22±0,14
Ріжучий край	55,07±0,12	54,94±0,19	54,62±0,31
Середня частина коронки			
Вестибулярна	54,04±0,15	54,80±0,15	54,42±0,20
Язикова	54,50±0,09	55,09±0,13	55,03±0,21
Бокові	54,30±0,29	54,76±0,17	54,82±0,09
Нижня частина коронки			
Вестибулярна	54,17±0,11	54,73±0,16	54,30±0,19
Язикова	53,91±0,18	54,63±0,14	54,37±0,18
Бокові	53,84±0,10	54,74±0,13	54,36±0,12

Примітка. У табл. 1–2 достовірних відмінностей між групами порівняння не виявлено.

джується наявністю так званих карієс-сприйнятливих (фісури та сліпі ямки) та «імунних зон» (вершини бугрів жувальних зубів), що також зумовлено відмінностями гістологічної будови емалі [10–12]. Однак недостатньо дослідженими залишаються особливості хімічного складу емалі зубів людини у топографічно різних ділянках коронки та можливий їхній зв'язок з топографією карієс-сприятливих зон.

Метою даного дослідження є визначення масової частки кальцію, фосфору та фтору в емалевих кристалах у топографічно різних ділянках коронки постійних іклів людини.

Матеріали та методи дослідження

Клінічні дослідження проводилися на базі ДУ «Інститут стоматології та щелепно-лицевої хірургії НАМН України» за умови інформованої згоди пацієнтів. Для клінічних досліджень були відібрані 40 постійних іклів з інтактною емаллю, видалених унаслідок травми або за ортодонтичними показаннями. Після видалення зуби фіксувалися у 10 % розчині формаліну, надалі їх розпилювали на фрагменти завтовшки 0,5–1 мм, з яких готують шліфи завтовшки 50–90 мкм за розробленою методикою [13]. Шліфи готують, розтинаючи фрагменти зубів у двох напрямках: у мезіодистальному для дослідження оральної та вестибулярної поверхні коронок та у вестибуло-оральному для дослідження бокових поверхонь. Дослідження хімічного складу проводили на кожній поверхні в нижній, середній та верхній третинах коронки, а також у ділянці ріжучого краю в глибоких (50–100 мкм від емалево-дентинної межі), середніх і поверхневих (50–100 мкм від поверхні емалі) шарах емалі.

Вміст фтору, оксиду кальцію та пентаоксиду фосфору визначали запропонованим нами методом [14], в основу якого покладено застосування поляризаційної мікроскопії та методу порівняльної дисперсії подвійного променезаломлення [15]. Достовірність відмінностей між групами порівняння оцінювали за допомогою дисперсійного аналізу, у разі якщо нульова гіпотеза відкидалася, застосовували критерій Ньюмена — Кейлса.

Результати дослідження та їх обговорення

У результаті проведених досліджень у топографічно різних ділянках коронки постійних іклів людини не виявлено достовірних відміннос-

тей вмісту окису кальцію. Однаковим був вміст окису кальцію в нижній, середній та верхній частинах коронки, на вестибулярних, язикових і бокових поверхнях. Не відрізнявся вміст окису кальцію і в товщі емалі іклів у напрямку від поверхневих шарів до емалево-дентинної межі (табл. 1). Майже ідентичні результати отримали при дослідженні концентрації окису фосфору в різних топографічних ділянках емалі постійних іклів людини (табл. 2). У середньому масова частка окису фосфору в емалі постійних іклів людини становила 38,06 %, масова частка окису кальцію в емалі постійних іклів — 54,51 %.

Що стосується вмісту іонів фтору в топографічно різних ділянках іклів, то виявлено більшу його концентрацію у поверхневих шарах емалі. Вміст фтору в середньому шарі емалі іклів дорівнював у середньому 20,8–31,0 % від вмісту в поверхневому шарі емалі (табл. 3). Відмінності між поверхневим та іншими шарами емалі спостерігали на всіх досліджуваних поверхнях і частинах коронки іклів. Разом з тим відмінності у концентрації фтору між середніми та глибокими шарами емалі іклів не виявлені. Привертає увагу вміст фтору в ріжучому краї іклів. Так, у поверхневому шарі емалі вміст фтору був меншим, ніж на інших частинах коронки іклів, різниця вмісту фтору між поверхневим і середнім шаром емалі ріжучого

Таблиця 2

Вміст окису фосфору у кристалах емалевих призм у топографічно різних ділянках емалі коронок постійних іклів людини ($M \pm m$, $n=40$, %)

Поверхні коронки	Шари емалі		
	Поверхневі	Серединні	Глибокі
Верхня частина коронки			
Вестибулярна	38,23±0,10	38,57±0,11	38,65±0,22
Язикова	38,13±0,09	38,51±0,19	38,34±0,20
Бокові	38,37±0,15	38,90±0,13	38,27±0,16
Ріжучий край	38,67±0,07	38,78±0,09	38,60±0,25
Середня частина коронки			
Вестибулярна	37,88±0,18	38,57±0,16	38,29±0,19
Язикова	37,86±0,16	38,30±0,14	38,79±0,17
Бокові	38,14±0,14	38,41±0,14	38,78±0,19
Нижня частина коронки			
Вестибулярна	38,06±0,15	38,47±0,17	38,38±0,20
Язикова	37,99±0,08	38,46±0,19	38,37±0,18
Бокові	38,01±0,09	38,68±0,15	38,46±0,20

Таблиця 3

Вміст фтору у кристалах емалевих призм у топографічно різних ділянках емалі коронок постійних іклів людини ($M \pm m$, $n=40$, %)

Поверхні коронки	Шари емалі		
	Поверхневі	Серединні	Глибокі
Верхня частина коронки			
Вестибулярна	0,46±0,02	0,10±0,01*	0,14±0,01*
Язикова	0,44±0,03	0,12±0,01*	0,17±0,02*
Бокові	0,48±0,02	0,10±0,01*	0,15±0,01*
Ріжучий край	0,29±0,04	0,11±0,01	0,17±0,01
Середня частина коронки			
Вестибулярна	0,48±0,01	0,11±0,01*	0,15±0,01*
Язикова	0,49±0,01	0,11±0,01*	0,15±0,01*
Бокові	0,49±0,03	0,12±0,01*	0,16±0,01*
Нижня частина коронки			
Вестибулярна	0,42±0,05	0,13±0,01*	0,15±0,02*
Язикова	0,40±0,05	0,12±0,01*	0,16±0,01*
Бокові	0,41±0,04	0,12±0,01*	0,14±0,02*

Примітка. * — $p < 0,05$ порівняно із поверхневим шаром емалі.

краю іклів також була меншою, ніж в інших частинках коронки.

Отримані дані частково узгоджуються з попередніми дослідженнями вмісту кальцію, фосфору та фтору в зубах інших функціональних груп. Так, при дослідженні вмісту кальцію і фосфору в топографічно різних ділянках емалі тимчасових

і постійних молярів не виявлено відмінностей в їхній концентрації [12]. У свою чергу, у іклів, так як і у молярів, вміст фтору більший у поверхневих шарах емалі порівняно з іншими на всіх поверхнях і частинах коронки. Однак у іклів різниця між вмістом іонів фтору в глибоких і серединних шарах виявлена тільки у верхній частині коронки на всіх досліджуваних поверхнях. В емалі іклів не виявлено відмінностей між глибокими і серединними шарами емалі за вмістом фтору. Причини виявлених відмінностей потребують подальшого дослідження.

Висновки

Топографічно різні ділянки коронки постійних іклів людини мають однаковий вміст кальцію та фосфору. У поверхневих шарах емалі постійних іклів більше фтору, ніж у серединних і глибоких.

Ключові слова: ікла, емаль, хімічний склад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Здоровье полости рта. Информационный бюллетень № 318. Май 2012. URL: <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs318/ru/> — Центр СМІ Всемирной организации здравоохранения.
2. Крупей В. Я. Каріозне ураження зубів у дітей — медико-соціальна проблема (огляд літератури). *Клінічна стоматологія*. 2011. № 3. С. 41–47.
3. Вишняков Н. И., Данилов Е. О., Прозорова Н. В. Изучение заболеваемости кариесом зубов по данным обращаемости населения за стоматологической помощью. *Вестник Санкт-Петербургского университета*. 2007. Сер. 11, вып. 4. С. 133–142.
4. Berkowitz R. J. Cause, treatment and prevention of early childhood caries: a microbiologic perspective. *J. Can. Dent. Assoc.* 2003. Vol. 69. P. 304–307.
5. Левицкий А. П. Современные представления об этиологии и патогенезе кариеса зубов. *Вісник стоматології*. 2002. № 4. С. 119–124.
6. Максимовский Ю. М., Максимовская Л. Н., Орехова Л. Ю. Терапевтическая стоматология. Москва: Медицина, 2002. 640 с.
7. Николаев А. И., Цепов Л. М. Практическая терапевтическая стоматология. Москва: МЕДпресс-информ, 2007. 928 с.
8. Скрипкина Г. И., Сунцов В. Г., Пятаева А. Н. Клинико-лабораторные показатели органов и тканей полости рта кариесрезистентных детей школьного возраста. *Институт стоматологии*. 2009. № 4. С. 62–63.
9. Горбунова И. Л., Михейкина Н. И., Дроздов В. А. Особенности морфологического строения интактной зубной эмали кариесподверженных и кариесрезистентных лиц. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 6. С. 1027.

10. Борисенко А. В. Каріес зубів: практическое руководство. Киев: Книга плюс, 2009. 344 с.

11. Хидирбегешвили О. Э. Современная каріесология. Москва: Медицина, 2010. 240 с.

12. Характерные локализации дефектов твердых тканей зубов у взрослых / А. В. Михальченко, Д. В. Михальченко, М. А. Захватшина, Е. А. Филюк. *Фундаментальные исследования*. 2014. № 4–1. С. 114–117.

13. Бреус В. Є., Ульянов В. О. Спосіб отримання серійних різноплощинних шліфів з одного зуба: пат. 70387 Україна, МПК (2012.01): G01N 1/00, A61C 1/00, G01N 33/48; заявник та патентовласник Одес. нац. мед. ун-т. № u201113531; заявл. 17.11.11; опубл. 11.06.12, Бюл. № 11. 2 с.

14. Бреус В. Є., Ульянов В. О. Спосіб комплексної оцінки гістохімічної будови емалі зубів: декларац. пат. на корисну модель № 51805 Україна, МПК (2009): A61B10/00; заявник та патентовласник Одес. держ. мед. ун-т. № u201003860; заявл. 06.04.10; опубл. 26.07.10, Бюл. № 14. 4 с.

15. Кузнецов Е. А. Метод сравнительной дисперсии дву-преломления. Москва: Nedra, 1964. 180 с.

16. Тодорова А. В., Ульянов В. О., Бреус В. Є. Особливості хімічного складу емалі постійних та тимчасових молярів людини та їх вплив на мікротвердість. *Вісник проблем біології і медицини*. 2018. № 2. С. 372–376.

Надійшла до редакції 10.12.2018

*Рецензент д-р мед. наук, проф. Р. С. Вастьянов,
дата рецензії 12.12.2018*

*Передплатуйте
і читайте
журнал*

ІНТЕГРАТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ

У ВИПУСКАХ ЖУРНАЛУ:

**Передплата приймається
у будь-якому
передплатному пункті**

Передплатний індекс 08210

- ◆ Методологія інтегративних процесів
- ◆ Генетичні аспекти біології та медицини
- ◆ Патологічні стани і сучасні технології
- ◆ Філософські проблеми геронтології та геріатрії
- ◆ Дискусії

УДК 616-092(477)(092)(01)

И. П. Попеско-Гуркалова, канд. мед. наук,
И. А. Кузьменко, канд. мед. наук,
И. О. Остапенко

**НИКОЛАЙ НИКИФОРОВИЧ ЗАЙКО —
ВЫДАЮЩИЙСЯ УКРАИНСКИЙ
УЧЕНЫЙ-ПАТОФИЗИОЛОГ, ПЕДАГОГ
И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ**

К 110-й годовщине со дня рождения

Одесский национальный медицинский университет, Одесса, Украина

УДК 616-092(477)(092)(01)

И. П. Попеско-Гуркалова, И. А. Кузьменко, И. О. Остапенко

**НИКОЛАЙ НИКИФОРОВИЧ ЗАЙКО —
ВЫДАЮЩИЙСЯ УКРАИНСКИЙ УЧЕНЫЙ-ПАТОФИЗИОЛОГ,
ПЕДАГОГ И ОБЩЕСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ**

К 110-й годовщине со дня рождения

Одесский национальный медицинский университет, Одесса, Украина

Статья посвящена жизни и творчеству нашего великого предшественника — выдающегося ученого-патофизиолога Н. Н. Зайко.

Ключевые слова: Н. Н. Зайко, ученый-патофизиолог, общественный деятель.

UDC 616-092(477)(092)(01)

I. P. Popesko-Gurkalova, I. A. Kuzmenko, I. O. Ostapenko

**NIKOLAY NIKIFOROVICH ZAYKO
IS AN OUTSTANDING UKRAINIAN SCIENTIST-PATHOPHYSIOLOGIST,
TEACHER AND PUBLIC FIGURE**

To 110th Anniversary

The Odessa National Medical University, Odessa, Ukraine

The article deals with life and creative work of our great predecessor — an outstanding scientist-pathophysiology N. N. Zayko.

Key words: N. N. Zayko, scientist-pathophysiology, public figure.

Отмечая 110-ю годовщину со дня рождения выдающегося патофизиолога, талантливого, яркого трибуна патофизиологии, ученого, педагога, общественного деятеля Николая Никифоровича Зайко, особенно чувствуешь, что время не только не умаляет настоящих человеческих достоинств, а способствует еще ярче и убедительней оценивать их.

Н. Н. Зайко родился в 1908 г. в городе Актюбинске (Казахстан) в многодетной семье рабочего-железнодорожника. Окончив школу, поступил во второй Московский медицинский институт, в котором прослушал курс патофизиологии профессора А. А. Богомольца. Это определило выбор его профессиональной деятельности. Он был влюблен в патофизиологию как науку философ-

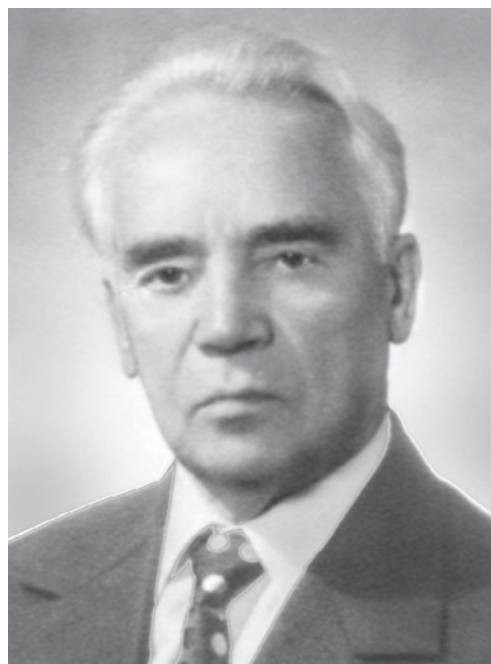
скую, изучающую патогенетическую связь и механизмы развития разнообразной патологии, поэтому активно работал в СНО под непосредственным руководством А. А. Богомольца, затем поступил в аспирантуру. Окончив обучение в аспирантуре при Академии наук СССР в Ленинграде, Николай Никифорович в 1933 г. работал в институте экспериментальной медицины под руководством известных ученых Е. С. Лондона и Н. Н. Аничкова, заведующего кафедрой патофизиологии второго Ленинградского медицинского института Л. Р. Перельмана (также ученика А. А. Богомольца по саратовскому периоду).

Ленинградский период Н. Н. Зайко заканчивается защитой докторской диссертации «Экспериментальные исследования нейропаралитиче-

ского кератита» (1949), а в 1950 г. его избрали заведующим кафедрой патофизиологии Одесского медицинского института им. Н. И. Пирогова, в котором он работал до 1960 г. Приступив к заведованию кафедрой патофизиологии Одесского медицинского института, Н. Н. Зайко прежде всего занялся переоборудованием кафедры и налаживанием учебно-методической и научно-исследовательской работы, которая в этот период еще не соответствовала новым требованиям послевоенного периода. Особенно трудно было развернуть экспериментально-исследовательскую работу на кафедре в силу малочисленности коллектива (4 сотрудника и 1 аспирант) и большой его занятостью педагогической и учебно-методической работой. Однако личный 17-летний опыт молодого профессора (по тем временам 40-летний возраст профессора был редкостью), приобретенный им в НИИ экспериментальной медицины под руководством всемирно известных ученых, помог Николаю Никифоровичу успешно претворить в жизнь создание большого научного коллектива соискателей, разрабатывающих наиболее актуальные вопросы теоретической и практической медицины.

Актуальными проблемами того исторического этапа развития медицинской науки были изучение роли нервной системы в патогенезе разнообразной патологии и барьерных функций организма, в частности проницаемость гистогематических барьеров. Интерес к изучению барьерных приспособлений был понятен, ибо он давал представление об устойчивости организма к инфекциям, интоксикациям, а также понимание патогенеза различных заболеваний органов: мозга, глаза, уха и др. С другой стороны, врач был заинтересован в том, чтобы временно ослабить барьер и тем самым открыть доступ в соответствующие органы лекарственным веществам. В этой связи, большой интерес представлял нервный контроль проницаемости барьера, его формирование в онтогенезе, а также состояние при различной патологии, возможность изменять его в нужное время и в нужном направлении. Решение именно этих вопросов легло в основу диссертационных работ, выполненных под руководством Н. Н. Зайко в период первого десятилетия его профессорской деятельности.

Следует отметить, что проницаемость гистогематических барьеров обстоятельно изучалась академиком Л. С. Штерн (1935) и ее школой, но применяемые в то время методики позволяли только констатировать процессы нарушения проницаемости без их количественной оценки. Созданная на кафедре Н. Н. Зайко радиоизотопная лаборатория (не только первая в Одессе, но и одна из первых в Украине), послужила экспериментальной базой выполнения диссертационных работ аспирантами и клиницистами. Кафедра превратилась в «кузницу кадров» высшей квали-

Н. Н. Зайко

фикации, и из нее как из «рога изобилия» посыпались одна за другой глубокие, научно обоснованные работы, которые подтвердили и расширили данные школы академика Штерн — не только об избирательной проницаемости гематоэнцефалического, гематоофтальмического, гематовестибулярного, гематоплацентарного барьеров, но и степени их повреждения при черепно-мозговой травме, воспалении, лихорадке, гипоксии и алкогольной интоксикации.

В результате этой напряженной работы к моменту переезда Н. Н. Зайко в Киев из одесской школы, созданной в десятилетний период, пришли на заведование различными кафедрами доктора медицинских наук, профессора В. Д. Драгомирецкий (кафедра ЛОР-болезней), А. П. Доценко, А. С. Сыновец (кафедра хирургии), М. И. Тараненко (кафедра фтизиатрии), И. П. Попов, Н. Ф. Шапошникова, О. И. Сукманский, С. М. Минц. Они работали в Донецке, Днепропетровске, Ивано-Франковске. В этот же период работали над диссертациями и в дальнейшем успешно защитились Т. М. Тупикова, З. Н. Шмидт, М. Г. Дяченко, И. П. Попеско (патофизиологи), О. Л. Коропатницкая (хирург), В. М. Храмов и С. Ф. Олейник (терапевты), В. Н. Зузанова (педиатр, впоследствии зав. кафедрой педиатрии в ОМИ). Два члена СНО Н. А. Григорович (впоследствии доктор биологических наук, заместитель директора по науке Республиканского онкологического института, г. Минск) и А. Г. Резников (впоследствии профессор, доктор медицинских наук, член-корреспондент АМН и НАН Украины, патофизиолог), за годы работы в научном кружке выполнили кандидатские диссертации, которые были защищены вскоре после окончания ими института. Г. М. Бутенко, кото-

рый начинал свою работу на кафедре как лекционный ассистент и которому, кстати, не было равных по умению блестяще продемонстрировать любой сложности эксперимент, уехал вместе с Н. Н. Зайко в Киев на кафедру патофизиологии и прошел огромный путь, став доктором медицинских наук, профессором, академиком НАМН Украины, членом-корреспондентом НАН Украины, директором института генетической и регенеративной медицины НАМН Украины.

Наряду с вышеуказанными научными работами на кафедре проводились серьезные исследования по экспериментальному изучению рефлекторной регуляции глазного давления и патогенезу глаукомы совместно с кафедрой глазных болезней, возглавляемой учеником академика В. П. Филатова профессором С. Ф. Кальфом. Так, в работах Н. Н. Зайко и С. М. Минц было установлено, что наиболее серьезные нарушения со стороны внутриглазного давления наступают при повреждении тройничного, глазодвигательного нервов, особенно, при повреждении вышних отделов нервной системы (на модели эпилептического припадка). Эти работы подтвердили, что внутриглазное давление как здорового, так и больного глаза связано с иннервацией самого глаза и с состоянием вегетативной нервной системы.

Основанные Н. Н. Зайко контакты с кафедрой глазных болезней продолжались и после его отъезда из Одессы. Так, изучение механизма действия терапевтических доз ультразвука способствовали его внедрению в офтальмологию. Отсюда, из лаборатории кафедры патофизиологии, вышел ряд работ (О. И. Кобозева, И. П. Попеско, Р. К. Мармур) по лечебному действию нового тогда терапевтического фактора — ультразвука и его эффективному использованию в офтальмологии при кровоизлияниях и тромбозе сосудов сетчатки глаза у больных сахарным диабетом.

Н. Н. Зайко был настоящим патриотом своей страны, честным и преданным делу, которому он посвятил всю свою жизнь, и тяжело переживал «перегибы» в науке и моменты ухода от истинного понимания, например, наследственности в развитии патологии. Так, одним из первых он восстановил в преподавании вопросы наслед-

ственности и конституции, возобновил внимание и уважение к учению А. А. Богомольца о физиологической системе соединительной ткани, играющей в реактивности, как специфической, так и неспецифической, значительную роль. В учебнике «Патологическая физиология» (1977), который выдержал неоднократные издания в Украине, России, Молдове и был отмечен Государственной премией, им впервые была написана глава «Соединительная ткань».

Еще одна страница одесского периода Н. Н. Зайко связана с созданием в ГДР самостоятельной кафедры патологической физиологии в старейшем Йенском университете (основан в 1548 г.), который был известен своими крупными заслугами в различных областях знаний, выдающимися научными силами, что привлекало к нему учащуюся молодежь из разных стран Европы. Заслуги Н. Н. Зайко были признаны всем научно-педагогическим сообществом университета, свидетельством чего является награждение его медалью Шиллера руководством университета и медалью «За заслуги» правительством ГДР.

В настоящее время в продолжение дела профессора Н. Н. Зайко одесская кафедра патофизиологии совместно с ревматологическим отделением ОНМедУ широко изучает проблему и патогенетическую роль физиологической системы соединительной ткани в течении, прогнозе и лечении коморбидной патологии, которая сегодня наблюдается у 80 % пожилых людей, имеющих по три и более заболеваний, сходных по генетическим, эпигеномным и патогенетическим механизмам.

Ученики и последователи трудов Николая Никифоровича Зайко отдают дань уважения, благодарности и любви этому Человеку как высоко порядочному, честному, жизнерадостному, преданному избранному делу, замечательному ученому и педагогу. В истории науки, в истории Одесского национального медицинского университета, Киевского национального медицинского университета им. А. А. Богомольца профессор Зайко навсегда останется ярким представителем украинской патофизиологической школы.

Ключові слова: М. Н. Зайко, вчений-патофізіолог, громадський діяч.

Поступила в редакцію 15.11.2018

*Рецензент д-р мед. наук, проф. Р. С. Вастьянов,
дата рецензії 16.11.2018*

Пропонуємо нашим читачам деякі матеріали II Міжнародної наукової конференції «Людина як цілісність: філософський, психологічний, медичний та юридичний полілог», осіннє засідання якої відбулося 10 жовтня 2018 року. Запрошуємо науковців взяти участь у наступних етапах цього форуму.

УДК 009:168.522

А. И. Афанасьев¹, д-р филос. наук, проф.,
И. Л. Василенко², канд. филос. наук, доц.

СЛОЖНОСТЬ КАК АНТРОПНЫЙ ФЕНОМЕН

¹ Одесский национальный политехнический университет, Одесса, Украина,

² Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова, Одесса, Украина

УДК 009:168.522

А. И. Афанасьев¹, И. Л. Василенко²

СЛОЖНОСТЬ КАК АНТРОПНЫЙ ФЕНОМЕН

¹ Одесский национальный политехнический университет, Одесса, Украина,

² Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова, Одесса, Украина

Сложность рассматривается как созданный человеком феномен в попытках осмыслить природный и человеческий мир. Реализуется феномен сложности в синергетических, редукционистских, междисциплинарных, комплементарных и теоретико-системных стратегиях.

Ключевые слова: сложность, синергетика, редукционизм, междисциплинарность, трансдисциплинарность, дополнительность, система.

UDC 009:168.522

A. I. Afanasyev¹, I. V. Vasilenko²

COMPLEXITY AS AN ANTHROPIC PHENOMENON

¹ Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine,

² A. S. Popov Odessa National Academy of Telecommunications, Odessa, Ukraine

Complexity is regarded as an anthropic phenomenon in attempts to comprehend the natural and human world. The phenomenon of complexity is realized in synergistic, reductionistic, interdisciplinary, complementary, theoretical-system strategies.

Key words: complexity, synergetics, reductionism, interdisciplinarity, transdisciplinarity, complementarity, system.

В последнее время значительно увеличилось число публикаций, посвященных проблеме сложности. Это свидетельствует не только об актуальности и важности данного вопроса, но и, как кажется на первый взгляд, является отражением того факта, что человек все больше сталкивается со сложными объектами, причем не только в науке, но и в обыденной жизни, в экономике,

политике, искусстве. Поэтому большинство авторов отмечают усложнение того мира, в котором находится человек [5]. Однако резонно задать вопрос: разве тот мир, в который вступил человек на заре своего становления, был проще нынешнего? Ведь несколько десятков тысяч лет, в течение которых разумный человек присутствует в этом мире, слишком мало для заметного его изменения. Скорее верно другое: человек начал выделять для себя в мире такие фрагменты реаль-

ности, осмыслить которые без понятия «сложность» он не в состоянии. Так появляются сложные объекты науки, сложные инженерные мысленные конструкции, которые иногда воплощаются в реальность. В таком виде они, возможно, сложнее природных феноменов, во всяком случае более громоздкие и неуклюжие. Но значит ли это, что окружающий мир сложен априори и стремление его познать должно продуцировать сложные идеальные и вещественные модели? Или, напротив, мир простой, и лишь человеческая ограниченность продуцирует сложные объяснения и теории, модели и подходы? Интуиция подсказывает, что верно второе, хотя бы потому, что объединить в более или менее компактную модель все имеющееся знание не представляется возможным: подобная сложность не по плечу человеку. В то же время мир, лишь частично выраженный этим знанием, компактен, упорядочен, в этом смысле разумен, и отдельные хаотичности лишь модернизируют порядок. Вот и выходит, что сложность есть лишь более или менее удачная попытка осмыслить природный (да и человеческий) мир.

С точки зрения Бога или Абсолютного Разума, независимо от того, реальны они или воображаемы, мир должен быть простым. Во всяком случае, если не погружаться в тонкости агностицизма, все можно описать и объяснить. Сложным кажется непонятное или малопонятное. Как только получено вразумительное объяснение, сложное кажется уже простым. По-видимому, эти наивные интуиции лежат в основе человеческого стремления выразить сложное через простое. Выходит, что мир сложен лишь с точки зрения человека, да и эту сложность он всячески пытается упростить.

Существенно отметить, что жить в сложном мире человеку затруднительно, если вообще возможно. Поэтому с первых шагов он начинает создавать более простой мир вокруг себя: живет в пещерах, а потом и в домах, где нет природного разнообразия ветров и температур, разводит животных и растения так, чтобы упростить их функции, исключив «лишнее», то есть ему не нужное, или просто не обращая на это внимание. Да и наука была создана ради упрощения: галилеевское описание движения проще и понятнее, чем, скажем, философское того времени. Правда, вопреки ожиданиям, человеческая жизнь постепенно усложнялась: становились сложнее и «вторая природа», и социум, и вообще все формы жизнедеятельности, и, соответственно, попытки научного осмысления этого. Усложнение и уве-

личение разнообразия есть закономерность эволюции человеческого мира как отражение несовершенных представлений человека и их реализации.

В то же время человек, особенно в быту, относительно легко приспосабливается к сложным социальным связям и отношениям, сложной технике, сложному производству, относясь к ним как к простым. Действительно, потребителю нет дела до сложнейшего устройства телевизора или мобильного телефона, достаточно освоить несколько кнопок, и сложность работает весьма просто. Любая сложнейшая технология, даже грандиозный научный исследовательский проект, раскладывается на простейшие операции. Есть множество примеров, скажем, краудсорсинга, когда для решения определенных проблем инновационной научной или производственной деятельности используются способности простых людей без сложного образования, в том числе непрофессионалов, которые работают из престижных соображений или обычного интереса. Уместно вспомнить известный проект NASA, поставивший задачу проанализировать огромный массив снимков марсианской поверхности преимущественно силами любителей астрономии [16]. Примером может служить и просьюмеризм (*prosumerism* — созидающее потребление или одновременное производство и потребление), ставший возможным по ряду причин, среди которых не последнюю роль играет упрощение производства сложных вещей [11; 12].

В повседневности не ощущаются многие сложные феномены, например, глобальные проблемы. Более того: глобальное потепление для северной Европы и Сибири в быту оборачивается похолоданием из-за остужения и оттеснения на запад таящими льдами европейской «печки» — Гольфстрима.

Похоже, только мыслители озабочены сложностью. В их представлении сложность становится серьезной проблемой, а то и непосильной ношей для человечества. Благодаря такой постановке вопроса сложность осознается многообразными терминами, моделями и стратегиями.

Стремление представить мир как сложный потребовало соответствующих образов-понятий, что привело в последнее время к появлению новых терминов и значительному расширению сферы их употребления: фрактал [7], голодвижение и голографическая модель Вселенной [10], ризома [4], сложностность [9], нелинейность и др.

Увлекающиеся натуры даже стали говорить об особом нелинейном мышлении, только и спо-

собном осмыслить сложность мира. Рассуждения о нелинейном мышлении напоминают рассуждения о диалектическом мышлении, призванном улучшить, если не заменить, формально-логическое мышление, что было весьма популярно в эпоху диалектического материализма. Однако осмыслить что-либо человек может только в рамках своей «примитивной» формальной логики и в точных, однозначных понятиях, что, впрочем, не исключает различные нелинейные, фрактальные, голографические, синергетические и прочие модели. И, если отбросить преувеличения, следует отметить плодотворность новых подходов. Впрочем, текучесть, изменчивость, неупорядоченность не выразить в текучих, изменчивых, неупорядоченных понятиях, хотя соответствующие образы-метафоры помогают пониманию этих феноменов.

Попытки осмыслить проблему сложности породили ряд моделей представления сложных феноменов, внутри которых довольно много подходов, теорий, программ, методологических стратегий.

В методологии науки хорошо осознано, что степень сложности во многом задается познавательными целями субъекта, поскольку любой исследуемый объект, не говоря уже о предмете, который выделен в нем соответствующей, изучающей его, дисциплиной, очерчен исследовательскими целями, методами, теориями и т. д. Априори у нас нет способов судить о том, что просто и что сложно [8, с. 45]. В принципе, любой объект или любая система может оказаться очень сложной или очень простой. «Подобно тому, как неожиданная сложность возникает в вынужденных колебаниях маятника, неожиданная простота обнаруживается в ситуациях, которые складываются под влиянием совместного действия множества факторов» [8, с. 45].

Причем важно отметить, что состояние исследуемого явления, характеризующееся как сложное, не всегда ему присуще, оно возникает при некоторых обстоятельствах, но определить заранее сложность поведения, как правило, невозможно. Особенно если речь идет о неустойчивых объектах, обычно описываемых синергетическими терминами «диссипативные структуры», «флуктуация», «нелинейность», «самоорганизация», «порядок и хаос» и др. Примечательно, что из описания начальных условий невозможно причинно вывести последующее состояние такого самоорганизующегося объекта, так как изменения в нем нарастают лавинообразно. Подобные объекты называются в синергетике сложны-

ми. «Сложность означает не только нелинейность, но и огромное число элементов с большим числом степеней свободы. Все макроскопические системы, такие, как камни или планеты, облака или жидкости, растения или животные, популяции животных организмов или человеческие общества, состоят из элементов, или компонентов (таких, как атомы, молекулы, клетки или организмы). Поведение отдельных элементов в сложных системах с огромным числом степеней свободы не может быть ни предсказано, ни прослежено в прошлом. Детерминистическое описание отдельных элементов может быть заменено эволюцией распределений вероятности» [6].

Синергетический подход позволяет представить многие сложные объекты в адекватных моделях. «Синергетику, по-видимому, можно рассматривать как стратегию, позволяющую успешно справиться со сложными системами даже в гуманитарных областях знания» [6].

Объекты гуманитарного знания часто считаются более сложными, чем природные или технические, в частности, потому, что они требуют для себя разнородные исторические, юридические, религиозные, литературные, психологические и др. данные. Эта почти единодушно признаваемая точка зрения требует уточнения, ведь не совсем понятно, что такое «сложность» и как ее измерить. Во всяком случае, общепринятого определения понятия «сложность» нет.

Как полагает К. Майнцер, многие объекты гуманитаристики можно представить в синергетических терминах. «Речь идет о междисциплинарной методологии для объяснения процесса возникновения некоторых макроскопических явлений в результате нелинейных взаимодействий микроскопических элементов в сложных системах. Макроскопические явления могут быть различными видами световых волн, жидкостей, облаков, химических волн, растений, животных, популяций, рынков, ансамблей мозговых клеток, характеризующимися параметрами порядка. Они не сводятся к микроскопическому уровню атомов, молекул, клеток, организмов и т. д. сложных систем. В действительности они представляют собой свойства реальных макроскопических систем, таких, как потенциалы поля, социальные или экономические силы, чувства или даже мысли» [6]. В таких случаях синергетический подход становится общенаучной стратегией исследования сложных феноменов.

В то же время не все сложные объекты имеют «синергетическую» природу, и далеко не всегда

их можно представить в рамках одной дисциплинарной модели.

Многие сложные объекты, особенно социогуманитарные, часто представлены междисциплинарными подходами. Например, историческая антропология, интересуясь различными сторонами жизни человека, от трудовой деятельности до религиозного экстаза, от биологических основ жизни до менталитета, вступает во взаимодействие с лингвистикой и искусствоведением, историей литературы, права, науки и техники, социологией и психологией, а также со многими естественными науками от географии до биологии. Для современной науки междисциплинарность становится нормой независимо от дисциплинарной прописки. Главная причина, по-видимому, заключается в том, что современная наука во многом перестает быть объектной, она становится проблемной в том плане, что проблема все чаще возникает на стыке различных дисциплин. Это иногда влечет становление новых дисциплин, а не решение проблемы именно междисциплинарным подходом.

Междисциплинарность предполагала кооперацию, своеобразный синтез различных дисциплин, подходов, методологий. Она, на первый взгляд, отражает извечное стремление науки к универсализации, что нередко действительно имеет место. Однако полученное в результате обобщенное знание часто означает возникновение новой дисциплины на стыке прежних и отмежевание от «родителей» с последующим уточнением и дальнейшей специализацией. Примером может служить социальная психология, возникшая как своеобразное обобщение социологии и психологии, но явившее собой особую дисциплину, отличную как от социологии, так и от психологии почти по всем параметрам. Подобная междисциплинарность превращается в другую дисциплинарность. Последнее имеет как положительное, так и отрицательное значение. В частности, с одной стороны, углубляется знание, с другой — возрастающая специализация затрудняет взаимопонимание исследователей и целостное понимание объекта и, кстати, увеличивает сложность «картины» объекта.

Дисциплинарность и междисциплинарность дополняются полидисциплинарностью и трансдисциплинарностью [2].

К примеру, описать такие объекты, как лес, Земля, человек, невозможно ни дисциплинарным, ни междисциплинарным подходами, поскольку нет ни таких дисциплин, ни «стыковок» различных, даже смежных дисциплин. Приходится до-

вольствоваться полидисциплинарным подходом, «сваливая в кучу» все дисциплины, изучающие эти феномены. Нагромождение различных дисциплинарных описаний требует согласования, систематизации, создание единой модели, единой методологии, единой методики или хотя бы согласующихся методик. Полидисциплинарность не в состоянии обеспечить то целостное видение объекта, которое бывает крайне необходимо. Ведь реальный полидисциплинарный объект един, целостен и его научное представление должно быть таким же, иначе трудно считать его понятым и познанным.

Полидисциплинарность порождает значительные познавательные и методологические трудности, некоторые из которых решаются как трансдисциплинарными, так и редукционистскими подходами.

Трансдисциплинарность, во всяком случае по замыслу, способна преодолеть ограниченность междисциплинарности и полидисциплинарности (мультидисциплинарности).

Трансдисциплинарность означает не просто выход за пределы отдельных дисциплин, а целостное, холистическое видение предмета исследования во всей его сложности. Если классическая наука склонна к упрощению сложного, что рождает дифференциацию и соответственно междисциплинарность, то современная неклассическая (постнеклассическая) наука пытается охватить реальность в ее сложности, многоуровневости, многомерности, что специально подчеркивается в шестой статье Хартии трансдисциплинарности: «В сравнении с междисциплинарностью и мультидисциплинарностью, трансдисциплинарность является многоаспектной и многомерной» [15]. В реальной исследовательской практике трансдисциплинарность оборачивается применением когнитивной стратегии некоторой дисциплины в другой науке, что нередко осуществляется в совместных проектах. Трансдисциплинарность, как правило, означает интеграцию не просто различных теорий и технологий ради практически важного результата (вертикальная интеграция), а интеграцию различных методов, в том числе специальных, из параллельно работающих наук (горизонтальная интеграция), направленных на получение нового теоретического результата, на решение собственно научных проблем. Именно трансдисциплинарность соответствует идеалу единого научного знания.

Однако и трансдисциплинарность не является общей панацеей от нарастающей сложности науки. Не следует сбрасывать со счетов «старый

добрый» редукционизм. По-видимому, редукционизм был исторически первой стратегической попыткой справиться со сложными объектами, и он не утратил своего значения в современной науке. Расширение основных положений механики на другие области знания в Новое время имело огромный научный эффект. Хотя с течением времени механицизм выявил свою ограниченность, как и различные варианты физикализма или натурализма, тем не менее, редукционизм, особенно примененный к новой неизведанной области, всегда имел огромное познавательное значение. В методологической литературе принято его критиковать, апеллируя к тем случаям, когда обнаруживалась несостоятельность редукционизма, например, при попытках объяснить мышление законами механики или свести историю культуры к биологической эволюции. Однако подобные случаи не свидетельствуют о несостоятельности, а всего лишь обнаружение пределов применения, которые заранее обнаружить невозможно.

Современная биология в значительной мере идет по пути редукционизма, путем обнаружения химии живого, результатом чего стало, в частности, открытие молекулы ДНК, что, в свою очередь, привело к открытиям во всех областях науки о живом: от вирусов и микробов до биологической истории человечества. Успехи в биологии позволяют предположить, что можно объяснить всю биологию в терминах химии и физики, что порой считают проявлением крайнего редукционизма, особенно если считать химические или физические явления более простыми, чем биологические. Но, с другой стороны, новые физико-химические теории живого более сложные, чем многие предыдущие, в том числе биологические, объяснения. Поэтому редукционизм не всегда сопряжен с примитивным упрощением. Все это требует, с одной стороны, понимания философско-методологического смысла простоты-сложности, с другой — современного осмысления принципа редукционизма.

Еще одной стратегической линией представления сложных объектов был и остается принцип дополнительности, сформулированный Н. Бором. Потребность в такой стратегии связана не только с необычным, и в этом смысле сложным, поведением некоторых объектов, например, в микромире, но и с неспособностью науки непротиворечиво описать их в рамках одной теории, что, соответственно, значительно усложняет научную модель, поскольку приходится прибегать к взаимоисключающим, но дополняющим друг

друга представлениям. Многие социогуманитарные объекты также представляют собой своеобразные кентавры, которые невозможно непротиворечиво описать в рамках одной теории, и приходится прибегать к комплементарности [17], используя принцип дополнительности в духе методологических идей Бора. Это касается и картин мира, и парадигм, и теорий, и других форм представления знаний в гуманитарных дисциплинах [1].

Например, некоторые гуманитарные теории соответствуют самым строгим канонам научности, от однозначных определений до разветвленного математического аппарата в структурной лингвистике или в количественной истории. Однако в той же лингвистике или истории есть и нестрогие теории, а микроистория вообще принципиально исключает общее, закономерное, регулярное и другие характеристики теоретичности и научности [3]. Очевидно, что согласовать столь разные, даже противоположные, подходы, каждый из которых дает замечательные результаты, можно лишь в духе боровской дополнительности.

В то же время не ко всем объектам науки применимы синергетические, редукционистские, междисциплинарные или комплементарные стратегии, особенно в прикладных исследованиях. Часто достаточно обычных классических способов с применением традиционных количественных методов. Но ко многим объектам, в частности, гуманитарным, не всегда хорошо применимы точные количественные методы, например математические, главным образом из-за обычной «линейной» сложности объектов гуманитарного знания, а, возможно, также из-за того, что в недрах гуманитарного знания еще не выработаны те абстрактные формы, которые могут быть обработаны математическими методами [14, с. 11].

Решение вопроса о том, какие объекты сложнее или проще, требует измерения простоты-сложности. Эффективный способ предлагает параметрическая теория систем. Она предполагает выделение трех аспектов системного рассмотрения (системных дескрипторов): концепт, структура и субстрат. Эти дескрипторы могут быть соотнесены друг с другом. Например, отношение структуры к субстрату дает структурную организацию системы, отношение субстрата к структуре — субстратную организацию. В соответствии с дескрипторами выделяются различные типы простоты-сложности. Наиболее существенными являются пять типов: концептуальная, структур-

ная, субстратная, структурно-субстратная и субстратно-структурная типы простоты-сложности. Эти типы могут не соответствовать друг другу. Например, Великая Китайская стена, очень простая в структурном плане, обладает высоким значением субстратной сложности [13, с. 106]. Системная модель позволяет измерять сложность как количественно, так и качественно [14, с. 197–209]. Таким образом, параметрическую теорию систем также можно зачислить в ряд методологических стратегий исследования сложных феноменов.

По-видимому, единой стратегии исследования и решения проблемы сложности не существует, а интеграция существующих весьма сомнительна. Вызвав к жизни этот феномен, человек пока не может с ним справиться. Пока или в принципе не может?

Ключові слова: складність, синергетика, редукціонізм, міждисциплінарність, трансдисциплінарність, доповненість, система.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьев А. И. Гуманитарное знание и гуманитарные науки: монография. Одесса: Бахва, 2013. 288 с.
2. Афанасьев А. И., Василенко И. Л. Трансдисциплинарность и профессионализм. Докска. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 2 (26). Гуманітарний дискурс: дисциплінарність, міждисциплінарність, трансдисциплінарність. Одеса: Акваторія, 2016. С. 8–18.
3. Гинзбург К. Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю. *Современные методы преподавания новейшей истории*. Москва: ИВИ РАН, 1996. С. 207–236.
4. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения. Тысяча плато. Екатеринбург, 2010. 895 с.
5. Людина в складному світі. Суми: Університетська книга, 2017. 357 с.
6. Майнцер К. Сложность и самоорганизация. Возникновение новой науки и культуры на рубеже веков. URL: <http://spkurdyumov.narod.ru/Man.htm>.
7. Мандельброт Б. Фрактальная геометрия природы. Москва: Институт компьютерных исследований, 2002. 656 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Время, хаос, квант. Москва: Прогресс, 1994. 259 с.
9. Свирский Я. И. «Сложностное» мышление в контексте философских стратегий Ж. Делеза и Ф. Гваттари. *Вестник российского университета дружбы народов. Серия философия*. 2012. № 1. С. 37–47.
10. Талбот Майкл. Голографическая Вселенная. Москва: Издательский дом «София», 2004. 368 с.
11. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2009. 795 с.
12. Тыликовска Анна. Работа, за которую не платят. URL: <http://inosmi.ru/world/20150208/226121018.html>
13. Уемов А. И. Свойства, системы, сложность. *Вопросы философии*. 2003. № 6. С. 96–110.
14. Уемов А., Сараева И., Цофнас А. Общая теория систем для гуманитариев. Варшава: Universitas Rediviva, 2001. 276 с.
15. Киященко Л. П., Моисеев В. И. Хартия трансдисциплинарности. *Философия трансдисциплинарности*. Москва: ИФРАН, 2009. 205 с.
16. Хау Дж. Краудсорсинг. Коллективный разум как инструмент развития бизнеса. Москва: Альпина Паблишер, 2012. 288 с.
17. Цофнас А. Ю. Комплементарность мировоззрения и миропонимания. *Философская и социологическая мысль*. 1995. № 1/2. С. 5–22.

Поступила в редакцию 20.11.2018

Рецензент д-р филос. наук, проф. В. Б. Ханжи,
дата рецензии 26.11.2018

УДК 37.01:15,101.1+32+38

О. П. Пунченко¹, д-р филос. наук, проф.,
И. И. Дыдышко², канд. филос. наук

«НОВОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ» В АРХИТЕКТОНИКЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

¹ Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова, Одесса, Украина,

² Одесский колледж транспортных технологий, Одесса, Украина

УДК 37.01:15,101.1+32+38

О. П. Пунченко¹, И. И. Дыдышко²

«НОВОЕ ПРОСВЕЩЕНИЕ» В АРХИТЕКТОНИКЕ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ ОБЩЕСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ

¹ Одесская национальная академия связи им. А. С. Попова, Одесса, Украина,

² Одесский колледж транспортных технологий, Одесса, Украина

В статье, с позиций единства требований Пекинского философского конгресса и материалов «Римского Клуба» (2018), обосновывается необходимость коренного преобразования духовного мира человека, характеризующегося сегодня как антропологический кризис. Объяснена сущность духовности, «новое Просвещение» анализируется как детерминирующая составляющая преодоления этого кризиса. Проанализирована закономерность перехода к «новому Просвещению», его уникальность,

как атрибутивный параметр новой системы. Выделено и раскрыто содержание основных требований к «новому Просвещению»: основываться на связанности с предшествующими парадигмами образования; актуализировать ценностный подход к его содержанию как квинтэссенции человеческой мудрости; фокусироваться на устойчивости знаний; культивировать интегральное мышление.

Ключевые слова: образование, парадигма, «новое Просвещение», закономерность, уникальность, собранность, ценности, устойчивость, интегральное мышление.

UDC 37.01:15,101.1+32+38

O. P. Punchenko¹, I. I. Dydyshko²

**“NEW ENLIGHTENMENT” IN THE ARCHITECTONICS OF
THE TRANSFORMATION PROCESSES OF SOCIAL DEVELOPMENT**

¹ O. S. Popov Odessa National Academy of Telecommunications, Odessa, Ukraine,

² Odessa College of Transport Technologies, Odessa, Ukraine

The article, from the standpoint of the unity of the requirements of the Beijing Philosophical Congress and the materials of the “Rome Club” (2018), substantiates the need for a radical transformation of the spiritual world of human, which today is characterized as an anthropological crisis. The essence of spirituality is explained, the “new Enlightenment” is analyzed as the determining component of overcoming this crisis. In the article analyzed the pattern of transition to the “new Enlightenment”, its uniqueness as an attributive parameter of the new system. The content of the basic requirements for the “new Enlightenment” has been highlighted and disclosed, based on its connection with the previous paradigms of education; actualize the value approach to its content as the quintessence of human wisdom; focus on the sustainability of knowledge; cultivate integral thinking.

Key words: education, paradigm, “new Enlightenment”, regularity, uniqueness, self-discipline, values, sustainability, integrated thinking.

Ушедший в анналы бытия философской мысли 2018 г. ознаменовался в ее развитии двумя важнейшими событиями мирового значения: Всемирным философским конгрессом «Учиться быть человеком» (Пекин, 13–20 августа) и юбилейным докладом Римского клуба «Come On! Капитализм, близорукость, население и разрушение планеты». В этих документах выдвинут ряд проблем по реорганизации смысло-соразмерного содержания современного типа цивилизационного устройства, без решения которых немислимо прогрессивное развитие всех сфер жизнедеятельности общества.

Эти оба уникальных документа объединяет идея формирования человека нового цивилизационного устройства. В них прогнозируется его бытие и социальная сущность, репрезентируются цели и задачи, а также изломы в его духовно-нравственном перерождении.

Однако если проанализировать обращение философской мысли к исследованию природы, предназначения и социальной сущности человека, то можно отметить, что эта проблема не нова. Она одна из тех «вечных» проблем, которые пронизывают интеллектуальный горизонт этого знания, скважностью более 27 веков. Ни одна из эпохальных стадий развития философии не игнорировала исследование многомерной природы и сущности человека, его качеств и свойств. И видно, что философия, как никакая иная наука, несла и несет ответственность за объективный анализ его сущности, целостности и уникальности. Она призвана минимизировать на всем мировоззренческом поле массив фундаментальных идей антропологии, биологии, психологии, социальных наук, внося в них элемент упорядоченности.

И в начале XXI в. философия вновь обращается в этой «вечной» проблеме, но опираясь на идею коренной ломки и преобразования его духовного мира. В материалах Пекинского философского конгресса уделено большое внимание концептуальной модели «учиться быть человеком» в условиях глобализирующего мира, а в докладе Римского клуба через переход к «новому Просвещению» четко репрезентируется инструментальная модель реализации сформулированной философским конгрессом проблемы.

Какими же факторами обусловлена необходимость коренного преобразования духовного мира человека и социума, чем вызвана необходимость перехода к новой планетарной гармоничной цивилизации, когда глобализационные процессы в мире не вошли еще в стадию апогея? Обращение к этим проблемам вызвано имплицитно присущим философии стремлением раскрыть сущность познаваемых явлений и процессов. В изучении человека именно такой подход и свойственен философии. Это во-первых. Во-вторых, стремлением совместить теоретическое и эмпирическое о человеке, гармонизировать знание о его сущности и знание о ее проявлениях в различных ситуациях бытия индивида. В-третьих, сегодня бурное развитие конвергентных технологий, компьютеризации, информатизации, космической и военной техники и других направлений технико-технологического прогресса с еще большей силой отодвигают их творца — человека — в «тень». А ведь все прекрасно понимают, что эти достижения не что иное, как «тень» человеческого мышления. Они не возникли как «Афродита из морской пены», а есть результат деятельности человеческого интеллекта. «Человек, —

отмечает В. С. Степин, — это не просто клеточка в целостном организме общества и тем более не винтик в динамической системе общественных связей. Он активное деятельное существо, и только благодаря его активности воспроизводится и изменяется общество как целостный организм. Основными формами человеческой активности выступают деятельность, поведение и общение» [5, с. 102]. Они выступают как наиболее важные атрибутивные свойства человека, к этим свойствам необходимо также отнести потребность к познанию и свободе.

Атрибутивные свойства личности формируются и развиваются во взаимодействии со средой и ее альтернативными свойствами, такими как: трудолюбие, мужественность, принципиальность, уважение к другим, милосердие, склонность к добру и злу, великодушие, правдивость, жестокость, ненависть, зависть и др. «В каждом отдельном человеке, — отмечает Б. С. Трибулев, — есть какая-то своя, уникальная комбинация некоторых альтернативных свойств. Жизненные условия, неблагоприятные для удовлетворения атрибутивных потребностей, как правило, способствуют формированию многих отрицательных альтернативных свойств» [8, с. 19].

Альтернативные свойства более связаны с духовным началом в человеке, выражающем ценностно-смысловое содержание его внутреннего субъективного мира. Этот мир формируется тогда, когда сознание, человеческая мысль становятся объектом познания, когда, согласно принципу интроспекции Р. Декарта, человек обращает и направляет свое познание на процесс собственного мышления, думает над тем, что и как он думает — рождается культура, рождается его мировоззрение, еще не системное, не целостное, не структурированное, не концептуальное. Рационально просчитать процесс зарождения мировоззрения практически невозможно, но его зарождение, как и культуры в целом, базировалось на принципе экстернализации. В этой связи Д. Франкл отмечает, что «фундаментальной характеристикой человека служило то, что он экстернализирует свои мыслительные процессы, воспроизводя их во вне в виде материальных символов и культурных идей. Этот процесс экстернализации психологической и мыслительной деятельности человека фундаментален для всех культур... Человека характеризует то, что он является творцом культуры и без нее не может существовать ни один человеческий индивид» [10, с. 47].

Пронизывая всю историю человеческого развития, культура отражает движение его мысли, вначале исходя из реальных потребностей бытия, а позже — из стремлений прогнозирования его в

связи с постоянным ростом потребностей. В этом процессе, по мнению Д. Франкла, основой его деятельности выступает духовность. Сегодня она характеризуется как особая ценность культуры, имеющая многомерную природу. Ее измерения запечатлены на всех явлениях культуры — всем том, что создано человеком как в сфере материального, так и в сфере духовного производства. Духовность включает человека в различные социальные процессы, определяя тем самым его человекомерность, выявляет созидательные смыслы социальной динамики. «Духовность — это социально-философская категория, характеризующая внутренний мир индивида и социума, а также внутреннюю совокупность их общественных связей, ...это смыслообразующий стержень, характеризующий способ существования ценностей, норм, целей и смыслов, который выражает в человеке его «самость», глубинный нравственный мир и реализует себя через поступки личности... В ней обнаруживается множество пересекающихся семиотических кодов, сопряжение которых и создает духовную целостность» [2, с. 23]. Содержание духовности объединяет мысль, знание и чувство, а сама духовность определяет меру качества человеческого бытия. Духовность — это интегративное качество, которое характеризует выход человека за рамки узко эмпирического бытия, преодоление в своей «самости» негативных альтернативных качеств.

Однако решать в современных условиях проблему, указанную последней, сложно. Духовную культуру конца XX — начала XXI в. часто характеризуют как культуру, пребывающую в кризисе, как отстающую от потребностей современного этапа цивилизационного развития общества, как не способную быстро и эффективно решать задачи его развития. Источник этого кризиса усматривают в развитии техногенной цивилизации, которая превратила проблему человека в одну из глобальных проблем современности — антропологическую. «Антропологический кризис — это предельно обостренное восприятие кризиса современного человека. Его можно трактовать многомерно: как проблематичность бытия современного человека, непредсказуемость и негарантированность его судьбы, и как угрозу выживаемости человека, подрыв оснований его бытия» [9, с. 145].

Осмысление преодоления этого кризиса привело современную философскую мысль к идее о необходимости коренной ломки духовного мира человека, формированию не просто духовно-нравственного мировоззрения, как общего, но и философско-культурологического, как особенного. «Философско-культурологическое мировоззрение — это исторически изменяющаяся

система духовно-практического освоения мира, которая конституирует смыслообразующие формы духовного бытия человека и социума, определяя сферу каждой формы в данной иерархии, связывает воедино материальные и духовные интенции человека и социума, раскрывает содержание взаимосвязи «человек — мир» [3, с. 396].

Новое мировоззрение формируется, по замыслу руководителей Римского клуба, системой «нового Просвещения». Результаты отмеченных новинок в образовании, в мировоззрении, в реализации концепции «учиться быть человеком», должны способствовать формированию единой планетарной гармоничной цивилизации. Но здесь встают вопросы: а раскрыли ли мы все богатое содержание информационной цивилизации, это во-первых; а во-вторых, создают ли современные глобализационные процессы конструктивные условия для формирования новой цивилизации?

Что касается идеи перехода к новому цивилизационному устройству, то она носит двойственный характер. С одной стороны, современная информационная цивилизация в своем фрактальном отражении, как объекте, обладающем свойствами самоподобия, масштабной инвариантности, способна неограниченно воспроизводиться в измененном варианте. Но процесс становления нового инварианта современной цивилизации, который репрезентирован Римским клубом как единая планетарная гармоничная цивилизация, с позиций синергетического анализа должен определяться «бифуркационно-фазовыми» переходами в направлениях к инвариантным «аттракторам», когерентно коррелирующихся с информационными потоками. Реально очертить временной интервал перехода человечества к новому типу цивилизационного устройства невозможно.

Трудности решения этой идеи Римского клуба также связаны с глобализационными процессами, протекающими в современном мире, которые содержат больше негатива, чем позитива. В содержании глобализации ярко выражен процесс столкновения интересов сильных государств мира сего. Сегодня идет противоречивый, конфликтно-генный процесс формирования глобального мира, обостряющего все без исключения процессы не только человеческого бытия — социосферы, но и сущность триосферы в целом. «Глобальный мир, — отмечает А. Н. Чумаков, — совокупность естественных, природных и общественных систем, образующих триосферу — единое целое, состоящее из гео-, био- и социосферы планеты Земля» [11, с. 14].

Сегодня в архитектонике глобализирующего мира можно четко выделить его мегатренды,

маркеры, макросдвиги, которые определяют противоборство и угрозы его, связанные с социокультурными тектоническими разломами глобального человечества.

С другой стороны, можно отметить, что современная информационная цивилизация еще не раскрыла всех своих потенциальных возможностей. Мы не можем эксплицитно выразить заложенный в ней потенциал имплицитно. «Мы не имеем никакого понятия о возможной величине ее ноосферной мощности... В этом отношении самым неожиданным может быть то, что больше всего ожидается» [13, с. 401]. Сегодня трудно спрогнозировать весь спектр ожиданий общества от информационного типа цивилизационного устройства, но можно утверждать, что этот спектр по своему содержанию будет противоречив, он предстанет как единство позитивного и негативного в развитии всех сфер бытия человечества.

Новая цивилизация не может прогрессивно развиваться, не опираясь на образование. Образование, как смысло-соразмерный духовный феномен, характеризующий способ существования ценностей, норм, целей и смыслов, предстает как ипзокрена наших знаний, источник, утоляющий жажду в них. Еще Ф. Нансен отмечал, что «как только в нас угасает жажда знаний, мы перестаем быть людьми».

Особым связующим звеном в архитектонике трансформационных процессов современного общественного развития выступает идея перехода к «новому Просвещению». Термин «Просвещение» впервые был употреблен в 1662 г. Джоном Мильтоном в работе «Потерянный рай». Сформулированные Ф. Бэконом, Р. Декартом, Т. Гоббсом и Д. Локком идеи естественного порядка и прогрессивного развития общества, были дополнены в XVIII в. Вольтером, Д. Дидро, Ж.-Ж. Руссо. Размышляя о справедливом устройстве общества, они связывали социальный прогресс с ростом образованности и воспитанности граждан и были убеждены, что изменение нравов, наук, искусств обусловлено развитием культуры, а она определяется развитием разума. Просвещение этого периода решало задачу гармонизации природного и социального в процессе формирования человека через физическое, трудовое, нравственное и интеллектуальное воспитание. Однако это были замечательные теоретические конструкты, инструментально решать которые было крайне сложно.

«Новое Просвещение», как и Просвещение XVIII в., не выступает в качестве парадигмы образования, оно еще не принято научным сообществом в этом статусе. Его можно репрезентировать как императив будущего образования. Даже Просвещение XVII–XVIII вв. оформи-

ло свое содержание в виде классической образовательной парадигмы на базе универсальной образованности, как идеала этой эпохи, который не базировался на общественном интеллекте, инновационности, информационности, что составляет сущность современной ноосферно-информационной парадигмы информационной цивилизации.

Однако в «новом Просвещении», как императиве образования XXI в., аккумулируется большой позитив решения задач, сформулированных в вышеуказанных документах, заложен фундамент формирования духовно-нравственного мировоззрения, основ реализации глобальной концепции «учиться быть человеком». Эти задачи решаются через эмансипацию разума, слом укоренившегося в сознании человека и общества стереотипного линейного мышления, через освобождение мышления от оков, связывающих наш дух. Но это процесс сложный, не сиюминутный, освобождение требует времени. Тем не менее, определяя пути решения этих задач, необходимо начинать с воображения как одного из важнейших междисциплинарных понятий, выполняющего в науке и образовании многие эвристические, когнитивные, изобретательные, коммуникативные, виртуализационные и другие функции. Для анализа «нового Просвещения» воображение ценно тем, что в нем заложена сила абстракций. «Сила абстракций — это также и проницательность, — отмечает С. А. Шавель, — изобретательность комбинационной способности воображения, оперирующего всеми доступными интеллектуальными представлениями о социальной реальности — как преемственными, так и вновь создаваемыми» [12, с. 29].

Становление «нового Просвещения» закономерно и уникально. Закономерный, внутренне упорядоченный характер развития образования — это его базовое положение. Закономерность в развитии образования предполагает регулярную повторяемость в содержании его парадигм методологических и, особенно, социальных установок. Общее при анализе парадигм образования прошлого достаточно легко обнаруживается, но необходимо учитывать и разработанное Э. Тоффлером утверждение, что «мы не можем втиснуть эмбриональный завтрашний мир в принятые вчера категории. Ортодоксальные социальные установки или настроения тоже не подходят этому миру» [6, с. 22]. Применительно к «новому Просвещению» это означает, что мы не можем втиснуть его образовательную парадигму во вчерашние задачи, во вчерашнюю методологию и т. д. Индустриальному обществу было необходимо народное образование, когда образовательный процесс осуществлялся в фабрично-завод-

ских стенах. «Народное образование было тем искусным механизмом, который индустриализация создала для подготовки необходимого для своих нужд взрослого контингента» [7, с. 433]. Это образование реализовало себя в СССР через РУ, ТУ, ФЗО, профтехучилища. Нужно ли такое образование концепции «нового Просвещения»? Несомненно, нет. Но для индустриального общества оно было закономерным.

Концепция образования «нового Просвещения» уникальна, поскольку: во-первых, она есть форма связи предыдущей и последующей парадигм; есть диалектический процесс отрицания старого через становление нового качества; во-вторых, развитие как процесс становления новой образовательной парадигмы необходимо порождает в этом процессе уникальное, неповторимое, выходящее в этой своей уникальности за рамки специфических закономерностей предшествующей парадигмы образования.

Анализ уникального в образовательной реальности показывает, что весь спектр уникальных явлений, порождаемых развитием образования, достаточно широк, но не все они равноценны, то есть уникальное уникальному рознь. Всякое уникальное, отдельное, единичное содержит в себе как нечто всеобщее, так и особую иерархию специфических черт, а также неповторимые, неопределенные признаки. «Новое Просвещение» уникально, поскольку по своему смыслу неопределенно, его не с чем сравнить, отождествить, оно содержит в себе абсолютный элемент различия. Оно есть объективный, сущностный неповторимый феномен, содержащий в себе абсолютный момент различия, оно закономерно, относительно, неопределенно, единично, из которого рождается новое качество, репрезентирует себя как форма связи предыдущей и последующей парадигм образования, детерминировано предшествующим развитием, но полностью не укладывается в схему трансформации одной парадигмы в другую.

Уникальность воспринимаемого феномена в «новом Просвещении» должно определяться субъектом — педагогом через призму его критического осмысления новизны, ценностного контекста и значимости для данного уровня развития общества. Уникальность можно репрезентировать и как универсальное свойство, выражающее себя в единственности, неповторимости своей специфической сущности, обусловленной архитектурой и связью элементов и свойств. Оно выступает как сущностный элемент человеческого бытия, который исключителен, чрезвычайно важен, обладает оригинальностью своих новых связей с наукой, невоспроизводимостью методологического воздействия на индивидуальное и

общественное сознание в ходе трансляции объективно разработанных наукой знаний и опыта, а также обладает относительным характером и обязательно социальной новизной. Как атрибутивный параметр системы образования, уникальное предстает как ее точечное свойство.

Точечных свойств в архитектонике «нового Просвещения» достаточно много. В юбилейном докладе Римского клуба в качестве определяющих выделены следующие. Во-первых, «новое Просвещение» должно базироваться на «связанности», то есть отношениях, которые выражают суть обучения и способствуют укреплению связей между субъектами образовательного процесса, учитывая позитив предыдущих парадигм образования, качественно отличаясь от них широким использованием новейших информационных образовательных технологий.

Во-вторых, образование «нового Просвещения» должно носить ценностный характер, корениться в универсальных ценностях как квинт-эссенции человеческой мудрости, в которой есть чему учиться как быть человеком.

В-третьих, образование должно фокусироваться на устойчивости развития, большая часть знаний сегодня касается экологических проблем, но не стала частью общего образовательного багажа специалиста. Устойчивое развитие касается проблем взаимосвязанности всех систем биосоциального бытия человечества, поэтому обучение будущих поколений должно базироваться на новых дисциплинах и пересмотре содержания старых.

В-четвертых, будущая система «нового Просвещения» должна совершить переход от широкого использования и в науке, и в образовании аналитического мышления к интегральному, культивируя его методологическую ценность как инструмента, обеспечивающего органическую интегральность через способность нашего мышления воспринимать, организовывать, согласовывать и объединять отдельные фрагменты для достижения истинного понимания целостности исследуемой реальности.

Проанализируем эти требования, выдвинутые к «новому Просвещению». Прежде всего «связанность». Это не только взаимодействие субъектов (обучающего и обучаемого) в образовательном процессе, оно отражает движение этого взаимодействия во всех образовательных парадигмах, связывает воедино позитив прошлых и настоящей парадигм. В процессе субъектно-объектных отношений в образовательной реальности связанность обучения должна освобождать энергию обучаемых через активное задействование способностей каждого из них. Это требование заложено в новой китайской модели

образования и должно обогащаться не только знанием профильных дисциплин, но и связанностью тех новаций, которые формируют новое видение прогрессивного будущего развития общества. «Изучайте японский менеджмент, учитесь дерзости у корейцев, скрупулезности у немцев, маркетинговым стратегиям у американцев — это рациональная китайская особенность формировать целое из несовместимых на вид элементов» [1, с. 51]. Такая связанность отражает необходимость и способность соединять отдельные достижения в различных областях знания для достижения истинного понимания задач экономической эффективности и в целом реализовывать знания для успешного развития страны. Глобальная задача связанности заключается в конструктивном увязывании знаний, получаемых в образовании, с целевыми установками и задачами общественного развития.

Отсюда вытекает и ценностный характер образования, оно должно корениться в универсальных ценностях не только материального, но и духовного происхождения. Ценности, как квинт-эссенция человеческой мудрости, накапливаемая веками, должны не просто сохраняться, а постоянно приумножаться. Знания — это величайшая ценность человечества и не зря Конфуций утверждал, что «знание — сокровище, которое повсюду следует за тем, кто им обладает». Руководствуясь мудростью Конфуция, Китай сегодня формирует и реализовывает концепцию общества обучения, поскольку «в этой стране обучение — фундаментальный элемент повседневной жизни, ведь все меняется так быстро и нужно осваивать новое» [1, с. 182]. Образование — это ключевое условие построения инновационного общества.

О важности образования, его социальной значимости для развития общества гласит информация Столленбергского университета, расположенного в ЮАР, текст которой следовало бы разместить не только во всех наших учебных заведениях, но, что еще более важно, во всех структурах, госучреждениях и кабинетах их руководителей, ответственных за образование: «Уничтожение любой нации не требует атомных бомб или использования ракет дальнего радиуса действия. Требуется только снижение качества образования и разрешение обмана учащимися на экзаменах. Пациенты умирают от таких врачей. Здания разрушаются от рук таких инженеров. Деньги теряются от рук таких экономистов и бухгалтеров. Справедливость утрачивается в руках таких юристов и судей. Крах образования — это крах нации» [14].

Каждое такое утверждение для украинской системы образования — выстрел в ее сердце.

В связи с низким набором студентов в технические вузы, ряд заведующих кафедрами, исходя из указаний ректоров, ставят положительные оценки студентам, не выполнившим учебный план. В качестве примера можно привести Одесскую национальную академию связи им. А. С. Попова (ректор Воробийченко П. П.). О каком ценностном характере образования в таких условиях подготовки специалистов может идти речь? Да ни о каком. Поэтому сегодня выпускники школ едут учиться в страны Евросоюза — Польшу, Чехию, Словакию, Германию, Венгрию, Францию и другие, зная, что за почти такие же свои деньги можно получить качественное образование, а не просто диплом о нем, который неконкурентоспособен на европейском рынке специалистов.

Ценностный характер образования ставит не просто задачу сформировать специалиста технократа — это сегодня для образования ряда стран не составляет труда, а вот как заложить в его сознание гуманистические ценности человечества, чтобы они стали кредом его жизни, носили устойчивый характер, основываясь на требованиях общества; чтобы знания специалиста фокусировались не только на экологической проблеме как детерминирующей глобальной проблеме человечества, а и на других, что также будет характеризовать связанность его мышления. Как научить специалиста быть человеком (требования Пекинского философского конгресса), — задача и крайне важная, и трудно реализуемая, особенно сегодня в Украине, в условиях резкого сокращения учебных часов на гуманитарный цикл. А будущему специалисту необходимо знать не только профессиональные дисциплины, ему необходима и большая интеллектуальная подпитка. Эта подпитка в содержании «нового Просвещения» есть альфа и омега формирования в специалисте гуманистического нравственного мира, который отражается в его поступках. Образование китайской модели учитывает это, так как «творческий потенциал является ключевым условием дальнейшего развития общества. Художественная и интеллектуальная подпитка должна приветствоваться как источник вдохновения и свободы для новой культуры» [1, с. 15] общества. Рост художественной и интеллектуальной подпитки отражает в этой стране движение к духовной цивилизации, а Китай строит две цивилизации — еще и материальную.

Сегодня такая подпитка осуществляется через широкое знакомство с основными видами искусства — музыкой, изобразительным искусством, литературой, архитектурными ценностями, посещение музеев, театров, художественно-интеллектуальных мероприятий, расширяющих духовно-нравственное мировоззрение будущего специа-

листа. Такая подпитка формирует у обучаемого чувства ответственности, патриотизма, преданности национальной идее, толерантности, новые ценностные установки и ориентации.

«Новое Просвещение» требует формирования и нового интегрального мышления. Аналитическое мышление, рассматривая реальность через призму категорий механицизма, классической и неклассической рациональности, не способно охватить ее органическую целостность. Оно базируется на исследовании элементарных начал и принципов, в силу которых рассуждения принимают доказательно-теоретический характер истинности относительно сущности исследуемой проблемы. Однако сегодня необходим переход на рельсы интегрального мышления, которое требует соединять, согласовывать и организовывать в единое целое фрагменты исследуемых объектов и процессов природной и социальной реальности. Такое мышление характеризуется стабильностью, надежностью, вариативностью, оно выражает свою специфическую сущность, обусловленную архитектурикой и связью элементов и свойств исследуемого объекта, должно быть исключительным, оригинальным своими связями с наукой и образованием, а также характеризоваться невоспроизводимостью методологического воздействия на индивидуальное и общественное сознание. Интегральное мышление, отражающее качественно новый уровень развития интеллекта обучаемого, очевидно всего проявляется в способности найти выход из нестандартных ситуаций, в умении адаптироваться к сложной среде, в глубине понимания информации.

«Новое Просвещение» фактически требует смены стилевой установки мышления. В отличие от стиля мышления, как система наиболее общих познавательных ориентаций, направляющих этот процесс в соответствии с конкретным способом репрезентации исследуемого объекта, стилевая установка, характеризующая интегральное мышление, должна быть стабильно развивающейся системой, способной эволюционировать под воздействием внутренних источников движения. Основными характеристиками стилевой установки выступают системность, модельность, дискретность, формализация, математизация, компьютеризация, интегративность и др. Каждая из этих характеристик, выражающая содержание стилевой установки, может быть отождествлена с конкретной тенденцией в развитии методологии исследуемого объекта.

Смена стиля мышления и стилевых установок — базовое требование «нового Просвещения».

Если сегодня «новое Просвещение» выступает в качестве императива образованию XXI в.,

то оно должно опираться на конкретную парадигму, которая может быть признана научным сообществом и связана с новыми тенденциями развития образования. Такая парадигма должна базироваться на новом интеллектуальном потенциале личности и общества. Это во-первых.

Во-вторых, детерминирующей составляющей выступает ее инновационность. Инновация в образовании по своему содержанию и природе предстает как многомерный феномен, включающий множество смыслов. С одной стороны, она сохраняет здесь свои детерминирующие признаки — нововведение, внедрение, высокую эффективность, результат интеллектуального решения. А с другой — это процесс коренной ломки старого, отжившего в знаниях, технологиях, артефактах, методологии. Это процесс твердого использования нового знания в образовании, имеющего высокую социальную ценность.

В-третьих, она должна опираться на информационность, связанную с экспонциальным ростом информации и внедрением ее в информационный оборот, а также с развитием и использованием новых информационных образовательных технологий и процессов информатизации обучаемых.

В-четвертых, в новой парадигме особое внимание должно уделяться гуманистическому измерению, поскольку образование и гуманизм — это единство концептуальных моделей отношения человека к человеку, обществу, наличествующему миру человеческих ценностей, с одной стороны, а с другой — инструментальных образовательных моделей по реализации предлагаемых концептуальных моделей.

Исходя из вышеотмеченных составляющих новой парадигмы образования, ее можно репрезентировать как ноосферно-информационную. «Ноосферно-информационная парадигма — это качественно новый уровень формирования инновационного типа мышления обучаемых, базирующийся на информационных ресурсах общества и способствующий на основе креативной методологии и достижений современной науки становлению нового уровня индивидуального и общественного интеллекта» [4, с. 313].

В этой парадигме выделены два фундаментальных смыслообразующих концепта, содержание которых не исследовалось в истории образования в их диалогическом взаимодействии. Такая парадигма образования может объединить членов научно-педагогического сообщества и может быть признана ими как обладающая социальной значимостью, соответствующая требованиям новых технологических и социальных преобразований, стать их локомотивом.

Таким образом, становление «нового Просвещения» закономерно и необходимо. Это вытекает из требований программы «учиться быть человеком», а также из задач формирования образования, отвечающего новому уровню цивилизационного развития человечества и основывающегося на процессах интеллектуализации, инновационности, информационности и гуманистичности, составляющих ядро новой парадигмы образования, будущего «нового Просвещения».

Ключові слова: освіта, парадигма, «нова Прогресу», закономірність, унікальність, зібраність, цінності, стійкість, інтегральне мислення.

ЛИТЕРАТУРА

1. Нейсбит Дж. Китайские мегатренды. Москва: Астрель, 2012. 315 [5] с.
2. Пунченко О. П. Постигание смысла духовности и ступеней ее развития. *Тенденции духовно-нравственного развития современного общества*. Минск: Право и экономика, 2013. 555 с.
3. Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Образование в системе философских ценностей. Одесса: Печатный дом, Друк Південь, 2010. 506 с.
4. Пунченко О. П., Пунченко Н. О. Археология ноосферного образования. Одесса: Печатный дом, Друк Південь, 2017. 452 с.
5. Степин В. С. История и философия науки. Москва: Академический проект; Трикста, 2012. 423 с.
6. Тоффлер Э. Третья волна. Москва: АСТ, 2004. 781 с.
7. Тоффлер Э. Шок будущего. Москва: АСТ, 2004. 557 с.
8. Трибулев Б. С. Природа и сущность человека. Минск: ТЕХНОПРИНТ, 1999. 256 с.
9. Философия и методология науки / под ред. Ч. С. Кирвеля. Минск: Вышэйшая школа, 2012. 639 с.
10. Франкл Дж. Археология ума. Москва: Астрель-АСТ, 2007. 254 [2] с.
11. Чумаков А. Н. Глобальный мир. Столкновение интересов. Москва: Проспект, 2018. 512 с.
12. Шавель С. А. Воображение как ядро творчества. *Современный социум в мире глобальных перемен*. Минск: Беларуская навука, 2016. С. 24–29.
13. Де Шарден П. Т. Феномен человека. Москва: АСТ, 2002. 553 с.
14. <http://rfo1971.ru/wp-content/uploads/2018/11/o-vazhnosti-obrazovaniya.png>

Поступила в редакцию 20.11.2018

Рецензент д-р филос. наук, проф. В. Б. Ханжи,
дата рецензии 26.11.2018

УДК 130.2+130.122+17.026.4+141.32+17.021.2+159.923.2

И. И. Рейдерман¹, магистр филологии,
А. С. Зиневич², магистр психологии

ЦЕЛОСТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФИЛОСОФСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

¹ Одесский художественный колледж им. М. Б. Грекова, Одесса, Украина,

² Институт философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины, Киев, Украина

УДК 130.2+130.122+17.026.4+141.32+17.021.2+159.923.2

И. И. Рейдерман¹, А. С. Зиневич²

ЦЕЛОСТНОСТЬ ЛИЧНОСТИ КАК ФИЛОСОФСКАЯ И ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

¹ Одесский художественный колледж им. М. Б. Грекова, Одесса, Украина,

² Институт философии им. Г. С. Сковороды НАН Украины, Киев, Украина

В статье описывается троичная модель личности человека, понимаемая авторами как целостное единство эго-сознания, экзистенции и духа («духовного Я»). Эмпирический индивид понимается как биосоциальное единство, представленное эго-сознанием. Экзистенция — как жизнь с ее витальными энергиями. Дается определение духовного Я как способности к самодетерминации, творению себя согласно идеалу, расположенному в будущем.

Ключевые слова: целостность, личность, духовное Я, эмпирическое Я, универсальный собеседник, дух культуры.

UDC 130.2+130.122+17.026.4+141.32+17.021.2+159.923.2

I. I. Reyderman¹, A. S. Zinevich²

INTEGRITY AS A PHILOSOPHIC AND PSYCHOLOGIC PROBLEM

¹ Grekov Arts College, Odessa, Ukraine,

² G. S. Skovoroda Institute of Philosophy NAS Ukraine, Kyiv, Ukraine

The article describes the ternary model of a human personality, understood by the authors as a holistic unity of ego-consciousness, existence and spirit (spiritual self). The empirical individual is understood as a biosocial unity, represented by the ego-consciousness. Existence is understood as a life with its vital energies. The definition of the spiritual self as the ability to self-determination, to the creation of oneself according to the ideal, located in the future, is given.

Key words: integrity, personality, spiritual self, empirical self, universal interlocutor, cultural spirit.

Но разбирали они по частям, а целое просмотрели, и даже удивления достойно, до какой слепоты. Тогда как целое стоит пред их же глазами незыблемо, как и прежде... [3, с. 225].

Ф. М. Достоевский. «Братья Карамазовы».

«Слепота» наша по отношению к целому не сегодня возникла. Она стоит едва ли не у истоков философского мышления. Трудная проблема части и целого. Обратимся хоть к Марку Аврелию: «Прежде всего, следует установить, что я являюсь частью Целого. ...если я буду помнить об этом, то, поскольку я буду сознавать себя частью, я не буду недоволен ничем, ниспосылаемым Целым, ибо то, что полезно Целому, не может быть вредно части» [1].

Но дано ли нам Целое? Если бы оно было дано, — как бы оно уместилось в горизонте нашего взгляда? В поле нашего зрения всегда части, только части, которые, впрочем, в свой черед могут быть разложены на более мелкие части. Пытаясь сложить из этого бесчисленного множества частей целое, мы, как заклинание, твердим о системно-структурном многоуровневом подходе, междисциплинарности и т. п. И неизменно

терпим поражение. Потому что «целое больше суммы своих частей». В том-то и дело, что «больше», и в этом какая-то неразгаданная тайна. Тайна возникновения целостности как нового качественного уровня.

Н. А. Логинова в конце обзорной статьи «Целостный человек как проблема в российской психологии» утверждает: «Именно структурные модели позволяют более строгим научным языком обсуждать проблему целостного человека как субъекта сознания и носителя психики. Целое, индивидуальность — сверхзадача, стратегическая цель комплексных исследований в психологии. Реконструкция целого требует специальных методов синтеза» [6, с. 67].

П. С. Гуревич в монографии, посвященной проблеме целостности человека в философской антропологии, охлаждает радужные надежды сторонников междисциплинарного, комплексного изучения человека. «Целое оказывается качественно новым образованием... Поэтому, ставя

тему целостности человека, нам нередко приходится уходить от существа проблемы. В ряде исследований она подменяется попыткой комплексного изучения человека. ...Соединить механически мифологию, философское предположение и конкретное научное открытие — задача почти невыполнимая» [2, с. 169].

Человек многогранен, человек многолик, — эти слова звучат почти как заклинание, парализуя наше стремление обнаружить нечто единое, универсальное для всех людей, тем паче некую раз и навсегда заданную «сущность». В рамках характерных для эпохи постмодерна существующих мировоззренческих и научных парадигм — проблема целостности кажется неразрешимой. П. С. Гуревич говорит: «Человек, по определению, не может быть целостным. Целостность является для него неким идеалом, общим устремлением...» [2, с. 170]. Однако это утверждение можно истолковать менее пессимистически: целостность человека возможна в стремлении к целостности. Именно в этом стремлении, — если оно для него почему-то важно, даже более важно, чем социальный успех и материальные блага, — человек и «собирает себя». Если это предположение верно, то следует понять, где, в каком «пространстве» находится «точка сборки» и что именно мотивирует человека к этой нелегкой духовной работе.

С нашей точки зрения, «точка сборки» находится на том уровне, который принято называть духовным. Но такой предварительный ответ мало что проясняет. Ибо ни о чем не говорят так много, как о духовности, констатируя ее дефицит в условиях современной техноцивилизации. Здесь не место вступать в дискуссию с множеством разноречивых представлений о духовности, следует лишь отметить, что, если в чем большинство авторов сходится, так в том, что духовность есть следование высшим ценностям. Но ценности могут существовать и всего лишь на уровне сознания, убеждений, мировоззрения, идеологии, в качестве абстрактного конструкта, отнюдь не затрагивая глубин человеческой экзистенции, не превращаясь в «сокрытый двигатель» человека. Сознание, отчужденное от экзистенции, ум, который с сердцем не в ладу, — и в былые времена осознавались как главное препятствие целостности человеческой личности. Михаил Бахтин в своей ранней «Философии поступка» стремился преодолеть абстрактный теоретизм, поставив принцип ответственности выше отвлеченной рациональности, провозгласив принцип «не-алиби в бытии». Увы, опыт существования в тоталитарном социуме показал, что можно, исповедуя прекрасные ценности и идеалы, сохранять алиби в бытии, приучаясь к двоемыслию, двоедушию. Преодоление раздвоенности человека и сегодня оказывается самой что ни на есть насущной проблемой.

На наш взгляд, проблему духовности следует понимать в связи с бытием личности. Но в понимании того, что есть личность, тоже нет единства. Представляется, что всякий человек — индивид, но не всякий — личность. Бытие личности характеризует определенный уровень развития, и именно развития человека как существа духовного.

Уже в глубокой древности в архаических обществах проводили обряд инициации. Суть его заключалась не только в том, чтобы научить подростков преодолевать предельные трудности и угрозы выживанию. Главным было «вселение духа» в человека. Инициация, как ее описывает религиовед А. Г. Сафронов, в финальной стадии была добровольным принесением в жертву себя, как индивида. В итоге он, пережив символическую смерть, как бы рождался заново — в качестве того, в ком живет и действует дух предка-покровителя. Позднее возникли «практики, направленные на “вселение духа”, известные как в первобытных культурах, так и в более современных религиозных системах...» [10, с. 64]. При этом в психике человека происходили радикальные изменения: возникший в нем «дух» преображал его, придавал ему мужество и многие другие качества, которые прежде могли быть ему не присущи. А главное — отодвигали на периферию его собственные эгоистические интересы, делая его в кризисные моменты выразителем общих интересов племени. Разумеется, человек не становился при этом личностью в нашем современном понимании. Но и не был индивидуалистом, подобным массовому человеку современного социума. Племя, состоящее из индивидуалистов, скорее всего, не смогло бы выжить. И личность в христианстве связана со смертью «ветхого человека» и вторым рождением, «рождением от духа». И тут индивидуальное эго должно уйти на периферию, дав место в себе и возможность действовать духу. В личности христианина парадоксально сочетаются индивидуальное и универсальное начала, человеческое и божественное. По слову ап. Павла, «и уже не я живу, но живет во мне Христос». Конечно, именно эта жизнь духа, Бога внутри человека — есть нечто не слишком понятное даже для современного христианина, не говоря уже об атеистах. На что и жалуется американский православный священник: «В этом случае Бог является чем-то “наружным” в нашей жизни, Он не внутри, а всегда вовне, и наши отношения с Ним похожи на личные связи людей в современной культуре» [11].

В светской культуре Нового времени место Духа занимает разум. И мы приходим к психологии без души, к представлениям о духовности, которую редуцировали к сознанию, духовности — без Духа в человеке.

Духовность не следует автоматически отождествлять с уровнем развития сознания, со сфе-

рой убеждений и разделяемых ценностей. Духовность — нечто, возникающее в результате активности Духа как особого субъекта личностного жизнетворчества. Но признать, что в человеке, кроме сознания и экзистенции, есть еще одно действующее начало, Дух, — значит подвергнуть ревизии некоторые устоявшиеся представления.

Проблемы целостности личности — вовсе не абстрактная проблема. Если постоянно действующие внутренние интегративные силы ослабевают, то некое сложное целое может оказаться в состоянии полураспада и деградировать к прежним подсистемным уровням. По нашим представлениям, именно дух и является интегратором целостности в человеке. Произошедшая в Новое время подмена духовного разумным, целесообразным, рациональным привела к своего рода панрационализму. Надежды Канта на эффективность Разума и силу нравственного императива оказались завышенными. Известное его высказывание о звездном небе над нами и нравственном законе внутри нас есть ведь, в сущности, восхищением миропорядком, порядком Целого, с которым и должен соотноситься разум индивида. Разум, по мнению Канта, не нуждается в традиционном Боге, но ему нужна Идея Бога, регулятивная идея — как гарант разумного миропорядка, одновременно и человеческого и природно-космического. Образно говоря, человек должен быть нравственным именно глядя на звездное небо как образ миропорядка. Долг человека — поддерживать порядок, обретая целостность в соотношении с Целым. «Теология» Канта есть по существу телеология, «идея цели», другой, не механический способ детерминации: «Итак, органическое тело не есть только механизм, обладающий лишь движущей силой, оно обладает и формирующей силой, и притом такой, какую оно сообщает материи, не имеющей ее (организует ее)» [5, с. 399]. Эта формирующая сила носит какой-то принципиально иной характер, ее «нельзя объяснить одной лишь способностью движения (механизмом)» [5, с. 400]. Он называет эту силу «непостижимой» и говорит: «Быть может, к этому непостижимому свойству удастся ближе подойти, если назвать его аналогом жизни...» [5, с. 400]. Но тогда придется или наделить материю гилозоизмом, «или дать ей чужеродный, находящийся в общении с ней принцип (душу)» [5, с. 400]. (За прошедшие столетия изменилось разве что то, что разговор о таких формирующих силах, как душа или, тем более, дух, — в отличие от эмпирических причин, все-речь не воспринимается.)

Механицизм, с которым боролся Кант, победил, и Разум, фундаментом которого являлся божественный миропорядок, — довольно скоро выродился в рассудок. А на месте Целого, с которым нужно себя соотносить, оказался социум, государство. Но как-то не хочется отда-

вать человека целиком и без остатка социологии и бихевиоризму. Психолог В. А. Петровский, предлагая свое «единомножие четырех ипостасей: имманентного Я, идеального Я, трансцендентального Я и трансфинитного Я», задается вопросом: «Соответствует ли философской идее “свободной причинности” нечто реальное в психологии? Оправдан ли пессимизм И. Канта, считавшего возможность свободной причинности недоказуемой (однако принимавшего эту возможность как необходимое условие разрешения противоречий чистого разума)? Верно ли, что природа “свободной причинности” психологически непознаваема? Словом, оправдано ли привнесение этой идеи из философии в психологию, и в чем смысл подобного действия (причем не только для психологии, но и для философии)?» [9, с. 269].

Психология, которая стремится быть научной, основанная на обобщении эмпирических данных средствами статистики — даже и не ставит перед собой философских вопросов. А философская психология — боится быть ненаучной, утратив доказательную базу. Между тем, время не терпит, поскольку кризис, возникший в силу тотальной рационализации и технизации, охватывает и самого человека, и все сферы его бытия.

Функция управления активностью человека переходит теперь едва ли не целиком к рассудочному сознанию, минуя даже нравственную сферу, и выражаясь в постоянном рациональном самоконтроле. Согласимся, что такой самоконтроль чрезвычайно утомителен, иногда он становится невыносимым, и тогда в экзистенциальном бунте на волю вырывается все то, что не умещалось в прокрустово ложе рассудочных форм, что подавлялось и приносилось в жертву квазиразумным социальным целям. То, что в человеке является живым и индивидуальным, уникальным и что было названо экзистенцией. Выплеск утраченной управление экзистенции может быть катастрофичным, разрушительным. Он выражает себя в психических болезнях, в экзистенциальных кризисах, в немотивированной агрессии, направленной на самих себя и на других, вплоть до терроризма.

Здесь уместно сказать о той модели человека, из которой исходят авторы. Она троична: эго-сознание, экзистенция, дух (духовное Я). Эмпирический индивид, телесно-психическое единство, редуцированное к социуму, представлен эго-сознанием. Массовый человек, так и оставшийся на уровне эмпирического индивида, часто никак не задействует потенциально существующие в нем другие уровни. Кстати сказать, тотальная редукция человека к социуму была опробована на практике в тоталитарных государствах. Крах тоталитарных экспериментов был связан с «сопротивлением материала»: как выяснилось, человек без остатка в социум не уме-

щается. Что-то «лишнее» прячется в глубину, а то и взмывает вверх, трансцендируя в запредельные для социума пространства.

Еще один уровень — экзистенция, которая противится «переводу» своего содержания на язык сознания, не поддается объективации. Экзистенция — это сама жизнь с ее витальными энергиями и противоречивыми интенциями, жизнь в ее динамике, процессуальности, становлении. В интимной своей глубине она и есть именно наша жизнь. Постичь и прожить ее как свою — бытийная задача. Но сама по себе, без участия других уровней личности, она не может эту задачу осознать. Отдав себя во власть эго-сознания, она почти неизбежно испытывает отчуждение, ибо ее энергии и потребности «канализированы», подчинившись узким задачам социального выживания. Для того чтобы осуществить себя в своей полноте и подлинности, ей нужна помощь ориентирующего ее духа. Таким образом, мы можем постулировать неизбежную конфронтацию двух «я» в человеке — эмпирического эго-сознания и духовного Я. Каждая из сторон стремится перетянуть экзистенцию на свою сторону. Особенно в этом заинтересован дух, ибо сам по себе, без экзистенции, он никакой силы не имеет. Тут мы вполне согласны с Максом Шелером, который счел необходимым даже выделить свою мысль курсивом: *«изначально у духа нет собственной энергии»* [12, с. 171]. В единении же с экзистенцией он превращается в экзистенциально-духовное Я.

Трудности ожидают нас при попытке определения того, что же такое дух. Очевидно, в первом приближении его следует понять как способность к самодетерминации. Человек творит себя, свою жизнь, свои отношения с людьми и миром зачастую вопреки тому, что из него «делают» обстоятельства, силы внешней необходимости. Напрашивается мысль, что именно на духовном уровне личности и возможна свобода как условие всякого творчества и как основа личностного бытия.

Именно в творчестве явственно присутствие идеальных факторов. Творя себя как произведение, которое, к тому же, принципиально незавершимо, я в то же время должен «держаться в уме» возможное целое этого произведения в его завершенности, свершенности, идеальном совершенстве. Глядя через своего рода «магический кристалл», сквозь который различаешь то, чего еще нет, что существует в потенции, что может и должно быть (но может и не сбыться). Иначе говоря, я духовно (не материально же!) переносюсь в будущее, и оттуда, из будущего, — гляжу на себя сегодняшнего. Впрочем, можно сказать и наоборот: я сегодняшней вижу себя в зеркале идеала, и тем самым уже не детерминирован жестко своим «здесь и сейчас», живу в интимной связи с возможным будущим. Понятно, что все это воз-

можно благодаря наличию в человеке воображения, качества не менее важного, чем способность к логическому мышлению. С легкой руки Сартра принято говорить о «проекте», но «проект», «проектирование» — все это отдает какой-то деловитой инженерией. Лучше говорить о замысле, — как бы о том «зерне», в котором потенциально уже содержится будущее растение, хотя и неизвестно, каким оно будет. Иначе говоря, об идеальном предвосхищении Целого. Дух и удерживает в себе вот этот предвосхищаемый образ целого в его совершенстве, и зовет нас к его осуществлению, и сам стремится к идеалу. Дух — он и есть дуновение, стремление, говоря более строго, направленность, интенция. Мало ли что может нафантазировать человек, самое что ни на есть прекрасное, но если нет духа, понуждающего, призывающего сделать хоть шаг и ориентирующего в пути, — человек так и останется сидеть на том же месте в своем романтическом прекраснодушии. Мы часто говорим об экзистенциальном выборе, а значит, и о решимости, мужестве, воле выбрать то, что полагаем истинным. Но ведь речь тут не о той воле, о которой говорят в учебниках по психологии, а о какой-то иной, «воле духа». Порой и робкий, нерешительный человек радикально преобразуется, когда в нем рождается дух, когда он одержим духовным стремлением к бесконечной цели. Сама же по себе экзистенция, если она не находится в «магнитном поле» духа, может бесконечно колебаться и пребывать в состоянии неопределенности и растерянности.

Что же такое дух? Было бы самонадеянно утверждать, что мы способны исчерпывающе ответить на этот вопрос. Но одно определение все же попытаемся дать: дух — это всегда дух Целого. В этом смысле говорили о духе нации, духе народа, духе общества... Можно говорить и о духе культуры. Культура существует и в виде материальных предметов, как сумма произведений культуры. Но закодированная на тех или иных материальных носителях она, в некотором роде, мертва. Живой ее делает распределечивание, декодирование, перевод содержания культуры в духовный план. Это не так просто, как кажется. Можно усвоить большое количество информации, стать образованным, даже прямо таки выдающимся эрудитом, не став при этом культурным. Ибо культурный человек — тот, кто воплощает в себе дух культуры. Именно такими и были русские интеллигенты девятнадцатого столетия. Дело не в количестве знаний и прочитанных книг. Книгу мало открыть — она должна открыться, чтобы ты услышал голоса персонажей и сокрытый за ними голос самого автора — и вступил с ним в диалог, постигая то, что дремало в самом тебе, соглашаясь и не соглашаясь, вопрошая. Понятно, что этот диалог вообразимый, и что твое общение, в отличие от

того, которое осуществляется в эмпирической действительности, тоже какое-то особое, духовное общение. И что в поле такого общения возникает и духовное общение с собой, которое, опять-таки, ни в коем случае не следует отождествлять с элементарным психическим актом рефлексии как самоконтроля. И происходит нечто, что уже и чтением книги не назовешь: возникает пространство духа, как пространство культуры возникает, разумеется, если ты всем существом экзистенциально и духовно в нем соучаствуешь, если оно продолжается в тебе. В этом пространстве те или иные Авторы-собеседники со множеством лиц, несовместимых позиций, противоположных интенций парадоксальным образом соединяются, превращаясь в Универсального Собеседника, а множество произведений культуры столь же парадоксально превращаются в единый дух культуры. Наш личностный дух и есть дух культуры в человеке. Через целостность духа культуры мы становимся причастны ко всему роду человеческому в его истории. И сами становимся не частичными, а целостными существами, полноправными представителями этого человечества.

Далее мы попытаемся конкретизировать эти положения о личности, в центре которой находится духовная инстанция, обратившись к экзистенциально-философской мысли Габриэля Марселя и Эжена Минковского. Марсель выстраивает свою экзистенциальную антропологию, в которой противопоставляются внешняя социальная оболочка, «я-функционер», и внутренний экзистирующий субъект. Д. Мид называл их «I» и «Me»: «я» и моя социальная «роль». Марсель называет этот субъект «личностью» (“*personne*”), «духовным организмом», и противопоставляет ему «эго» (“*Ego*”) и «индивида» (“*l’individu*”).

Термин «экзистенциальное измерение» (“*l’indice existentiel*”), понимая под ним экзистенцию, почву мысли, предшествующую познанию, Марсель использует в своей первой работе «Экзистенция и объективность». Однако он придет к тому, что обоснования одного экзистенциального, как субъективного, конкретного и единичного, — в противовес объективному, абстрактному, всеобщему, недостаточно. Вопросая о том, «что есть я?», Марсель придет к тому, что я не тождествен ни своему телу, ни своей жизни. Есть нечто *за пределами* частной жизни, куда человек способен трансцендировать и откуда может осмыслить свою жизнь. Что же это за «место», трансцендентное жизни?

Марсель различает **жизнь и бытие**: «бытие и жизнь не совпадают: моя жизнь — и, по аналогии, всякая жизнь — может мне показаться никогда не адекватной тому, что я несу в себе, чем я, по сути, являюсь, но что тем не менее реальность отталкивает и исключает» [7, с. 215]. Во мне есть нечто *большее*, возможное, сокрытое,

чем то, что *проявлено* и дано. В этом смысле существование есть только видимый поверхностный слой явленного, готового, и в рамках существования «как оно *есть*» нет ничего, призывающего к изменению, преображению, восхождению к чему-либо большему.

Есть нечто, *большее* меня самого, моего конечного тела, жизни и «я», нечто «*сверхличное*». Это нечто пронизывает меня, в той мере, в какой я «проницаем», открыт, доступен (“*disponible*”) ему. Это нечто есть особое измерение, которое Марсель в работе «Человек, ставший проблемой» назовет «*трансцендентным*», или «духовным». Человек находится между небом и землей, между духом вверху и социумом внизу, соединяя их собой и в себе, своей личности — в некое уникальное единство (инкарнируя дух в плоть).

Согласно экзистенциальному мыслителю, основателю феноменологической психиатрии во Франции Эжену Минковскому, человек в своей жизни, в усилении, в этическом поступке соединяет дух, сознание и витальность в единое личностное произведение (“*l’oeuvre personnelle*”), проявляя их миру.

Э. Минковский также обращается к сфере трансцендентного как духовного. Но он помещает как сферу экзистенциального, так и сферу духовного внутрь человека. Что вполне согласуется с нашим пониманием. По Минковскому, сфера экзистенциального есть «*глубинное измерение*» — витальные глубины нашего существа, в которых я соединяюсь с вселенским жизненным потоком. Духовную же сферу он понимает как «*сферу духовной общности*» с тем, что превосходит меня и направляет меня, но которую... не возможно ни отделить от меня, ни точно определить», и носящую «сверхиндивидуальный характер» [8, с. 45]. Минковский говорит об этой сфере как об «одобряющем шепоте» невидимой общности самых человеческих из когда-либо живших людей, в решающий момент подсказывающем нам верный поступок. Что вполне совпадает с нашим представлением о духовном единстве людей в мире культуры и об Универсальном Собеседнике. «Будучи свидетелями этического акта, мы будем говорить только о реализации через этого человека самого “человеческого” в нас, того, что потенциально обще нам всем, того, что оживляет всю нашу жизнь» [8, с. 44]. Он поясняет, что эту духовную сферу можно назвать «*сверх-я*» (“*sur-moi*”) в человеке, только не во фрейдистском смысле, а в смысле направляющей меня силы: «Этот супер-индивидуальный фактор, несмотря на свою силу, не только не разрушает и не аннигилирует мою личность, но оказывается ее истинным предназначением. В особенно важных жизненных обстоятельствах, зная, что это я принимаю решение, разве я не чувствую, будто меня направляет некая превосходящая меня сила?» [8, с. 44]. Это роднит его с концепци-

ей «подсознательной духовности» как голоса совести В. Франкла. При этом, говоря о добре и зле, Минковский поясняет: «Речь не идет о простой конфронтации двух сил, которые, находясь на одном уровне, пытаются сразиться друг с другом. Плоская геометрия здесь не подходит. Т. к., когда мы проживаем подобный конфликт, мы не просто чувствуем, что находимся между двух противоположных полюсов. Более того, мы чувствуем движение, которое мы можем обозначить словами *подъем* и *падение*. ... Другими словами, речь идет не просто о выборе — идти направо или налево. Мы непосредственным образом чувствуем, что, вовлекаясь в одно направление, — мы *возвысимся*, а при выборе другого, наоборот — можем только *упасть*» [8, с. 105].

Мы видим, что Минковский вводит вертикаль, верх и низ, с которыми человек соотносит свой выбор. Однако он делает его не рационально, взвешивая «за» и «против», прогнозируя последствия, как он делает это в повседневной практике: «Здесь нет никакого выбора, т. к., по сути, выбор уже сделан. Никто рационально не выбирает между добром и злом. Здесь нет никакого решения, так как либо я поддамся и позволю себе соблазниться и упасть, либо я почувствую, как из глубины моего существа вырывается значительно превосходящая меня сила» [8, с. 106]. Единственный «результат» этического поступка — это то, что он «откроет перед нами все будущее и позволит нам охватить в мгновенной вспышке, во мгновение ока все великолепие, всю ценность, все богатство жизни» [8, с. 106]. Негарантированно и непреднамеренно — поднимаясь над собой, мы можем получить в дар «мгновение бытия», мгновение, в котором свернуто «все время».

Если я смогу породить в себе и своих поступках нечто общечеловеческое, я могу верить, что приобщился к духовной общности людей и заслужил бессмертие. Не в качестве «физического бессмертия» моей души, обитающей в некоем потустороннем мире. По Минковскому, все, что есть во мне лишь частного и индивидуального, само мое «я» — умрет. Останется лишь осуществленное сверх-индивидуальное. Останется, дописываем мы, — в культуре.

Взгляды Марселя, Минковского, Франкла, Ясперса, Тиллиха, а также их учителей Бергсона и Шелера совпадают в том, что человеческое есть духовное. И в той мере, в какой человек — человек, он духовен и его существование есть воплощение содержания его духа. Целостность личности упомянутые мыслители также понимают схожим образом: как единство духовного и психофизического (Франкл), органо-психического и антропо-космического (Минковский), духа и витальности (Тиллих, Шелер), экзистенции и разума (Ясперс), как инкарнированность духа в тело (Марсель), проявление сверхсознания в материи (Бергсон). Речь идет не о противопостав-

лении этих двух сфер, как в дуализме протяженного и сознающего у Декарта, а в подчеркивании необходимости «второго этажа», не-предметного, духовного измерения в человеке, которое «не дано» изначально, от рождения, но эволюция которого происходит всю жизнь в приобщении к общечеловеческой культуре. В этой духовной эволюции, по Минковскому, каждый человек составляет звено в непрерывной цепи становления человеческого.

В полном согласии с вышесказанным, и наш тезис таков: духовный уровень есть не данность, но задача. От рождения нам дан только биологический уровень и уровень «дореклексивной», «спонтанной экзистенции». В ходе социализации у человека формируется *Ratio*, что обычно сопряжено с подавлением экзистенции, вплоть до ее убывания. Возвращение экзистенции «к жизни» зачастую является задачей психотерапевта. Далее, над биосоциальным уровнем, даже в оппозиции к нему, формируется «внутренний мир» человека. Существование в качестве социальной функции, роли, навязанной извне, может привести к отсутствию (несформированности или исчезновению) самого «я». Рождение же в качестве личности есть «второе рождение» (Е. Минковский), которое невозможно вне «сферы духовной общности» (Е. Минковский), вне смыслового поля культуры (Н. А. Касавина). Согласно Н. А. Касавиной, от экзистенциального опыта, как таинства (по Марселю), как переживания, человеку нужно перейти к его осмыслению, упорядочению и ценностной интерпретации: «Чтобы распутать опыт, он должен обратиться к культурным архетипам, *внести в опыт* структуру смысла» [4, с. 128], соотнести его с «культурным измерением». Сказанное подтверждает наш тезис о недостаточности экзистенциального измерения и необходимости соотношения своей экзистенции с духовным измерением, на котором человек только и обретает целостность, как инкарнированный в плоть и экзистенцию дух. Необходимо подчеркнуть, что с появлением духа преображаются, одухотворяются все «нижележащие» уровни.

Ключові слова: цілісність, особистість, духовне Я, емпіричне Я, універсальний співрозмовник, дух культури.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврелий М. Наедине с собой. Размышления. Книга десятая. URL: <http://psylib.org.ua/books/avrel01/txt10.htm>.
2. Гуревич П. С. Проблема целостности человека. Москва, 2004.
3. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы. Т. 1. Москва: Терра-Книжный клуб, 2007.
4. Знаков В. В., Касавина Н. А. Экзистенциальный опыт. *Философский журнал*. 2018. Т. 11, № 2. С. 123–137.
5. Кант И. Собрание сочинений в шести томах. Т. 5. Москва, 1966.
6. Логинова Н. А. Целостный человек как проблема в российской психологии. *Вестник пермского университета. Философия. Психология. Социология*. Вып. 2 (26).

7. Marcel G. Position et approches concrètes du mystère ontologique. *L'homme problématique*. Paris: Presence de Gabriel Marcel, 1998. P. 189–244.

8. Minkowski E. Le temps vécu. Études phénoménologiques et psychopathologiques. Paris: d'Artrey, 1933.

9. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов-на-Дону: Феникс, 1996.

10. Сафронов А. Г. Психология религии. Киев: Ника-Центр, 2002.

11. Фриман С. В поисках Бога внутри себя. *Фома*. 2018, август. URL: <https://foma.ru/v-poiskakh-boga-vnutri-sebya.html>

12. Шелер М. Положение человека в космосе. *Избранные произведения*. Москва: Гнозис, 1994.

Поступила в редакцию 20.11.2018

*Рецензент д-р филос. наук, проф. И. В. Голубович,
дата рецензии 23.11.2018*

УДК 61:378.178:378.146:378.147:159.98

В. Г. Марічереда, д-р мед. наук, проф.,

О. П. Рогачевський, канд. мед. наук,

В. І. Борщ, канд. економ. наук,

Н. В. Кривцова, канд. психол. наук

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 61:378.178:378.146:378.147:159.98

В. Г. Марічереда, О. П. Рогачевський, В. І. Борщ, Н. В. Кривцова
СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

В статті представлено аналіз доцільності реформування системи охорони здоров'я. Розглянуто основні принципи та стратегії підвищення якості надання медичних послуг, обґрунтовано необхідність змін у медичній освіті та запропоновано сучасні технології підвищення якості медичної освіти. Представлено результати психологічного дослідження готовності студентів-медиків до нової форми державного іспиту та доведено необхідність психологічного супроводу реформування медичної освіти. Подано досвід використання тренінгу-квесту (ділової гри «ОСКІ») щодо підвищення ресурсності особистості студентів-медиків у стресовій ситуації. Зроблено висновок, що об'єктивний структурований клінічний іспит (ОСКІ — Objective Structured Clinical Examination (OSCE)) — це не тільки сучасний тип оцінювання знань і практичних вмінь студентів, що дозволяє перевірити рівень набуття ними клінічної майстерності, які неможливо оцінити іншими традиційними формами іспитів, а й діагностично-розвивальний інструментарій освітнього коучингу, який можна використовувати для оцінки та підвищення рівнів особистісно-професійних компетентностей і ресурсності людини в цілому. **Ключові слова:** медична освіта, освітній коучинг, об'єктивний структурований клінічний іспит, тренінг-квест, ресурси синергії, самоефективність і самогармонізація особистості.

UDC 61:378.178:378.146:378.147:159.98

V. G. Marichereda, O. P. Rogachevsky, V. I. Borshch, N. V. Kryvtsova
MODERN TECHNOLOGIES OF MEDICAL EDUCATION IMPROVEMENT

The Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

The article presents an analysis of the feasibility of reforming the health care system. The main principles and strategies for improving the quality of medical services are considered, the necessity of changes in medical education and the proposed modern technologies for improving the quality of medical education are substantiated. The results of the psychological study of the readiness of medical students to the new form of the state examination are presented and the necessity of psychological support for the reform of medical education is proved. The experience of using the training-quest (business game "OSCE") in increasing the resourcefulness of medical students in a stressful situation is concluded. It is concluded that objective structured clinical examination (OSCE) is not only a modern type of assessment knowledge and practical skills of the students, which allows to check the level of their clinical skill acquisition, which can not be estimated by other traditional forms of examinations, but also the diagnostic and developmental tools of educational coaching that can be used to assess and improve the levels of person-professional competencies and human resource as a whole.

Key words: medical education, educational coaching, objective structured clinical examination, training quest, resources of synergy, self-efficacy and self-harmonization of personality.

За оцінкою Державної служби статистики України [4], залишається суттєвим перевищення кількості померлих над кількістю живонароджених (на 100 померлих осіб — 58 живонароджених), до того ж одну чверть від загальної смерт-

ності становить смертність серед працездатного населення. Україна має один із найгірших показників серед систем охорони здоров'я у європейському регіоні, а основними причинами смертності є неінфекційні захворювання (НІЗ), такі як серцево-

судинні та цереброваскулярні захворювання, хвороби обміну речовин тощо. Ці показники залишаються незмінними за останні роки, саме тому й запропонована Національна стратегія реформування системи охорони здоров'я в Україні на період 2015–2020 рр. [12].

Але втілюючи будь-яку реформу, зокрема медичну, важливо не забувати про постійне прагнення досягти не тільки максимальної ефективності певної галузі, а й покращання якості життя людини в цілому. Поступово усвідомлюється, що стратегія лише формує підґрунтя для розробки політики та прийняття рішень, а кожна фахова та громадська організація у сфері охорони здоров'я несе відповідальність за власне майбутнє. Ось чому мета стратегії реформування медичної галузі полягає як у визначенні ключових проблем охорони здоров'я, так і пошуку потенційних напрямів і шляхів їх розв'язання. Майбутня система охорони здоров'я має базуватися на усвідомленні того, що якість і безпека медичних послуг, їхня здатність адаптуватися до мінливих вимог і викликів сучасності в умовах кризи, гібридних війн і зростаючого розриву між складністю сучасного світу та здатністю людини продуктивно діяти в цих умовах зі збереженням власної унікальності й цілісності є головними заходами реформування системи охорони здоров'я. Враховуючи той факт, що навіть відмінна ідея — це лише півшляху до успіху, необхідно здійснити ретельний моніторинг існуючих досягнень і недоліків цієї галузі, формувати атмосферу, де виконання будь-якої діяльності регулярно оцінюється за результатами та є підставою для покращання роботи. Перш за все, система охорони здоров'я, яка складається з соціальних інституцій, управлінців, постачальників і покупців послуг, дослідників, викладачів і студентів-медиків, має дослухатися не тільки до потреб пацієнтів, а ще й потреб працівників. Процвітання може бути досягнуте лише шляхом формування довіри, діалогу та взаємоповаги між різними учасниками підвищення якості життя людини в цілому, а прийняття рішень на всіх рівнях реформування системи охорони здоров'я та її діяльність насамперед повинні зумовлювати результативність допомоги та/або профілактичних програм, фінансову захищеність пацієнтів і лікарів, якість роботи яких залежить від рівня особистісно-професійних компетенцій та готовності до самореалізації особистості.

Невід'ємною складовою трансформації системи охорони здоров'я щодо підвищення якості надання медичних послуг є зміни у фаховій освіті, які дозволять підвищити конкурентоспроможність вищої медичної освіти в Україні, вивести її на якісно новий рівень. Саме тому уряд прийняв рішення про впровадження єдиного державного кваліфікаційного іспиту, що сприятиме поліпшенню якості медичної освіти та надання медичної до-

помоги населенню України та дозволить створити комплексний підхід до проведення державних іспитів для здобувачів ступеня вищої освіти «магістр» за спеціальностями галузі знань «Охорона здоров'я» і забезпечить впровадження дієвих механізмів підвищення особистісно-професійних компетенцій фахівців-медиків. Згідно з [11], єдиний державний кваліфікаційний іспит складатиметься з таких компонентів: інтегрований тестовий іспит «Крок»; об'єктивний структурований практичний (клінічний) іспит, під час якого перевірятимуться практичні навички випускника; міжнародний іспит з основ медицини; іспит з англійської мови професійного спрямування.

Проте нагадаємо, що якість медичної освіти залежить не тільки від надання якісних освітніх послуг, а й від готовності студентів зробити надбанням власного життя отримані професійні знання та сформовані вміння і навички. Постає питання підвищення якості медичної освіти через створення відповідних умов самореалізації та самогармонізації особистості сучасного фахівця протягом життя, зокрема впровадження систем освітнього коучингу і педменеджменту щодо формування поряд із прийнятими базовими академічними професійними компетенціями (hard skills), а в зв'язку з тотальною комп'ютеризацією й становленням нової культури інформаційного суспільства ще й певних цифрових (digital skills) та соціально-особистісних компетенцій (soft skills) як у майбутніх фахівців-медиків, так і в усіх учасників освітнього процесу.

Наукові дослідження підтверджують характеристику студентського віку не лише як критичного, кризового, а й вирішального для становлення та прийняття суб'єктних якостей особистості, формування індивідуального стилю життя, коли настає час практичної самореалізації в певній сфері професійного буття [10]. А. Б. Леонова і А. С. Кузнєцова зазначають, що ефективність діяльності напряму пов'язана зі своєчасною профілактикою і корекцією негативних наслідків гострих і хронічних стрес-станів [9]. Дослідження Макмануса [3, с. 131] доводять, що професійний стрес медиків призводить до емоційного виснаження, деперсоналізації та редукції персональних досягнень, причому самооцінка персональних досягнень підвищує рівень стресу, а деперсоналізація діє як захисний механізм лікарів. Тобто зростання професійного стресу супроводжується зниженням почуття власної компетентності у роботі, а захищає від особистісно-професійного вигорання цинічне, бездушне відношення до пацієнтів.

Серед загальних скарг на стан здоров'я під час навчання студенти медичних вишів (115 юнаків і 157 дівчат віком від 17 до 28 років) частіше звертають увагу на підвищені розумові та емоційні навантаження, переважно, стреси, перепади настрою, погіршення зору, а щодо хронічних захворювань — найбільші скарги пред'являли на

наявність хронічної тривоги або депресії, мігрень і часті головні болі, а також було виявлено, що серед досліджених 60 % студентів вживають алкоголь, з яких 20 % стверджує, що причиною цього є зняття напруги [1]. Дослідження 813 осіб показало, що 54 % студентів-медиків Харківського національного медичного університету мають хронічну форму диссомнії, що дозволяє дійти висновку, що більше половини майбутніх представників медичних професій знаходяться в зоні підвищеного ризику в розвитку, перш за все, неврологічних і психічних розладів, діабету та зростання ймовірності порушень з боку серцево-судинної системи, у тому числі артеріальної гіпертензії, ішемічної хвороби серця, кардіо-васкулярної катастрофи в досить молодому віці, а стародавній заклик «згораючи сам, світи іншим» набуває для сучасних медиків іншого сенсу [2].

На наш погляд, саме від того, наскільки включеними в практику освітніх процесів є прогнозування ризиків, запобігання їм та підвищення ресурсності особистості фахівців у стресових ситуаціях, можливість проектування ідеальних моделей підвищення якості медичної освіти, розробки сучасних теоретичних концепцій розвитку вишу і технологій освітнього коучингу та педнедждменту, а також ефективних адміністративних рішень щодо їх впровадження, напряму залежить конкурентоспроможність випускників і навчального закладу в світовому просторі охорони здоров'я та підвищення якості життя сучасної людини в цілому.

За результатами досліджень потенціалу, ресурсів і резерву самореалізації особистості студентів і аспірантів медичних спеціальностей було створено сучасні освітні проекти, які враховують закономірності появи нової цілісності — освіченої людини, її аутопоезису та становлення «людського в людині» як складної різницево-багатовимірної полісутнісної системи/мережі, яка здатна до авто-еко-організації й готова до трансфесіоналізму [8]. Було запропоновано дві моделі освітнього коучингу: 1) лінійну психосинергетичну модель «Шлях до гармонії життя», у якій основна увага приділяється створенню певних умов щодо формування особистісно-професійних компетенцій; 2) нелінійну альфологічну модель «Від мрії до успіху», у якій досягнення успіху здійснюється за рахунок синергії та ефектів нелінійного синтезу [5; 8; 13]. До речі, використання «і» замість «и» — це не орфографічна помилка, а вказівка на узгодженість соціально-імперативного й індивідуального вимірів буття та становлення людини як складної аутопоетичної системи/мережі, синергійним ефектом чого стає ергономічність психологічного простору її самореалізації й самогармонізації в мінливих умовах взаємодії з Всесвітом на різних рівнях — природному, соціальному, культурному та при організації власного життя в цілому.

З метою забезпечення якісного процесу проведення об'єктивного структурованого клінічного іспиту (ОСКІ) з 2019 р. Одеський національний медичний університет керується Законом України «Про вищу освіту», Постановою КМУ № 302 від 27.03.2018 р. «Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів освітнього ступеня магістра за спеціальностями галузі знань «Охорона здоров'я», державними стандартами вищої освіти, наказами та інструкціями МОН та МОЗ України, кваліфікаційними стандартами та іншими нормативними актами університету, прийнятими в установленому порядку.

Для перевірки готовності студентів і викладачів до нової форми атестації випускників-медиків, запропонованої урядом і прийнятої університетом, на базі міжкафедрального симуляційного центру ОНМедУ було проведено тренінги-квести, які імітували ОСКІ, спрямований на визначення й оцінювання рівнів засвоєння студентами клінічних навичок і особистісно-професійних компетенцій.

Нагадаємо, що наші дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості дозволили дійти висновку про особливу роль ресурсів синергії в підвищенні якості її життєдіяльності в мінливих умовах кризи та інформаційного хаосу [6]. Було виявлено три функції ресурсів синергії, а саме: 1) як ресурсів індивідуальності особистості; 2) як показника аутопоезису людини як складної нелінійної різницево-багатовимірної динамічної цілісності; 3) як джерела трансцендентної функції потенціалу самореалізації особистості трансфесіонала, здатної до авто-еко-організації та самогармонізації на різних рівнях коеволюції зі Всесвітом [7, с. 7]. Саме тому, з урахуванням викладеного вище, було розроблено тренінг-квест (ділова-гра «ОСКІ») щодо підвищення ресурсності особистості студентів-медиків 6-го курсу ОНМедУ в стресовій ситуації іспиту та її готовності до атестації й отримання диплому за фахом. Запропонована освітня технологія дозволяє аналізувати та коригувати рівні самоефективності особистості через зняття протиріч між такими сферами буття людини, як навчання-робота-відпочинок і досягти синергічності, підвищити відчуття власної когерентності й автентичності в цілому. У ході тренінгу-квесту всі студенти виконували завдання однакової складності в однакових умовах і протягом однакового проміжку часу, які оцінювалися за допомогою програмного забезпечення із застосуванням стандартного інструменту (чек-листа), вони переміщувалися за індивідуальним маршрутом по 13 станціях — спеціально обладнаним приміщенням, що розміщені на двох поверхах, та імітували навчальну кімнату, кабінет поліклініки або реанімаційну залу, де було створено ситуації згідно з от-

риманим завданням, максимально наближених до клінічних (кейси), у яких студенти застосовують набуті теоретичні знання та практичні навички з базових клінічних дисциплін, а саме: внутрішня медицина, хірургія, педіатрія, акушерство та гінекологія, екстрена та невідкладна медична допомога, гігієна й екологія, соціальна медицина та громадське здоров'я. Перехід від станції до станції займав 1 хв, загальний час перебування на станції дорівнював 6 хв, з яких 1 хв надається на знайомство із завданням, а 5 хв — на його виконання. Оцінювалися такі типи особистісно-професійних компетенцій та навичок: комунікативні; когнітивні; базові практичні (мануальні) навички — техніка виконання фізикального обстеження; ускладнені практичні (мануальні) навички — фізикальне обстеження з метою ідентифікації та інтерпретації симптомів і синдромів; візуальне виявлення ознак або використання мультимедійних ресурсів. Десь на середині маршруту кожний студент перебував на станції відпочинку, де разом з психологом виконував дихальні вправи для зняття напруги і підвищення працездатності.

Перед початком тренінгу-квесту (ділової гри «ОСКІ») було проведено тестування щодо відношення студентів до нової форми іспиту, після якого проводився брифінг, де було надано інструкції щодо його проведення, а наприкінці — проведений дебрифінг, який включав технологію «самооцінювання шляхом участі», де було проведено тестування рівня тривожності студентів щодо справжнього іспиту у такій формі, обговорювалися складнощі, з якими зустрілися студенти під час тренінгу-квесту, а також вони мали можливість висловлювати власні думки щодо покращання якості надання освітніх послуг при підготовці фахівців-медиків і перевірки рівня їхніх особистісно-професійних компетенцій. На завершення дебрифінгу психологом були поставлені питання: «Чи здали б Ви справжній іспит сьогодні? Чи присудили б Вам кваліфікацію лікаря за результатами тренінгу-квесту (ділової гри «ОСКІ») Ваші знайомі, родичі та Ви особисто? Чи з'явиться особисто у Вас у цьому році номер телефону лікаря, до якого б Ви звернулися по допомогу та по допомогу для своїх літніх батьків та дітей? Що Вам особисто потрібно зробити і скільки часу потрібно, щоб цим номером телефону був насамперед Ваш власний номер?»

Участь у психологічному дослідженні прийняли 446 студентів 6-го курсу ОНМедУ зі спеціальності «Лікувальна справа», які були залучені до тренінгу-квесту. За результатами дослідження індивідуально-психологічних особливостей відношення до нової форми іспиту й аналізу особистісно-професійної готовності студентів-медиків до здачі ОСКІ було виявлено, що серед учасників тренінгу-квесту 190 осіб мають високий рівень тривожності та негативно-генералізо-

ване ставлення до нової форми іспиту й до будь-яких змін у житті, у 159 студентів зміна форми іспиту супроводжується незначним зростанням тривожності та лише 97 осіб спокійно сприйняли нововведення і готові до здачі ОСКІ. Аналіз ролі психологічної складової в підвищенні якості медичної освіти також показав, що використання тренінгу-квесту в процесі підготовки студентів-медиків до здачі ОСКІ знизив рівень тривожності в 217 осіб, а також дозволив виявити зростання рівня тривожності в 127 осіб через самооцінювання шляхом участі низького рівня власних особистісно-професійних компетенцій, необхідних для самокерування в стресових умовах та успішного складання іспиту, що дозволяє цю форму роботи практичних психологів університету розглянути як діагностично-розвивальну.

Отже, аналіз отриманих результатів показав необхідність психологічного супроводу реформування медичної освіти, а також дозволив дійти висновку, що об'єктивний структурований клінічний іспит (ОСКІ) (Objective Structured Clinical Examination — OSCE) — це сучасний тип оцінювання знань і практичних умінь студентів, який дозволяє перевірити не тільки рівень набуття ними клінічної майстерності, а й особистісно-професійних компетентностей, які неможливо оцінити іншими традиційними формами іспитів.

Ключові слова: медична освіта, освітній коучинг, об'єктивний структурований клінічний іспит, тренінг-квест, ресурси синергії, самоефективність і самогармонізація особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агамирья Л. В., Усенко С. Г. Здоровье молодежи как актуальный вопрос современности. *Постнеклассический дискурс: пути развития философии и методологии науки: материалы XIII Международных Пригожинских чтений* (14 сентября 2016 г. — 26 января 2017 г., 2 июня 2017 г., Одесса) / Одесск. нац. мед. ун-т и др.; ред. кол.: д-р филос. наук В. Б. Ханжи (отв. ред.) и др. Одесса: Печатный дом, 2017. С. 260–261. (Труды Одесского отделения Украинского синергетического общества.)
2. Арутюнян А. Ю., Гніденко В. С. Ретроспективный анализ влияния диссонанса на стан здоровья на прикладі студентів-медиків. *Постнеклассический дискурс: пути развития философии и методологии науки: материалы XIII Международных Пригожинских чтений* (14 сентября 2016 г. — 26 января 2017 г. — 2 июня 2017 г., г. Одесса) / Одесск. нац. мед. ун-т и др.; ред. кол.: д-р филос. наук В. Б. Ханжи (отв. ред.) и др. Одесса: Печатный дом, 2017. С. 261–262. (Труды Одесского отделения Украинского синергетического общества.)
3. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 336 с.
4. Демографічна ситуація у січні-листопаді 2018 року : Державна служба статистики України. URL: <http://ukrstat.gov.ua/express/expr2019/01/05.pdf>
5. Кривцова Н. В., Салех О. М. Психологічний супровід самореалізації особистості в умовах медичного університету. *Актуальні проблеми транспортної медицини*. 2018. № 2 (52). С. 55–63.
6. Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01: Загальна психологія, історія психології / Одес. нац. мед. ун-т. Одеса, 2018. 296 с.

7. Кривцова Н. В. Психологічні особливості потенціалу самореалізації особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01: Загальна психологія, історія психології / Одес. нац. мед. ун-т. Одеса, 2018. 20 с.

8. Кривцова Н. В. Шлях до гармонії життя: теорія і практика самореалізації. Одеса: Олді-плюс, 2017. 380 с.

9. Леонова А. Б. Стресс-менеджмент: печальная необходимость. Что подстергает самых успешных менеджеров. URL: www.cpt21.ru

10. Нікітіна І. В. Суб'єктне самовизначення молодого людини в період повноліття: монографія. Київ: КНТ, 2008. 192 с.

11. Про затвердження Порядку здійснення єдиного державного кваліфікаційного іспиту для здобувачів ступеня вищої освіти магістр за спеціальностями галузі знань «22 Охорона здоров'я»: Постанова Кабінету Міністрів Ук-

раїни від 28 березня 2018 р. № 334. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-poryadku-zdijsnennya-yedinogo-derzhavnogo-kvalifikacijnogo-ispitu-dlya-zdobuvachiv-stupenya-vishoyi-osviti-magistr-za-specialnostyami-galuzi-znan-22-ohorona-zdorovya>

12. Про Стратегію сталого розвитку «Україна — 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015.

13. Krivtsova N. V., Salekh E. N. From the model to the technology of training of highly skilled medical specialists. *Journal of Education, Health and Sport*. 2018. Vol. 8, № 4. P. 519–529.

Надійшла до редакції 03.12.2018

Рецензент д-р мед. наук, проф. І. В. Савицький,
дата рецензії 06.12.2018

ТЕЗИ ДОПОВІДЕЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

ОТ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ МЕТОДОЛОГИИ К МЕТОДОЛОГИИ МНОГОМЕРНОЙ

Богатая Л. Н.

Одесский национальный университет
имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина

Словосочетание *междисциплинарная методология* не является устоявшимся в современной философии науки. Еще более непривычно выражение *методология многомерная*. Но именно на фоне все еще продолжающихся разговоров о *меж-* и *трансдисциплинарности* прояснение перспективности дальнейшего развития многомерного подхода (многомерной методологии) видится особенно актуальным.

К концу XX в. в науке усилились бесчисленные дисциплинарные разделения. Для познания любого *реального* объекта стало необходимо «сшивание», соотнесение многочисленных дисциплинарных эпюр. Остро звучал вопрос: как соединять знания об одном объекте, которые получены в результате использования весьма различных подходов, методологии, исследовательских инструментов? Как организовать междисциплинарные действия?

Один из вариантов практической *междисциплинарности* указывает на многоактурное исследование одного и того же объекта. В современной науке возникают многочисленные *междисциплинарные исследовательские проекты*, наиболее крупные из которых осуществляются, чаще всего, «за семью замками» и, к сожалению, соответствующие методологические разработки не становятся предметом обсуждений широкого круга методологов и философов науки.

Еще один вариант практической *междисциплинарности* связан с разнообразными *транзитами*, к примеру — с *междисциплинарными терминологическими транзитами* из одной исследовательской лакуны в другую. Междисциплинарное перемещение терминов актуализирует появление новых смыслов. В результате подобных процессов устоявшееся *научное понятие*

превращается в *концепт* (понимаемый как *термин*, в соответствии которому ставится различное открытое множество смыслов). При этом отчетливо проявляется одна из задач междисциплинарных методологов: *последовательное изучение формирующихся концептов*.

Помимо *концепт-анализа*, можно говорить и о других направлениях приложения усилий специалистов в области междисциплинарной методологии, но пока видится необходимым аргументировать целесообразность самого факта выделения этого исследовательского модуса в самостоятельное методологическое движение.

Междисциплинарная методология непосредственно связана со *вторичной рефлексией* в ее разнообразных модификациях: вторичная рефлексия может осуществляться как *изнутри* той или иной дисциплины, так и *извне*, и это достаточно различные рефлексивные ракурсы. В любом случае, вторичная рефлексия — это «методологический» взгляд на то, что делает тот или иной исследователь, и главная задача подобного анализа сопряжена с выявлением метода (в той или иной его полноте), методологической преемственности, методологических отличий, новаций.

Процедура *рефлексии* является ключевой для междисциплинарной методологии, вокруг нее организовывается и развивается ряд важнейших методологических операций, таких как анализ *парадигм* и *эпистем*, *категориальный анализ*, исследование *концептов* и *конструктов* — все это системообразующие направления развития междисциплинарной методологии, достаточно близкие философской гносеологии, философии науки.

Именно по этой причине и возникает вопрос о том, к какой именно дисциплинарной зоне междисциплинарную методологию следует отнести.

В. Г. Буданов [3], к примеру, полагает, что это *новая методология*, которая может дальше развиваться в рамках проекта «Синергетика-3». Достаточно понятный аргумент «по сути» кажется не очень удачным «по факту».

Сама синергетика, проходя различные этапы своего становления (синергетика-1, синергетика-2), породила множество отрицательных эмоциональных шлейфов. Обсуждение причин неприятия синергетики некоторыми учеными и особенно философами может стать предметом специального исследования. Но сам факт неприятия, увы, очевиден. Поэтому и возникает вопрос: есть ли смысл использовать название, которое одним своим именем может перенаправить внимание на *иное*? Хотя справедливости ради следует согласиться с В. Г. Будановым в том, что элементы междисциплинарной методологии постепенно накапливались, в том числе, в рамках проекта «синергетика-2». Но если попытаться посмотреть на развитие методологии более широко, то и идеология междисциплинарности просвечивается и в системном подходе. В качестве примера можно привести развитие представлений об *атрибутивном* и *реляционном концепте* в ОПТС А. И. Умова или принцип «соотнесенного», о котором размышляет Л. Н. Терентьева (школа А. И. Умова). А сколько важнейших в методологическом плане идей было наработано в философии (в частности, в философии науки). И вот здесь всплывает «каверзный» вопрос: не являются ли разговоры о *междисциплинарной методологии* излишними, *избыточными*? Зачем вводить представления о «непонятном новом», если уже есть дисциплинарно устоявшаяся философская гносеология, философия науки, социальная эпистемология и многие другие современные дисциплины, в рамках которых накапливается методологическое знание?

Тезис, который будет предложен ниже, может показаться спорным, но его важно зафиксировать для привлечения внимания к целесообразности развития, с одной стороны, *междисциплинарной методологии*, с другой — к необходимости различения *междисциплинарной* и *многомерной* методологии.

Суть этого тезиса может быть сведена к следующему.

Междисциплинарная методология относится к ряду *новых дисциплин*, появляющихся в ситуации «*культурного поворота*».

К сожалению, в кратких тезисах нет возможности для детального прояснения выражения «культурный поворот», запущенного в активное интеллектуальное обращение, в том числе, благодаря работам немецкой исследовательницы Д. Бахманн-Медик [1].

К первому десятилетию XXI в. сформировались принципиально *новые условия* для исследований, проводимых в различных областях. Отмеченная новизна в определенной мере связана с размыванием устоявшейся «исследовательской» иерархии, на вершине которой располагались либо философия, либо наука (что было характерно для европейской культуры в последние столетия). К концу XX в. *техника* резко потеснила науку (как наука, в свое время, — философию, а философия — религию). В условиях современности все больше укрепляется понимание того, что *религия, философия, искусство, наука, техника...* есть ни что иное, как *культурные моды (модальности)*, каждая из которых задает особую *мерность многомерного культурного Целого*. Каждое историческое время в большей степени актуализирует ту или иную моду (модальность), переводя все остальные в некоторое контекстное состояние («режим засыпания»). Доминирование той или иной моды (ипостаси), с одной

стороны, способствует ее интенсивному развитию, с другой — приводит к *упрощающему привыканию к одномерности*. В результате и формируется человек «одномерный», которому сложно осознать мир в его реальной целостности, полимодальности. Одномерное развитие связано с многочисленными редукциями и одновременно агрессивными доминированиями религии, философии, науки, техники... К концу XX в. был накоплен печальный опыт «вычеркиваний» тех или иных культурных мод. Этот опыт именовался словами *атеизм, позитивизм, сциентизм, техницизм...*, и он всегда был связан с возвращением к более привычной одномерности. Однако при этом параллельно развивались практики освоения плюральности, междисциплинарности, сложности (сложности), и все это подготавливало к восприятию многомерности.

Культурный поворот — это своеобразный «венец» всех заявленных до этого момента поворотов. Поворот к *культуре* есть манифестация неизбежности освоения культуры не только как *сложной целостности*, но и как многомерного Целого или Целого, обнаруживающего себя мерностными модами. Эти мерности сосуществуют одновременно, находясь в синергичном взаимодействии. Культурный поворот во многом стимулировался проектом «синергетика-2», направленным на изучение сверхсложных человекомерных систем.

Конечно же, можно продолжать игнорировать сложность культурного Целого, осваивая только то или иное мерностное развертывание. Но *многомерный человек* неизбежно прорастает в *человеке одномерном*. И практический опыт многомерности требует проявления новых интеллектуальных технологий.

Развитие междисциплинарной методологии можно рассматривать в качестве первого шага. Но между междисциплинарностью-1 (первыми проявлениями междисциплинарности, возникшими в рамках синергетического, системного движения, разнообразных постструктуралистских практик) и междисциплинарностью-2 (ориентированной уже на развитие многомерности) следует улавливать существенное различие. Это различие связано с готовностью принятия того, что можно назвать *принципом мерностного различения*. Пережиты опыты непримиримой борьбы с той или иной *культурной шпостасью* и в качестве позитивного результата пережитого пришло понимание «недопустимости вульгарного смешивания». Именно по этой причине методологию междисциплинарности (в дальнейшем — многомерную методологию) не следует смешивать ни с философией науки, ни с гносеологией, ибо эти дисциплины развивались (развиваются) в рамках конкретных культурных мод, имеющих свои когнитивные приоритеты.

Многомерная методология ориентирована на исследование способов (путей) одновременного пребывания в различных культурных потоках, но при этом пребывания, актуализирующего потенцию мерностного различения. Отдельная культурная модальность изначально неполна и требует дополненности, позволяющей выйти на новый уровень понимания Целого.

В советских философских, энциклопедических словарях можно обнаружить *форму выражения* (формулу), которая во времена всплеска интереса к разнообразным *концепциям сознания* стала казаться неким

«философским монстром», рудиментом, словосочетанием, употребляя которое в кругах «философов сознания» стало «не совсем прилично». Речь идет о понимании философии, науки, искусства, ... как «форм общественного сознания». Действительно, современные исследователи сознания создают сверхновые лексиконы, которые сложно совместить с выражением «форма общественного сознания», и это вполне понятно. Но понятно и то, что существует «общее сознание» (общественное, коллективное, коммуникативное?). И интересно то, что именно к *общественному сознанию* впервые в конце 80-х годов был применен термин «многомерность» (см. по этому поводу более подробно [4]). Именно по этой причине можно предположить, что развитие многомерной методологии может стимулироваться, в том числе, и современными исследованиями *сознания* или, к примеру, новыми толкованиями *хозяйствования* (ибо хозяйствование — это тоже практика формирования целостностей, «Дома» (греч. οἶκος — дом, хозяйство, хозяйствование)) [2]. В экономике же целостность (прямо в духе сциентистского, позитивистского упрощения) была редуцирована до практики выискивания экономических законов. Греческие корни οἶκος — νόμος обрели свое одномерное толкование, в результате чего экономика стала *у-площенной* (искаженной) версией хозяйствования. Нечто подобное можно говорить и по поводу политики.

Из отмеченного вытекает, что *многомерная методология* (междисциплинарная методология-2) — это вовсе не набор *абстрактных фантазий*, а то, что связано с самыми актуальными направлениями современных исследований.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бахманн-Медик Д. Культурные повороты. Новые ориентиры в науках о культуре / пер. с нем. С. Ташкенова. Москва: Новое литературное обозрение, 2017. 504 с.
2. Богатая Л. Н. Дом многомерного человека. *Академия знаний. Научный журнал*. Симферополь, 2010. № 3. С. 36–43.
3. Буданов В. Г. Третье рождение синергетики. *Философия освіти*. № 2 (21). 2017. С. 57–71.
4. Келле В. Ж. Идея многомерности в познании социальной реальности. *К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана*: материалы междунар. науч. конф. 18 мая 2001 г. Санкт-Петербург. Санкт-Петербург, 2001. С. 53. (Серия “Symposium”, Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. Вып. 12.)

КОНЦЕПЦІЯ ПЕРЦЕПТИВНОГО СМISЛУ У ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІЙ ЕСТЕТИЦІ М. МЕРЛО-ПОНТІ

Вячеславова О. А.

*Національний медичний університет
ім. О. О. Богомольця, Київ, Україна*

Проблема смислу, притаманного твору мистецтва, протягом ХХ ст. посідала помітне місце у західній естетиці. У 1990-ті роки, з кризою західного теоретичного мистецтвознавства, прийшло розуміння того, що задовільного вирішення зазначене питання не здало. Увага до нього серед фахівців існує і сьогодні, трансформована більш широкою проблематикою іконічного (пикторіального) повороту у філософії.

Разом із тим варто визнати, що, попри теоретичне оновлення української філософсько-естетичної думки останніх десятиліть, деякі важливі філософські концепції, продуктивні щодо вивчення мистецтва, залишаються поза увагою вітчизняних науковців. Зокрема це стосується феноменологічної естетики Моріса Мерло-Понті. У західному інтелектуальному просторі сьогодні триває «перевідкриття» філософії Мерло-Понті і впровадження його естетики у царину вивчення образотворчості.

Естетичні мотиви були вписані в антропологічний та онтологічний горизонти пізньої творчості філософа. Тому ідеї, важливі для розуміння образотворчих структур (викладені в есе «Око і дух», «Непряма мова та голоси мовчазності», «Сумніви Сезанна»), набули конкретизації та роз'яснення в низці пізніх незавершених праць філософа [3; 4; 5]. Окремої уваги заслуговує концепт перцептивного смислу, запропонований Мерло-Понті в контексті обговорення проблеми індивідуального стилю в живописі. Образотворче мистецтво виступає привілейованою формою вираження перцептивного смислу, дозволяючи безпосередньо долучитися до «смислу, що перебуває у владі видимої конфігурації» [2, с. 60–61, 85]. Значущість концепції стилю Мерло-Понті визначена тим, що він уперше звернув увагу на потенціальну здатність стилю створювати значення. Проте яким чином це відбувається?

Запровадження поняття *плоті*, яка водночас належить порядку «об'єкта» і порядку «суб'єкта», долає їх межі й утворює хізматичний «третій вимір» по той бік від картезіанських розмежувань свідомості та речі, стало основою здійсненого філософом утвердження автономії «порядку феноменального». Йому належать інтерсуб'єктивні феномени мистецтва, живої тілесності іншого, культури як такої. Перегляд фізичного пояснення естетології тілесності вело філософа до заперечення сприйняття як репродукції, до опрацювання «філософії бачення», яку «можна було б пошукати в живописних полотнах» [1, с. 22]. Остання на сторінках «Видимого та невидимого» розгортається у дослідження природи перцептивного смислу.

За Мерло-Понті, мистецтву, як і філософії, належить онтологічна функція «завоювання сирого, або дикого буття» [3, с. 151]. Світ дорефлексивного буття як горизонт оточує сконструйоване буття-об'єкт, і хоча він є «світом мовчання», «буттям, в якому з трудом можна впізнати ноєми», він, тим не менше, «є порядком, в якому мають місце позамовні значення» [5, с. 247]. Філософ визнає притаманність цьому мовчазному світу первинного «смислу до логіки» (Logos endiathetos), «логосу, що мається на увазі» [5, с. 244–246]. У пізніх працях Мерло-Понті ставив за мету у свій спосіб розв'язати феноменологічну проблему допредикативного досвіду і «прослідкувати у подробицях перехід від німого світу до світу, що говорить» [3, с. 224]. Образотворче мистецтво і було для Мерло-Понті «мовленням, що передує мовленню» [5, с. 278], мовою, що не втратила зв'язків-референцій з «німими речами», здатною бути «не маскою буття, а ... найбільш надійним його свідком» [3, с. 183–184].

Структурність смислової сфери Мерло-Понті визначав у кілька способів: це міркування про перцептивний і мовний логоси (logos endiathetos та logos prothoricos) [5, с. 244–246, 252, 255]; аналіз шаруватої структури смислу («чотири пласти невидимого») [5,

338]; нарешті, порівняння двох типів ідеальності, «горизонтної» та «чистої», у контексті полеміки з ідеями Гуссерля [3, с. 221, 223]. Онтологічно-первинна подія полягає, за Мерло-Понті, в тому, що «видиме (тіло) стає *порожнім* за допомогою невидимого смислу» [5, с. 277]. Міркування про «пористість» і «вагітність» буття, його «щілини», «розколини», «лакуни» та «складки» є способами виявлення смислу як «структури порожнечі», можливості для видимого «містити» невидимий смисл. Як наголошує Раджив Каушик, переплетення в онтології Мерло-Понті мистецтва та мови, зображення та тексту перетворює її насамперед на онтологію мови. Своєрідність такої «фігурної філософії», у якій твір мистецтва актуалізує онтологію, полягає в тому, що відбувається відміна рішучого розподілу між лінгвістичним смислом і чуттєвим світом, між буттям і лінгвістичними структурами [6; 7].

Ключовим у розумінні співвідношення видимого та невидимого стає концепт «вимір» (або «рівень»). Вимір постає внаслідок переходу «від порядку подій до порядку вираження» як результат «переключення» двох можливих режимів або способів бачення світу — режиму «факту» і режиму «сутності». У створюваній Мерло-Понті онтології видимого досвід бачення є не психологічним чи фізіологічним актом, а відкритістю буттю, «відкриттям виміру, ...рівня, щодо якого відтепер визначатиметься будь-який інший досвід. Ідея і виступає ... цим виміром...» [3, с. 220]. «Вимір» як «сутність» є відхиленням щодо «факту» (є ідеєю, категорією, значенням), тобто несе з собою семантичні зміни. Останні розглядалися філософом у контексті діакритичної концепції значення як розбіжності, запропонованої ним під впливом ідей Ф. де Сосюра.

Твори мистецтва допомагали Мерло-Понті висвітлити дію семантичного механізму перетворення «факту» на «вимір». Протиставляючи «світ» картини «реальному світові», філософ зазначав: «Ті ж самі відчутні елементи позначають там дещо інше, ніж в прозаїчному світі», стають «системою означення», «засобами інтерпретації світу» [2, с. 72; 5, с. 301–302]. Основою такого семантичного перетворення є «універсальність відчутного», що виступає «дзеркалом трансцендентності», його двозначний характер, здатність бути таким, що «мається на увазі». Вихід відчутного за власні межі філософ пояснював на прикладі кольору, що можна підкріпити зразками колористичних рішень живописних творів, зокрема, А. Матісса або багатьох українських митців. За Мерло-Понті, колір дається одночасно як якість визначене буття і як певний «вимір», вираз будь-якого можливо буття взагалі, достатньо йому стати домінуючим кольором освітлення — і він уже «перестав бути якимось кольором, здобув із себе онтологічну функцію і став здатним репрезентувати будь-яку річ» [5, с. 292, 295–297].

Та чи лише колір здатний виступати в ролі «виміру» в мистецтві? Звернімо увагу на одну із характеристик «вимірів» як того, що «має відношення з видимим, проте ... не може бути побаченим в якості речі» [5, с. 338]. Мерло-Понті дає огляд «латентних тілесних станів» (політ, рух без переміщення у вигляді вібрації або випромінювання, плін, плавання), вираз яких помітне місце в мистецтві ХХ ст. [1, с. 46–

48, 53]. Отже, на рівні художнього вираження «виміри» набувають статусу мови, утворюючи «систему еквівалентів» як перцептивний Логос і як основу індивідуального стилю в мистецтві [1, с. 45].

Розглянута опозиція «факту»/«виміру» може нагадати протиставлення образу та знаку в образотворчості, проте чи є підстави їх ототожнювати? Основою розрізнення факту та виміру виступає не розуміння твору як «повідомлення», а онтологія бачення, що констатує перцептивний смисл як притаманний світові. Разом із тим за певних умов Мерло-Понті вважає можливою феноменологічну адаптацію ідей теорії інформації [5, с. 277].

Таким чином, перетворення «факту» на «вимір», притаманне «горизонтній» ідеальності, яка «не чужа плоті» й виступає формою її сублімації, спочатку відбувається на рівні сприйняття; а далі, на рівні художнього вираження, «глибина, колір, форма, лінія, рух, контур» як виміри, «з трудом здобуті з видовища світу», через здійснення митцем експресивних операцій складають систему мови митця. Природа їхня онтологічна: вони не є суб'єктивними засобами, а «вплетені у тканину Буття» [1, с. 55], слугують смисловими «каркасними» видимого, «несуть» на собі перцептивний смисл. Структура двоїстого бачення веде до того, що будь-яка образотворча мова актуально або потенційно є непрямою мовою, оскільки художня плоть твору, хізматична за природою, здатна бути водночас «тілом духу» та «духом тіла».

ЛІТЕРАТУРА

1. Мерло-Понті М. *Око и дух* / пер. с фр., предисл., коммент. А. В. Густыря. Москва: Искусство, 1992. 63 с.
2. Мерло-Понті М. *Косвенный язык и голоса безмолвия. Знаки* / пер. с фр., коммент. и послесловие И. С. Вдовиной. Москва: Искусство, 2001. С. 44–94.
3. Мерло-Понті М. *Видимое и невидимое. Видимое и невидимое* / пер. с фр. О. Н. Шпараги; ред. Т. В. Щитцова. Минск: И. Логвинов, 2006. С. 9–227.
4. Мерло-Понті М. *О феноменологии языка. Знаки* / пер. с фр., коммент и послесловие И. С. Вдовиной. Москва: Искусство, 2001. С. 95–110.
5. Мерло-Понті М. *Рабочие записи. Видимое и невидимое* / пер. с фр. О. Н. Шпараги; под ред. Т. В. Щитцовой. Минск: И. Логвинов, 2006. С. 241–360.
6. Kaushik R. *Art, Language and Figure in Merleau-Ponty: Excursions in Hyper-Dialectic*. NY: Continuum, 2013. 156 p. DOI: 10.5040/9781472545473
7. Kaushik R. *The Shape of Things: Separations and Symbolics in Merleau-Ponty. Chiasmi International*. 2016. Vol. 18. P. 313–331. DOI: 10.5840/chiasmi20161827

СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ «ПРАВА НА МІСТО»

Голубович І. В., Тихомірова Ф. А.

Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, Одеса, Україна

Населення, його економічна діяльність, соціальна і культурна взаємодія, а також екологічний та гуманітарний вплив більшою мірою концентруються в містах. Це створює величезні проблеми для збалансованості в тому, що стосується, зокрема, безпеки і при-

родних ресурсів житла, інфраструктури, продовольчої безпеки, охорони здоров'я, освіти, гідної роботи, основних послуг. За прогнозами до 2050 р., міське населення світу збільшиться майже вдвічі. Отже, урбанізація буде однією з найбільш значущих тенденцій XXI ст. за масштабами перетворень.

Починаючи з другої половини XX ст., зіткнувшись із виникненням ознак глобальної екологічної кризи, проблемами обмеженості та виснаження невідновних ресурсів, людство переосмислює питання переходу до екологічно збалансованого розвитку.

Наслідком уваги світової спільноти до даної проблематики стала поява програми «Сталий розвиток міст», за підтримки НАВІТАТ, у якій беруть участь багато міст світу. Стратегічний план збалансованого розвитку повинен бути спрямований на зміну міського середовища, поліпшення якості життя.

Принципи екологічно збалансованого розвитку дуже повільно опановують людську свідомість. Вони незвичайні, неординарні, до них дійсно важко звикнути: адже городянам потрібно усвідомити, що споживання не може бути необмеженим і що необхідно замислюватися над забезпеченням потреб усіх майбутніх поколінь.

Ідея «сталого розвитку» викликає багато суперечок, досі існують принципи протиріччя в стратегії і тактиці дій і питання. Чи може бути здійсненням сталий розвиток без швидкого економічного зростання, покликаною виключити бідність і нерівність, або, навпаки, необхідний постійний ріст економіки? Чи може нинішнє покоління розв'язувати проблеми майбутніх поколінь, не знаючи їхніх потреб? На яких людей орієнтуватися в стратегії сталого розвитку: на звичайних городян або на людей з особливими екологічними поглядами?

У 2004 р. на Міжнародному урбаністичному форумі Міжнародний альянс жителів і Програма ООН по населених пунктах (НАВІТАТ) прийняли рішення про включення права на місто нарівні з житлом і чистою водою в список прав на предмети першої необхідності.

Термін «право на місто» з'явився наприкінці 60-х років XX ст. у працях Анрі Лефевра [3]. Активне його використання у політичних, юридичних та економічних дискусіях сприяло тлумаченню «права на місто» як права на краще, «людиновимірне» життя в умовах капіталістичного міста і суспільства представницької демократії. Серед тих, хто розвинув ідею Лефевра, були Дон Мітчелл, Р. Мозес, М. Девіс і Девід Харві [2].

Низка громадських ініціатив, хвиля яких прокотилася спочатку по США, Східній Європі, країнах Латинської Америки, східних містах, таких як Стамбул, повернули його у дискурс міських досліджень у XXI ст.

Досягнення рівня розвитку, при якому люди у виробничій або іншій економічній діяльності перестають руйнувати середовище проживання, збалансованості економічних та екологічних цілей стає необхідною умовою подальшої урбанізації. Необхідне забезпечення збалансованості економічної та соціальної сфер, максимальне використання в інтересах населення тих ресурсів, які дає економічний розвиток міста.

Нова світова програма розвитку міст допоможе покласти край злидням і голоду у всіх їхніх формах і

проявах; скоротити нерівність; забезпечити гендерну рівність і розширення прав і можливостей усіх жінок і дівчаток, зміцнити здоров'я і підвищити життєстійкість і рівень добробуту людей та захистити довкілля [1].

Людство повинне і здатне забезпечити, щоб розвиток задовольняв потреби сьогодення, не піддаючи ризику здатність задовольняти потреби майбутніх поколінь.

Більшість українських міст можна досліджувати як палімпсести з глибинно перемішаними пластами соціоекологічних, техноприродних, локальних, національних і глобальних особливостей. Міста і регіони розробляють свої програми розвитку, стратегічні установки, які враховують світові та національні тренди й очікувані зміни в суспільному житті, природно-кліматичні умови; життєві стандарти, технологічний, інтелектуальний і громадський потенціал міського населення, ресурсні можливості, технологічні уклади і стан міського середовища.

У Україні у 2001–2002 рр. місцевою владою Києва, Донецька, Харкова, Маріуполя та Миколаєва за фінансової підтримки Британської Ради в Україні була створена Мережа екологічно стабільних міст. Проект SEPS 415 за участі британської компанії Global to Local був спрямований на впровадження екологічного управління за сучасними міжнародними стандартами. У 2011 р. свою участь у Мережі офіційно підтвердили 27 міст України.

Одна з основних проблем — комплементация звичного антропоцентричного мислення екоцентричним. Головне в цій проблемі — порівняно короткий час, виділений для становлення нової системи цінностей, необхідної для виховання і підтримки нових людських якостей — політичних, духовних, філософських, соціальних, культурних тощо.

Завдання, пов'язані з розвитком, потрібно вирішувати не тільки в інтересах тих, хто живе нині, але і майбутніх поколінь, що мають рівні права на ресурси. В основі стратегічного плану повинен бути гуманітарно-екологічний імператив, тобто принцип збереження і відновлення природи для нормальної життєдіяльності людей.

У соціально-філософському і соціально-екологічному сенсі «право на місто» скоріше можна визначати, спираючись на теорії справедливості та сучасні принципи збереження довкілля.

Збалансування економічних, соціальних і природних факторів зміни і розвитку сучасних міст пов'язане із соціальною справедливістю, стійкою економікою, екологічною стійкістю.

«Право на місто» у сучасних реаліях нерозривно пов'язане із соціально-екологічними вимогами. Важливо знайти шлях до соціоекологічної стабільності, орієнтуючись на демократично контрольовані й організаційні перетворення соціоекосистеми міста. Отже, стають необхідністю зміни в діяльності, у собі життя і мисленні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новая программа развития городов / Организация объединенных наций (ООН). 2016. URL: <http://habitat3.org/wp-content/uploads/New-Urban-Agenda-GA-Adopted-68th-Plenary-N1646659-R.pdf> (дата обращения: 11.04.2019)

2. Харви Д. Право на город. *Логос*. 2008. № 3. С. 80–94.
3. Lefebvre H. Writings on cities. Oxford: Blackwell, 1996. Vol. 63, № 2. P. 147–159.

О НЕКОТОРЫХ НАПРАВЛЕНИЯХ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕМЫ ВЛАСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ М. ФУКО И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ КОНЦЕПТА «ЗАБОТА О СЕБЕ»

Ивченко А. С.

*Одесский национальный университет
имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина*

В настоящее время обнаруживается ниспадающий интерес к творчеству Мишеля Фуко. На Западе можно выделить «две волны» исследователей, изучавших наследие мыслителя. К «первой волне» относятся его друзья и коллеги, тексты которых составили «первый» корпус аналитических работ о Фуко (Ж. Делез, П. Адо, М. Бланшо). «Вторая волна» — это целая плеяда англоязычных авторов, в первую очередь, представляющих журнал “Foucault Studies” (С. Елден, П. Поттон, Д. Фаблон и др.). Естественно, что интерес к творчеству Фуко проявлен не только во Франции или Америке. К настоящему времени существует значительное число русскоязычных исследований, авторы которых обращаются к анализу творчества французского мыслителя.

Главная цель данной заметки состоит в самом общем анализе некоторых русскоязычных диссертационных исследований, посвященных творчеству М. Фуко.

Среди диссертаций, посвященных проблеме осмысления *власти* в творчестве М. Фуко были выделены исследования, в которых осуществляется социально-философский анализ интеллектуальных новаций М. Фуко.

1. Дискурс М. Фуко как методология анализа современных социальных институтов и процессов (П. Е. Кирилов, 2002).

Особенностью осуществленного анализа автор называет исследования дискурсологических интуиций М. Фуко, которые можно рассматривать как своеобразный методологический аппарат современного гуманитарного знания. В качестве ключевых категорий исследуются *власть* и *знание*. Автор выделяет роль дискурса для изучения наследия М. Фуко. История безумия, рождение медицины, опыт сексуальности, литературные проблемы авторства, истинность — все эти темы пронизаны и опосредованы теорией дискурса. Дискурсивная методология анализируется как закономерный этап развития структурализма и его влияния на формирование социального и гуманитарного знания в Западной Европе второй половины XX в.

Ключевое внимание в диссертации уделяется работам Н. С. Автономовой, посвященным творчеству М. Фуко, текстам Ю. Хабермаса, в которых рассматривается идея дискурсивного анализа М. Фуко как возможность создания нового типа знания, а также исследованиям темы борьбы за власть В. А. Подороги.

Значительным результатом анализируемой диссертации стал анализ развития дискурса власти, обозначены основные идеи и концепции, повлиявшие на творчество М. Фуко, выявлены дискурсивные стратегии Фуко, применяемые к анализу современного соци-

ального и гуманитарного знания («генеалогия», «археология», «архив»).

2. «Эволюция стратегий анализа власти в политической философии Мишеля Фуко» (С. С. Русаков, 2017).

Актуальность исследования С. С. Русакова заключена в постановке проблемы *эволюции* анализа власти в творчестве М. Фуко. Автор подчеркивает, что существуют уже достаточно много вариантов этапизации творчества французского философа. Но при этом сохраняется актуальность такой этапизации, при которой рассматривались бы изменения взглядов Фуко именно на *власть* и изменение способов ее анализа.

Фундаментом рассматриваемого исследования являются, опять же, труды Н. С. Автономовой, В. А. Подороги — авторов, которые анализируют и позитивно оценивают вклад Фуко в развитие гуманитарной мысли, подчеркивая его оригинальность, критическую направленность. Интересно то, что в работе анализируются также взгляды критиков М. Фуко — Ю. Хабермаса, Ж.-П. Сартра, Ж. Бодрийара.

Научная новизна проведенного исследования заключена в формировании новой этапизации творчества М. Фуко, автор впервые в русскоязычной литературе рассматривает власть в трех новых измерениях (политическом, неополитическом и «несобственно политическом»), что позволило по-новому взглянуть на такие концепты, как *настьерская власть* и *микрорфизика власти*. Автор выводит ряд новых понятий, до этого не используемых в русскоязычных исследованиях: *оператор* и *клиент власти*.

3. «Проблема власти в трудах Мишеля Фуко» (Э. Томпсона, 2001).

В контексте истории политических наук автор третьего анализируемого диссертационного исследования задается целью проанализировать творчество М. Фуко, но в той его части, которая касается анализа *общественного феномена власти*.

Основными источниками, естественно, помимо работ самого М. Фуко, его критиков и оппонентов (Ю. Хабермаса, Н. Фрейзер, П. Бурдьё, Ж.-П. Сартра и др.), опять же использовались статьи и работы российских авторов (Н. С. Автономовой, В. А. Подороги).

Научная новизна исследования (какой ее видит автор) заключается в попытке обозначить место и роль *пенитенциарных учреждений* как элемента политического государства. С привлечением новых источников, не переведенных до этого на русский язык, вводятся такие концепты, как «*паноптикум*», «*биофизика власти*», «*дисциплинарное общество*», «*диаграмма власти*». Эти концепты новы для русскоязычных исследователей.

Краткий анализ даже трех диссертационных исследований свидетельствует о том, что тема власти в ее переосмыслениях французским исследователем М. Фуко достаточно актуальна в русскоязычном социологическом и политологическом дискурсах.

Власть, с точки зрения Фуко, выступает как практика, необходимая для *заботы о других*. *Забота о себе*, в конечном итоге, есть эффект политики как отправления власти.

Выделяя два субъекта властных отношений (*оператор* и *клиент власти*), С. С. Русакова заключает, что оба субъекта власти обладают временными наборами

различных механизмов для осуществления властных полномочий.

Методы «археологии», «генеалогии» и «архив», как системы гуманитарного образования, затрагивают проблему перспективы образования. Огромную роль в этом процессе играет *учитель*, который непосредственно участвует в производстве новых типов власти и несет личную ответственность за результаты процесса.

Такие концепты, как «паноптикум», «биофизика власти», «дисциплинарное общество», «диаграмма власти», представляют зависимость индивида от формы контроля, господства, дисциплины над ними.

Тем самым *практики себя* являются определенными техниками, с помощью которых человек сопротивляется власти, испытывая на себе ее воздействие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кириллов П. Е. Дискурс М. Фуко как методология анализа современных социальных институтов и процессов: дис. канд. филос. наук: 09.00.11. Москва, 2006. 139 с.
2. Русаков С. С. Эволюция стратегий анализа власти в политической философии Мишеля Фуко: дис. канд. полит. наук: 23.00.01. Санкт-Петербург, 2017.
3. Томпсона Э. Проблема власти в трудах Мишеля Фуко: дис. канд. полит. наук: 23.00.01. Ростов-на-Дону, 2001. 134 с.

ТРАНСГЕНДЕР: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Куцепал С. В.

*Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету
ім. Ярослава Мудрого, Полтава, Україна*

Досить вживаним соціокультурним конструктом у сучасному філософському дискурсі є гендер — своєрідний світоглядний та аксіологічний маркер, завдяки якому суспільство прагне нав'язати чоловікам і жінкам бажані для нього ролі, визначити лінію поведінки та сформувати систему пріоритетів.

Біологічна стать — це бінарна система, і з цим ніхто не сперечається, проте, окрім двох складових цієї бінарності, є ще «третьа стать», представники якої не можуть примирити свої прагнення та бажання, своє Я з тією тілесною оболонкою, яку отримали від народження. Людина, якій суспільство нав'язує певну гендерну роль, суперечливу її естеству, живе в стані дискомфорту та дисгармонії. Трансгендер — це людина, гендерна ідентичність чи гендерна презентація якої не збігається з біологічною статтю. Це люди, які вважають себе особами протилежної статі, а також люди з постійно мінливою гендерною ідентичністю.

Трансгендери змушені жити в ситуації постійного онтологічного розриву, адже вони психологічно, соціально, культурально знаходяться в іншому тілі, не знаходять для себе культурних і соціальних референцій. Індивід не може прийняти даного йому на підставі анатомічної статі гендерного статусу чоловіка або жінки і відчуває гостру незадоволеність ним. Крайнім виявом гендерного спротиву є явище агендери, коли людина взагалі не бажає відносити себе до будь-якої статі.

У соціальному плані трансгендери стикаються з масою проблем, найважливішою з яких можна вважа-

ти стигматизуюче відношення суспільства, яке чітко поділяє світ на світ чоловіків і жінок, до представників цієї спільноти. Відсутність гендерної просвіти має наслідком гендерне невігластво, коли пересічна людина не розрізняє трансгендерність і гомосексуальність або сприймає трансгендера як психічно хвору людину.

Консервативність суспільства віддзеркалюється й у сім'ї, де замість спроби зрозуміти і допомогти людині-трансгендера, робиться ставка на силу або примус. Подібна ситуація і в школі або іншому навчальному закладі.

Медицина також достатньо консервативна в плані обслуговування трансгендерів, величезною проблемою для яких є навіть така проста процедура, як отримання талона до лікаря у реєстратурі, проходження медогляду, не кажучи вже про візит до гінеколога або ендокринолога.

Неінформованість членів суспільства стосовно природи та сутності трансгендера призводить до трансфобії, пересічна людина уникає контакту з такими людьми, може проявляти відносно них агресію, ображати та принижувати їх. Причина такої поведінки також і в тому, що всі взаємини між людьми, на думку пересічної людини, будуються, спираючись на гетеросексуальну матрицю як єдино правильну, нормативну модель взаємин. Трансгендерні люди сприймаються як неповноцінні представники однієї з біологічних статей.

Суспільство має відмовитися від патріархальної гетеронормативної парадигми, відповідно до якої кожна людина повинна чітко усвідомлювати свою належність до тієї чи іншої статі, орієнтуватися на створення сім'ї та народження дітей.

XXI ст. репрезентоване у соціально-філософському дискурсі як століття толерантності до Іншого, сприйняття останнього не вигнанцем, як це було в минулому, а визнання його рівноправним членом соціуму. Одними з таких Інших можна вважати представників трансгендерної спільноти.

СИСТЕМНО-ПАРАМЕТРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МЕДИЦИНЫ И НЕКОТОРЫЕ ЕЕ СВОЙСТВА

Нерубасская А. А.

*Одесский национальный университет
имени И. И. Мечникова, Одесса, Украина*

Человек — это уникальная система, которая по ряду причин (природных, социальных, экономических и т. п.) терпит разного рода сбои. Эти сбои можно назвать недугами, плохим состоянием, болезнями и т. п., в зависимости от степени недомогания. Поэтому и здоровье крайне узко определяют как отсутствие болезни. «Одновременно понимание многослойности и неоднозначности феноменов здоровья и болезни, начала и конца человеческого существования, внесло неопределенность в восприятие границ человеческого тела и человека в целом, актуализировало феноменологический и экзистенциалистический подходы к этим явлениям. В этой связи актуализировалось изучение: междисциплинарных связей медицины с гуманитарным знанием, в частности, с философией... Изучение характера сегодняшней медицины... требу-

ет пересмотра ее философско-методологических и мировоззренческих оснований и формирование новой современной онтологии, гносеологии и аксиологии медицины...» [2, с. 191–192]. В моем исследовании предлагается применить общенаучный метод (системно-параметрический), чтобы проанализировать свойства современной медицины.

Целью данных тезисов является определение системных дескрипторов медицины и анализ некоторых ее системных свойств.

Люди хотели бы родиться **здоровыми, чтобы жить, как им нравится, не задумываясь о последствиях**. Но это потребительское отношение к здоровью людей интересует гораздо в большей степени, чем научное или духовное отношение к телу как храму, который дан нам, и мы за него ответственны. Немецкий поэт, публицист, критик **Генрих Гейне** (1797–1856) писал: «Единственная красота, которую я знаю, — это Здоровье!» Я бы хотела обратить внимание современного поколения, особенно молодежи, на ту опасность, которая подстерегает человечество, к этому меня саму подтолкнула одна монография. В апреле 2014 г. в немецком издательстве “LAP LAMBERT Academic Publishing” вышла книга профессора, основателя украинской школы санологии Геннадия Леонидовича Апанасенко «Эпидемия хронических неинфекционных заболеваний: стратегия выживания». Вот что он пишет: «Перед человечеством стоит проблема, значимость которой пока не осознается в достаточной мере ни общественностью, ни наукой, — биологическая деградация вида *Homo sapiens*. Она проявляется ускоренным темпом старения, снижением “количества” здоровья (жизнеспособности), эпидемией хронических неинфекционных заболеваний, снижением репродуктивной функции, рождением ослабленного потомства и др. Все это является следствием снижения устойчивости неравновесной термодинамической системы (живого) по причине “митохондриальной недостаточности” на современном этапе социальной эволюции» [1]. В данной книге автор говорит о том, что человечество находится в точке фазового перехода, после которой жизнь либо исчезнет, либо перейдет на новый качественный уровень. Однако ученый склоняется к тенденции отрицательного исхода этого фазового перехода. Поэтому так важно сегодня вернуться к осознанию своей индивидуальности, «личности» (я рассматриваю как свойство, которым наделен человек), которая особым образом может как возродить, так и уничтожить абсолютно все, что ее окружает, включая саму себя. «Если жизнь человека действительно уникальный дар свыше, то реализация неповторимых и уникальных возможностей этой жизни возлагается исключительно на личность. Осмысливая непосредственность собственного бытия, как осуществление своего неповторимого жизненного назначения, человек попадает в духовную атмосферу, где и утверждается подлинно моральная ответственность» [2, с. 198]. В создавшейся современной ситуации в области реформирования медицины Украины, на мой взгляд, необходимо строить правильные отношения «врач — пациент», основанные на высоко этических и моральных принципах. Используя, системно-параметрический метод, разработанный украинским ученым А. И. Уёмовым [3, с. 105], определим концепт, структуру и субстрат меди-

цины, представленной как система. Используя представления о современной медицине киевского ученого, доктора наук Светланы Пустовит, выделим концепт. В данном случае он будет атрибутивный. В него войдет все то, что должна включать в себя медицина: «чаяния и надежды пациента, веру в разум, добро, счастье, свободное развитие, солидарность, справедливость» [2, с. 193]. В параметрической общей теории систем атрибутивному концепту соответствует реляционная структура, которая включает взаимоотношение врача и пациента. Реляционная структура реализуется на субстрате, в данной системе это будут сами люди. Используя атрибутивные параметры, рассмотрим свойства данной системы, проанализируем некоторые системные свойства, присущие системе «медицина».

Один из бинарных атрибутивных параметров — это системы с опосредованием и без опосредования. Система медицины является системой без опосредования, т. к. элементы ее структуры (пациент и врач) функционируют напрямую друг с другом, т. е. непосредственно. Но она может быть и опосредованной, если рассмотреть нововведение украинских реформаторов, а именно: консультирование пациентов через «скайп», «вайбер» и т. п., т. е. другие элементы. Только будет ли она в этом случае более эффективной, вызывает у меня сомнение. Кроме опосредованности, этой системе характерна регенеративность, но она не является авторегенеративной, т. е. не требующей для своего восстановления помощи других систем. Наоборот, система медицины постоянно нуждается в этой помощи для своего восстановления. Этими системами могут выступать общество, политическая сфера, экономика. Еще один интересный параметр, на мой взгляд, это «завершенные — незавершенные» системы. Медицину можно отнести к завершенным системам, т. к. присоединение к ней новых подсистем может ее разрушить. Я считаю, что чем больше степень ее завершенности, тем больше ее эффективность и более высокое качество в отношении оказываемых услуг. Также систему медицины можно отнести к минимальным системам, т. к. ликвидация любой из подсистем структуры ликвидирует всю систему. Например, если ликвидировать подсистему пациентов, врачам некого будет лечить. Медицина, как она была определена в данном исследовании, — нестабильная система, т. к. разрушение структурного отношения пациент — врач приведет к разрушению системы и образованию другой. Стабильные же системы допускают изменения в структуре без разрушения системы в целом.

В заключение отметим, что в двойственном системном моделировании предполагается и двойственное системное определение рассматриваемого объекта (в нашем случае медицина). В рамках данного исследования мы его не проводим, но медицину можно определить и по другим дескрипторам с реляционным концептом и атрибутивной структурой, что может поменять и некоторые ее атрибутивные параметры. В рассмотренной нами системе «медицина» были определены атрибутивный концепт и реляционная структура, а также выявлены некоторые свойства данной системы. Она опосредованная, регенеративная, но не авторегенеративная, завершенная, минимальная и нестабильная по параметру структура.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апанасенко Г. Л. Эпидемия хронических неинфекционных заболеваний: стратегия выживания. Германия, Сарбрюккен: LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. 260 с.
2. Пустовит С. В. Гуманизация современной медицины: онтологические аспекты. *Постнеклассический дискурс: пути развития философии и методологии науки*: тезисы в материалах 13-х Международных пригожинских чтений. 14 сентября 2016 г. — 26 января 2017 г. — 2 июня 2017 г. Вып. 13. Одесса: Печатный дом, 2017. 296 с.
3. Уёмов А. И., Цофнас А., Сараева И. Общая теория систем для гуманитариев: учеб. пособие для гуманитариев. Польша: Uniwersitas Rediviva, 2001. 276 с.

ТРАНСГРЕСІЯ ЯК ПРИНЦИП ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ПРОБЛЕМ У КОНТЕКСТІ ПОСТГУМАНІЗМУ

Повторева С. М.

Національний університет
«Львівська політехніка», Львів, Україна

Принцип трансгресії (у значенні подолання кордонів, виходу за межі усталених структур) має важливе методологічне значення в гуманітарних студіях. Категорія границі (межі) безпосередньо стосується питань мови, історії, культури, педагогіки тощо. Цей принцип щільно пов'язаний зі структурним розумінням відмінності, оскільки кордони створюються лише на основі різниці, відмінності, іншості; через усвідомлення границь дискурсивних утворень відбувається їхній перехід і подолання.

Базове у гендерних дослідженнях поняття «гендер» (gender), яке у перекладі означає «стать» (sex), охоплює значно більш широке, ніж стать, коло якостей і відносин, що характеризують людське життя. Більшість дослідників пов'язують гендерні дослідження із соціальними відносинами: «Ми розуміємо гендер не як якість особистості, а швидше, як результат і одночасно причину різних соціальних відносин, як засіб легітимізації одного з найфундаментальніших розподілень у суспільстві» [6].

Принцип трансгресії є методологічно значущим у найсучаснішому напрямі гендерних досліджень — жіночих студіях (О. Забужко, Л. Ірігарей, Ю. Крістева, Г. Кубі, С. Павличко, Е. Сісу, І. Р. Чикалова, Є. І. Янчук та ін.). Існує точка зору, що дослідження з жіночих студій, феміністська критика модерністських фундаменталістських епістемологій випередили чоловічі дискурси, постструктуралізм і постмодернізм, оскільки задовго до них акцентували увагу на відмінностях, усвідомленні кордонів та їх подоланні в контексті у дискурсивному просторі сучасної культури. Водночас поняття трансгресії, базоване на категорії відмінності, передбачає не лише визнання мінливості меж, які водночас і підривають, і дислокують різні конфігурації культури, влади і знання, але є теоретично-філософською основою загальної боротьби за поліпшення становища пригноблених верств суспільства. Адже створені в рамках домінування існуючі межі можуть бути піддані сумніву та перевизначені через різні форми трансгресії [2, с. 81].

У контексті гендерних досліджень трансгресія означає вихід за межі панівного чоловічого дискурсу та створення дискурсу жіночого. Саме в цьому представ-

ниці гендерних студій вбачають розв'язання не лише жіночих, але й значно більш широкого кола проблем [3–5]. Одна з відомих дослідниць з цих питань Донна Гаревей вважає, що жінкам слід надати можливість рухати культуру далі, ніж це дозволяють «дисфункціональні гендерні полярності», однак підкреслює, що «поверхового, легкого розпаду колись застиглих гендерних конструктів ще не досить» [4, с. 160–161]. Д. Гаревей — американська представниця теоретичного фемінізму, почесний професор факультету феміністських досліджень і факультету історії свідомості Каліфорнійського університету в Санта-Крузе. Її вважають основоположницею кіберфемінізму і «нового матеріалізму», центральною фігурою сучасної епістемології, феміністських досліджень науки і технологій, а також постгуманізму загалом. Вона закликає вирватися за свої кордони і взяти на себе відповідальність за будівництво кордонів, а також тішитися з перестановки кордонів і відповідальності за їх будівництво. Це формулювання мало значний вплив на розхитування і руйнування традиційних бінарних опозицій західноєвропейського дискурсу, оскільки сприяло усвідомленню в колах представників фемінізму того факту, що дуалізм невід'ємний від західних традицій, що він спричинився до панування над жінками, людьми з темною шкірою, природою, робітниками і тваринами.

Д. Гаревей вважає, що гендерна, расова або класова свідомість — це здобуток, накинтий жадливим історичним досвідом суперечливих суспільних реальностей патріархальності, колоніалізму, расизму та капіталізму. Слід і саму категорію гендеру піддати структурному аналізу, оскільки вона надзвичайно складна, побудована на суперечливих статевих наукових дискурсах та інших суспільних практиках [4, с. 161]. Реальну можливість подолання кордонів Д. Гаревей вбачає в технічному розвитку суспільства, високотехнологічній культурі, яка кидає виклик усім різновидам дуалізму в незвичній спосіб. У контексті цієї нової культури, у кіберсвіті, неістотно, хто творець, а хто створений у стосунках між людиною і машиною, неясно, що таке розум і що таке тіло, коли йдеться про машини, які беруть участь у практичному кодуванні. У цьому світі фемінізм може знайти можливості й засоби опору із середини, пірнувши в саму серцевину кібернетичної сфери («череві страховиська»). Образність кіборгів може бути виходом із лабіринту дуалізмів, якими ми пояснюємо собі наші тіла та знаряддя. Адже машини і будують, і руйнують ідентичності, категорії, відносини та ін.

Розробці цих ідей дослідниця присвятила працю «Маніфест кіборгів: наука, технологія та соціалістичний фемінізм 1980-х» [1], що набула значного поширення в західній гуманітаристиці. Скорочена версія перекладу цієї книги українською мовою міститься в журналі «Політична критика», <https://vcrc.org.ua/pk/>, а повний її текст доступний у каталозі виставки «Гендер в Ізоляції», <https://warehouse.izolyatsia.org/box/549b5fb68f>. «Маніфест кіборгів» — іронічна утопія про любов між людьми, живими організмами та машинами. Американська «біологиня і філософиня» Д. Гаревей аналізує вплив новітніх технологій на постколоніальну систему влади, критикує стратегії західного фемінізму і соціалізму. «Я хочу бути кіборгом, а не богинею», — заявила Гаревей, закликаючи до політики кіборгфемінізму. За Гаревей, кіборг —

гібрид машини та організму, інша соціальна реальність і водночас породження фантазії. Йдеться не лише про те, що людське тіло зміниться завдяки новим технологіям; разом із ним модифікується і спосіб мислення. У кіборга нема статі, отже, й звичні категорії сексуальності тут незастосовні. Нова в будь-якому розумінні людина не вписується в нинішні соціальні рамки. Кіборг потребує нової, постгендерної моделі суспільства. Метафору кіборга Гаревей, критикуючи традиційні погляди на фемінізм, застосовує, щоб підштовхнути феміністок піти далі усталених понять про стать і гендер. Вона запропонувала уявити альтернативну реальність, у якій люди будуть отожднювати себе з кіборгами — принципово новим, безгендерним класом. «Маніфест» став одним з програмних текстів постгендеризму — руху, націленого на знищення соціальної нерівності шляхом стирання гендеру. У цій роботі послідовно проводиться принцип трансгресії. «Мій міф про кіборгів, — зазначає Д. Гаревей, — це міф про перейдені кордони, про масштабні об'єднання та небезпечні можливості, що їх прогресивні люди могли б дослідити, у такий спосіб виконавши істотну частину необхідної політичної роботи» [1]. «Маніфест кіборгів» став заклик до єднання людей, до опору загрози світового панування, яку вона вбачає у державних структурах, створених чоловіками, адже невідома держава, яку можна було б назвати жіночою. Д. Гаревей відкрила широкий простір перед дослідниками феміністської орієнтації в ділянці проблематики гендеру, раси, етнічності, статі в контексті загрозливих військових, наукових, корпоративних, технічних і технологічних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харауэй Д. Маніфест кіборгов: наука, технологія і соціалістический фемінізм 1980-х. Изд-во AdMarginem GARAGE, 2017.
2. Жиру Г. Гранична педагогіка і постмодерністські політики. *Гендерна педагогіка*. Суми, 2006. С. 80–91.
3. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. Вид. 3-тє, виправл. Київ: Факт, 2007. 640 с.
4. Кеплен Е. Е. Жіночі студії. *Енциклопедія постмодернізму*. Київ, 2003. С. 154–163.
5. Кубі Г. Гендер — нова ідеологія руйнує сім'ю. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 32 с.
6. Чикалова И. Р., Янчук Е. И. Гендер. Новейший философский словарь. Минск, 2003. С. 227–228.

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ОНТОЛОГІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСТВА

Спаський І. Д.

*Одеський національний економічний університет,
Одеса, Україна*

У сучасній Україні та в деяких аспектах у всьому світі спостерігається криза ідей, дефіцит сенсів і зниження рівня життєвих сил, що веде до загострення багатьох глобальних проблем — від соціальних до екологічних, від духовних до побутових. Осмислення та подальший розвиток ідей філософії господарства надає надійний базис щодо розв'язання багатьох проблем сучасності. Філософське осмислення господарства у

його тотальності надає можливості, піднімаючись до узагальнення логосних, енергійних і субстанційних аспектів, розкриваючи динаміку онтологізації на різних рівнях буття, створити методологічну основу онтологічного конструювання господарства, спрямованого на подолання ентропії та онтологічної недостатності, у яких на загальному рівні міститься джерело існуючих проблем сучасності [3].

Філософська антропологія, як напрям думки та конкретна практика, надає багатомірний евристичний інструментарій, завдяки якому від повсякденності до духовного буття розкривається цільність людини у її відношенні до зовнішнього та внутрішнього онтологічного простору.

Термін «економічна антропологія» став використовуватися з 1927 р., але перші фундаментальні дослідження були опубліковані раніше. Йдеться про цикл робіт Б. Малиновського «Аргонавти західної частини Тихого океану» (1922), «Злочин і звичай в суспільстві дикунів» (1926) і «Сексуальне життя дикунів Північно-Західної Меланезії» (1929). Істотну роль у розвитку економічної антропології зіграла праця М. Мосса «Нарис про дар» (1925).

Безумовно, у названих дослідників були попередники. Серед них Н. І. Зібер, автор праці «Нариси первісної економіки» (1881), і К. Бюхер, автор «Виникнення народного господарства» (1893). Економічна антропологія багато в чому продовжила традиції німецької історичної школи політекономії. У центрі уваги антропологів виявлялися ті ж проблеми, які цікавили економістів історичного спрямування: зумовленість економічних процесів особливостями культур, ідея про специфічний, інший, порівняно з розвиненим товарним суспільством, типом господарства в первісному суспільстві, тобто господарством, існуючим у традиційних культурах мисливців і збирачів, і першими стадіями землеробства. Більшість антропологів заперечували можливість застосування панівних на той час в економічній науці концепцій для вивчення економіки традиційних культур.

На рівні економічних відносин дефіцит сенсів відображається у зниженні інноваційної сприйнятливості та підвищенні економічної інерції. Зниження рівня енергії та підвищення ентропії у зниженні рівня ділової активності підприємців і поглинання їхньої енергії під дією різноманітних факторів. Пізнання господарства у синтезі інтуїтивного та дискурсивного методів надає можливість удосконалення практики повсякденності та в цілому філософії життя.

Крім того, в умовах, коли амортологічні процеси досягають критичної маси, виникає потреба щодо знаходження філософсько-методологічної основи перетворень у сатеріологічному контексті, що надає можливість комплексно та всебічно розв'язувати накопичені проблеми.

Починаючи зі Стародавнього світу, розвивається знання з онтології. Містичний досвід проживання буття та його осмислення характерні для Стародавнього Китаю, Стародавніх Індії та Греції. Пізнання й осмислення буття у єдності інтуїтивного та дискурсивного пізнання знайшли певне відображення у німецькій школі класичної філософії та російському космізмі. Безпосередньо вчення про господарство представлено у «Філософії господарства» С. М. Булгакова [2]. Цей напрям розвивається і донині. Крім того,

розуміння господарства може бути суттєво збагачене внеском філософів-екзистенціалістів.

Однак не повністю розробленим є синтетичний погляд на господарство як логосної, енергійної та субстанційної цільності. Не вистачає комплексного підходу до визначення та філософського осмислення процесу онтологізації у сучасних умовах на різних рівнях його перебігу. Не дуже чітко ставляться проблеми господарства в амортологічному контексті. Крім того, важливим аспектом є соціологічна трансформація господарства в його функційній інтеграції, що багато в чому знаходиться за межами філософсько-методологічного визначення.

Спроби щодо узагальнення внутрішнього буття та зовнішньої діяльності людини мають багаторічну історію. Уже в Стародавньому світі зроблено розкриття певних ідей щодо здійснення економічної діяльності, її ролі у бутті людини, історичних шляхах тощо. Даосизм, легізм і конфуціанство у Стародавньому Китаї, Упанішади Індії, ідеї господарства Арістотеля [1] та устрій держави Платона у Стародавній Греції, вчення про обмін і розвиток суспільства братів Граха у Стародавньому Римі — уся ця палітра думки розкриває на певному рівні цілісність обсягу та глибину проблем, які турбували мисляче людство тисячоріччя тому. Таким чином, у просторі історії розкривається зв'язок між цілісністю, глибиною та повнотою буття і людською діяльністю в житті. Це детальніше розкривається у вченні про Дао Лао-цзи та у вченні про буття Платона й Парменіда.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістотель. Політика. Сочинения: В 4 т. Москва: Мысль, 1975. 1983. Т. 2.
2. Булгаков С. Н. Философия хозяйства / отв. ред. О. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2009. 464 с.
3. Тутов Л. А. Философия хозяйства: предмет и методы исследования: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.01. Иваново, 2005. 324 с. РГБ ОД, 71:06-9/24, с. 48–76.

ЖАН ПІАЖЕ ПРО ВІДМІННІСТЬ ПІДХОДІВ ЛОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ ДО ВИВЧЕННЯ МИСЛЕННЯ

Чурсінова О.

*Національний університет
«Львівська політехніка», Львів, Україна*

Дослідження відмінності між логічним і психологічним розумінням мислення було одним із предметів вивчення відомого швейцарського психолога Жана

Піаже. У його працях [1; 2] ці відмінності окреслювалися так.

1. Основним завданням логіки як науки про мислення є пошук відповіді на питання про істинність і хибність, а також умови отримання правильного чи помилкового знання в результаті використання логічних операцій мислення. Мета психологічних досліджень у вивченні мислення полягає в пізнанні його як одного з психічних процесів людини, включаючи виділення й опис видів мислення, характеристику групових та індивідуальних особливостей мислення різних людей, зв'язок мислення з іншими психологічними властивостями людини, дослідження в його динаміці.

2. Логіка пізнає мислення як деякий процес, абстрагуючись від характеристик конкретних живих людей як його носіїв, тимчасом як основною проблемою психології мислення є його вивчення як індивідуально своєрідного процесу, безвідносно до істинності чи хибності, зроблених на його основі висновків.

3. Для логіків реально існує і є предметом їхніх досліджень тільки вища форма мислення — словесно-логічне. У психології визнається існування багатьох видів мислення, і всі вони розглядаються як предмет психологічного вивчення.

4. Логіка мислення не розглядає мислення людини в процесі його розвитку. Для психології характерне вивчення процесу становлення й удосконалення мислення людини і є однією з найважливіших завдань.

5. Логіка вивчає формальну сторону мислення, не розглядаючи питання про його природу і походження. Психологія перетворює сам факт існування словесно-логічного мислення в проблему й у відношенні до нього ставить і розв'язує питання про генезис мислення.

6. Логіків цікавлять тільки загальні, формальні закони мислення, на відміну від психологів, які проявляють підвищений інтерес до його індивідуальних проявів та особливостей.

Отже, виходячи з міркувань Ж. Піаже, можна дійти висновку, що те ж саме явище — мислення — у психології та логіці постає та проявляється в різних суттєвих рисах, що, з одного боку, дозволяє побачити процес мислення у різних площинах і контекстах, а з другого — дійти висновку про взаємну доповнюваність таких підходів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Піаже Ж. Избранные психологические труды: психология интеллекта, генезис числа у ребенка, логика и психология. Москва: Просвещение, 1969. 659 с.
2. Піаже Ж. Психология интеллекта / пер. с англ. и фр. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 192 с.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ для журналу «Інтегративна антропологія»

До розгляду приймаються статті, які відповідають тематиці журналу й нижченаведеним вимогам.

1. Стаття надсилається до редакції у двох примірниках, підписаних усіма авторами. Вона супроводжується направленням до редакції, завізованим підписом керівника та печаткою установи, де виконано роботу, а для вітчизняних авторів — також експертним висновком, що дозволяє відкрити публікацію. До неї на окремому аркуші додаються відомості про авторів, які містять учене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по батькові (повністю), місце роботи та посаду, яку обіймає автор, адресу для листування, номери телефонів і факсів. Якщо у статті використано матеріали, які є інтелектуальною власністю кількох організацій і раніше не публікувалися, автор має надати дозвіл кожної з цих організацій на їх публікацію. Особливо додається підписана усіма авторами Декларація щодо оригінальності тексту статті (див. додаток до Правил).

До розгляду приймаються лише статті, виконані з використанням комп'ютерних технологій. При цьому до матеріалів на папері обов'язково додають матеріали комп'ютерного набору та графіки на дискеті або диску CD ROM — теж у двох примірниках.

Автори повинні повідомити, для якої рубрики (розділу) призначена стаття. Основні рубрики (розділи) журналу: «Лекції Нобелівських лауреатів», «Методологія інтегративних процесів», «Онто- і філогенез», «Генетичні аспекти біології та медицини», «Клонування: медицина, етика, право», «Репродукція. Медичні, етичні та соціальні проблеми», «Проблеми біоетики», «Патологічні стани і сучасні технології», «Інтелект: проблеми формування та розвитку», «Соціальні та екологічні аспекти існування людини», «Людина і суспільство», «Філософські проблеми геронтології та геріатрії», «Людина і Всесвіт», «Життя і смерть: єдність та протиріччя», «Дискусії», «Книжкова полиця», «Листи до редакції».

2. У першу чергу друкуються статті, замовлені редакцією. Не приймаються до розгляду статті, що вже були надруковані в інших виданнях, а також роботи, які за своєю сутністю є переробкою опублікованих раніше статей і не містять нового наукового матеріалу або нового наукового осмислення вже відомого матеріалу. За порушення цієї умови відповідальність цілковито покладається на автора.

3. Мова статей — українська для вітчизняних авторів, російська для авторів з інших країн СНД, а також англійська.

4. Вимоги до статей залежно від категорії.

Матеріал **дослідницької статті** загальним обсягом до 8 сторінок повинен бути викладеним за такою схемою:

а) індекс УДК;

б) ініціали та прізвище автора (авторів), науковий ступінь;

в) назва статті;

г) повна назва установи, де виконано роботу;

д) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

е) аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

ж) виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

з) формулювання цілей статті (постановка завдання);

и) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

к) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;

л) література — не більше 15 джерел;

м) два резюме — мовою статті й англійською обсягом до 800 друкованих літер кожне за такою схемою: індекс УДК, ініціали та прізвище автора (авторів), назва статті, текст резюме, ключові слова (не більше п'яти) для авторів із країн СНД та англійською і російською — з інших країн.

Проблемна стаття загальним обсягом до 10 сторінок містить погляд автора на актуальні проблеми. Структура статті — за авторським бажанням. При перевищенні вказаного обсягу необхідне попереднє погодження з редакцією.

Оглядова стаття має бути загальним обсягом до 12 сторінок; список літератури — не більше 40 джерел.

Листи до журналу загальним обсягом до 1,5 сторінки мають на меті обговорення матеріалів, розміщених у журналі «Інтегративна антропологія» або в інших виданнях.

Рецензії загальним обсягом до 2 сторінок містять відомості про нові книжки, CD ROM, виставки, семінари та фільми згідно з тематикою журналу.

Зауважимо: загальний обсяг містить усі елементи публікації, тобто заголовні дані, власне статтю чи повідомлення, перелік літератури, резюме, ключові слова, таблиці (не більше трьох), графічний матеріал (не більше двох рисунків або фото) тощо, крім відомостей про авторів. Але вільна площа окремих аркушів, на яких розміщено невеликі таблиці, рисунки та ін., із загального підрахунку вилучається.

5. Текст друкують на стандартному машинописному аркуші (ширина полів: лівого, верхнього та нижнього по 2 см, правого — 1 см), сторінка тексту повинна містити не більше 32 рядків по 64 знаки у кожному.

У статтях повинна використовуватися міжнародна система одиниць СІ.

Текст бажано друкувати шрифтом Times New Roman (Times New Roman Cyr) 14 пунктів через

півтора інтервалу й зберігати у файлах форматів Word for Windows або RTF (Reach Text Format) — це дозволяє будь-який сучасний текстовий редактор.

Не слід імпортувати у текст ніякі об'єкти: таблиці, графіки, рисунки тощо.

6. Таблиці можна створювати лише засобами того самого редактора, який застосовано для набору основного тексту. Їх слід друкувати на окремих сторінках; вони повинні мати нумерацію та назву.

7. Графічний матеріал може бути виконаним у програмах Excel, MS Graph і поданим у окремих файлах відповідних форматів, а також у форматах TIF, CDR або WMF. При цьому роздільна здатність штрихових оригіналів (графіки, схеми) повинна бути 300–600 dpi B&W, напівтонових (фотографії та ін.) 200–300 dpi Gray Scale (256 градацій сірого). Ширина графічних оригіналів — 8,5 та 17,5 см.

Рисунки та підписи до них виконують окремо одне від одного; підписи до всіх рисунків статті подають на окремому аркуші. На зворотному боці кожного рисунка простим олівцем слід вказати його номер і назву статті, а за необхідності позначити верх і низ.

Відповідні місця таблиць і рисунків потрібно позначити на полях рукопису. Інформація, наведена в таблицях і на рисунках, не повинна дублюватися.

8. Список літератури оформлюється відповідно до ДСТУ ГОСТ 8302:2015, а скорочення слів і словосполучень — відповідно до ДСТУ 3582–97 та ГОСТ 7.12–93 і 7.11–78.

У рукопису посилання на літературу подають у квадратних дужках згідно з нумерацією за списком літератури. Література у списку розміщується згідно з порядком посилань на неї у тексті статті. Якщо вводяться роботи лише одного автора, вони розміщуються за хронологічним порядком.

На кожну роботу в списку літератури має бути посилання в тексті рукопису.

9. Редакція залишає за собою право рецензування, редакційної правки статей, а також відхилення праць, які не відповідають вимогам редакції до публікацій, без додаткового пояснення причин. Рукописи авторам не повертаються.

З метою підвищення відповідальності рецензента за рекомендовану працю під статтею вказуються його науковий ступінь, вчене звання, ініціали та прізвище, за винятком статей, представлених членами НАН і відомчих академій України.

10. Статті, відіслані авторам для виправлення, повинні бути повернені до редакції не пізніше ніж через три дні після одержання. В авторській коректурі допустиме виправлення лише помилок набору.

11. Статті треба надсилати за адресою:

Редакція журналу «Інтегративна антропологія», Одеський національний медичний університет, Валіховський пров., 2, Одеса, 65082, Україна; e-mail: vastyanov@odmu.edu.ua

12. З усіма питаннями і за додатковою інформацією слід звертатися за телефонами:

+38-(067) 734-74-99

+38-(048) 711-72-54

+38-(048) 728-54-74

Редакційна колегія

Додаток до Правил оформлення статей до журналу «Інтегративна антропологія»

ДЕКЛАРАЦІЯ

щодо оригінальності тексту наукової статті

Я(ми), *(П.І.Б. автора або авторів — вказують-ся всі автори наукової статті)*, декларує(ємо), що в статті *(назва наукової статті)* наявним є оригінальний текст, отриманий у результаті власних досліджень (клінічних спостережень), *відсутні* некоректні цитування, запозичення іншого тексту, відомості, передбачені ст. 32 та 69 Закону України «Про вищу освіту».

Заявляю(ємо), що моя(наша) наукова робота виконана самостійно і в ній не міститься елементів плагіату.

Усі запозичення з друківаних та електронних джерел, а також із захищених раніше наукових робіт, кандидатських і докторських дисертацій мають відповідні посилання.

Я(ми) ознайомлений(і) з чинним Положенням про виявлення академічного плагіату, згідно з яким наявність плагіату є підставою для відмови прийняття наукової статті до опублікування в науковому журналі Одеського національного медичного університету.

Дата

Підпис(и)

Примітки: 1. У Декларації повинні бути підписи всіх авторів наукової статті, які мають бути засвідчені установою, де вони працюють.

2. Якщо автори статті є співпрацівниками різних установ, то Декларація повинна бути з кожної Установи.

THE MANUAL OF ARTICLE STYLE for the Journal “Integrative Anthropology”

Editorial Board considers only the articles being up to the journal thematics and the following requirements.

1. The article is sent to Editorial Board in two copyrights with signatures of all authors. It is accompanied by the directive to Editorial Board with a signature of the director and a stamp of the establishment. The authors of our country have to give conclusions of experts allowing an open publication as well as information about the authors with indication of surname, name and patronymic (in full), scientific rank, working place, post, address, phone and fax numbers. If the materials which are intellectual property of some organizations and have never published before are used in the article, the author should take a permission of each of these organizations on the publication. Authors also submit a Declaration on originality of the text of the scientific article, signed by all the authors (see Addition to the Manual of Article Style).

It is obligatory to send the computer version of the article on a disket or a disk CD ROM in two copies.

The authors should indicate the name of a chapter to which the article is sent. The main chapters of the journal are following: “Lectures of Nobel prize winners”, “Methodology of integrative processes”, “Onto- and phylogenesis”, “Genetic aspects of biology and medicine”, “Cloning: medicine, ethics, law”, “Reproduction. Medical, Ethic, and social problems”, “Problems of bioethics”, “Pathological states and modern technologies”, “Intellect: problems of formation and development”, “Social and ecological aspects of person’s existance”, “Person and society”, “Philosophical problems of gerontology and geriatrics”, “Person and Universe”, “Life and death: unity and opposites”, “Discussions”, “Bookshelf”, “Letters to Editorial Board”.

2. The articles ordered by Editorial Board of the journal are published first of all. The articles, which have been already printed in other editions, as well as the works which after the essence are processing of the articles published before and do not contain a new scientific material or new scientific comprehension of the known material, are not considered. For the violation of this condition full responsibility rests with the author.

3. The working languages of the journal are Ukrainian, Russian, and English.

4. Requirements to the articles depending on category.

The material of a **research article** with general volume of up to 8 standart pages should be as following:

- a) code UDC;
- b) surname and initials of an author (authors), scientific rate;
- c) the heading of the article;
- d) the full name of the establishment where the article is done;
- e) the set of a problem in general and its connection with scientific or practical tasks;

f) analysis of last researches and publications referring to which the author begins solving of the problem;

g) enlightening of not solving parts of the general problem the article is devoted to;

h) the aims of the article;

i) presentation of the main research information with entire grounding of recieved scientific results;

j) the research conclusions and perspectives of further work in this branch;

k) literature — no more than 15 references.

l) 2 abstracts in article’s and English languages (volume up to 800 printed letters) according to the following scheme: code UDC, initials and author’s surname, the heading of the article, abstract’s text, key words (no more than 5).

Problem article (general volume is up to 10 pages) shows the author’s point of view to the actual problems. Structure of the article is as the author thinks the best. If the volume is more, it is necessary to submit it to Editorial Board’s approval.

Review article should be with general volume up to 12 pages. References are no more than 40 items.

Letters (general volume is up to 1.5 standart pages) discuss the material published in “Integrative Anthropology” or other issues.

Reviews (general volume is up to 2 standard pages) present an information about new books, CD ROM, exhibitions and films in interest of the journal.

Notes: general volume contains all the publication elements, i.e. headings, an article or a message, references, abstracts, key words, tables (no more than three), graphical data (no more than 2 drawings or fotos), except the information about authors. The papers containing pictures, tables and so on are expelled from general counting.

5. Text is printed on a standard paper of A4 format (width of fields: from the left, above and below — 2 cm, from the right — 1 cm), a page should contain no more than 32 lines with 64 signs in each.

The SI (System International) should be used in the articles.

Text should be sent in Times New Roman (Times New Roman Cyr), 14 points, 1.5-spacing throughout the text and saved in files of such formats as Word for Windows and RTF (Reach Text Format).

You should not import any tables, drawings, and pictures in the text.

6. Tables can be created by means of that text-processor which is used for the basic text type-setting. They should be on a separate page with its legend doubled-spaced above the table.

7. Grafical data can be sent in such programmes as Excel, MS Graph and given in the separate files of the proper formats, and also in such formats as TIF, CDR, or WMF. Resolution for drawing originals must be 300–600 dpi B&W, for foto originals — 200–300 dpi Grey Scale (256 gradations of gray). Width of graphical originals — 8.5 and 17.5 cm.

Pictures and their legends are done separately from one another. All the picture legends are given on a separate paper. You should mark the heading and the number of the article with a pencil on the back side of every picture, if it is necessary, you should mark top and bottom.

You should mark the proper places for pictures and tables on fields of the manuscript. The information presented in tables and pictures cannot be duplicated.

References are given in square brackets according to the literature list numeration. Literature in a list should be composed according to the reference order in the article. If the articles are of the same author, they should be presented in a chronological order.

It should be reference on each work in a reference list.

8. Editorial Board has the right to review, correct and refuse those articles which don't meet Editorial Board requirements without explaining the grounds. Manuscripts are not returned back.

In order to increase responsibility of a reviewer for the recommended work, under the article one writes his scientific degree, scientific rank, initials and last name, excluding the articles, presented by members of NAS and governmental academies of Ukraine.

9. The articles sent to the authors for correcting should be returned back until three days after the receipt. There can be allowed mistakes only in a type-setting in an author's proof-reading.

10. You should send the articles to the following address:

Editorial committee of the journal "Integrative Anthropology", The Odessa National Medical University, Valihovsky lane, 2, Odessa, 65082, Ukraine; e-mail: vastyanov@odmu.edu.ua

11. For any questions and supplementary information you can apply by following telephone numbers:

+38-(067) 734-74-99

+38-(048) 711-72-54

+38-(048) 728-54-74

Editorial Board

Addition to the Manual of Article Style for the Journal "Integrative Anthropology"

DECLARATION on Originality of the Text of the Scientific Article

I(we) (*name, first name and patrymonic of the the author or authors — all authors of the scientific article are indicated*) declare that in (*the name of the scientific article*) the available text, obtained as a result of own researches (clinical investigations) is original, *absent* improper quotings, borrowings of other text, or information given in the section 32 and 69 of the Law of Ukraine "On Higher Education".

I(we) declare that my scientific study is executed independently, and has no plagiarism elements.

All borrowings from the printing and electronic sources, as well as from defended before scientific studies, candidate's and doctoral dissertations have the proper references.

I'm(we are) acquainted with the current regulation about detecting academic plagiarism, according to which the detecting of plagiarism is the reason for the refusal scientific article publication in the scientific journals of the Odessa National Medical University.

Date   **Signature(s)**

Notes: 1. The signatures of all authors of scientific article, which are to be certified by establishment where they work, must be in Declaration.

2. If authors of the article are employees of different establishments, Declaration must be provided from every establishment.

INTegrativna **A**NTropologîâ Medical and Philosophical Journal

Founder

The Odessa National Medical University

Editor-in-chief

Academician of the NAMS of Ukraine,
the Ukraine State Prize Winner V. M. ZAPOROZHAN

Science Editor

MD, professor R. S. VASTYANOV

Executive Secretary

CMS, ass. professor S. P. PASHOLOK

Editorial Board

K. V. Aymedov, M. L. Aryayev, Yu. I. Bazhora,
V. Ye. Vansovich, R. S. Vastyanov, Yu. V. Voronenko,
L. S. Godlevsky, I. V. Golubovych, T. V. Degtyarenko,
I. A. Donnikova, I. V. Yershova-Babenko, V. Y. Kresyun,
G. F. Kryvda, O. O. Mardashko, I. G. Mysyk, S. P. Pasholok,
V. I. Podshivalkina, S. V. Pustovit, I. Y. Seyfullina,
O. M. Stoyanov, V. B. Khanzhy

Editorial Council

Ion Ababiy (*Moldova*)
Helen Valdman (*Russia*)
Tetyana Gardashuk (*Ukraine*)
Mykola Golovenko (*Ukraine*)
Igor Guk (*Austria*)
Irina Dobronravova (*Ukraine*)
Ennie Zhang (*China*)
Mykola Kyselyov (*Ukraine*)
Vitaliy Kordyum (*Ukraine*)
Sergey Maksymenko (*Ukraine*)
Spiros Marketos (*Greece*)
James Smith (*USA*)
Denis Wheatley (*Great Britain*)
Rolph Zinkernagel (*Switzerland*)
Eugene Chazov (*Russia*)
Victor Ciupina (*Romania*)

ОСНОВНІ РУБРИКИ ЖУРНАЛУ

ІНТЕГРАТИВНА АНТРОПОЛОГІЯ

Методологія інтегративних процесів

Онто- і філогенез

Генетичні аспекти біології та медицини

Клонування: медицина, етика, право

Репродукція. Медичні, етичні та соціальні проблеми

Проблеми біоетики

Патологічні стани і сучасні технології

Інтелект: проблеми формування та розвитку

Соціальні та екологічні аспекти існування людини

Людина і суспільство

Філософські проблеми геронтології та геріатрії

Людина і Всесвіт

Життя і смерть: єдність та протиріччя

Дискусії

Книжкова полиця

Листи в редакцію